

Capítol 3

Barcelona canvia d'aspecte

Reconstrucció i transformació de la ciutat: temples, urbanisme, habitatges, transports, sanitat, ensenyament, beneficència, subministraments, monuments, noms dels carrers

“Un any després d'acabada la guerra, Barcelona començava a refer-se. Els aparadors i els cines tornaven a encendre els llums en una mena de resurrecció que, de tota manera, no era tan ràpida com ens havíem pensat. Brigades d'homes que semblaven morts en vida —diu que eren els presoners de guerra— netejaven les runes dels carrers, les muntegades de terra amb barreja d'ossos, bigues, fustes, tot d'un color de sang i un gust de bomba i el record d'aquell xiulet que feien. Les dones caminaven més a poc a poc, vestides més senzill, amb aquella moda nova de les espatlleres molt amples i la fandilla més curta i els pentinats que se'n deien "Arriba España" perquè feien una mena de promontori damunt del front (...). El descobriment de la vida a través de l'amor s'anava complementant amb la represa d'algunes coses que havíem tingut abans (no pas, però, les funcions catalanes del Romea ni En Patufet ni, de moment, sardanes)”¹

L'any 1939, físicament, la ciutat de Barcelona, disposava encara en el seu territori de grans espais lliures entre el Besós i el Llobregat. Administrativament es mantenia la divisió en 10 districtes efectuada l'any 1933. No es va modificar fins l'any 1949, quan es va fer una nova divisió en 12 districtes². Si aquesta mena de divisions no han tingut

¹ Moix, pags. 63-64.

² Els deu districtes de 1933 eren una adaptació de la primitiva divisió administrativa de la ciutat realitzada el 1878, a la que s'hi havien anat incorporant els municipis veïns a mesura que eren agregats. Aquests deu districtes eren:

I - La Barceloneta i el sector esquerre de Ciutat Vella, excepte del barri de Sant Pere.

II - El Poble Sec i Montjuïc.

III - Sarrià, Vallvidrera i Sant Gervasi

IV - Sant Pere i la dreta de l'Eixample

V - El Raval

VI - L'esquerra de l'Eixample

VIII - Sants, Hostafrancs i Les Corts

mai a Barcelona cap significat més enllà del de la gestió municipal, l'any 1939 no tenia ni tan sols aquesta aplicació pràctica, ja que les regidories de districte no van tornar a ser operatives fins dos anys després, i encara amb funcions molt limitades, centrades sobretot en l'allistament de soldats i el racionament.

Però el subconscient col·lectiu seguia contemplant la ciutat formada per un conjunt d'entitats naturals, els barris, en bona part equivalents a les parròquies de la ciutat vella, als antics municipis agregats el 1897 (Sants, Les Corts, Sant Gervasi, Gràcia, Sant Martí i Sant Andreu), 1903 (Horta), 1921 (Sarrià) i 1924 (Collblanc i la Zona Franca, segregats de l'Hospitalet), i també a algunes actuacions urbanístiques unitàries realitzades en èpoques diverses (la Barceloneta, al segle XVIII, o les Cases Barates de la dictadura, als anys vint) o bé a espais físics concrets, com Montjuïc o el Tibidabo.

Els límits territorials de la ciutat eren pràcticament idèntics als actuals, amb l'excepció de la part del municipi de Santa Coloma situada banda ençà del riu Besòs, que va ser agregada a Barcelona el 1945, coneguda com el barri del Bon Pastor. Hi havia dos dels grups de Cases Barates fets durant la Dictadura de Primo de Rivera, que van ser un dels nuclis més radicals de lluitadors revolucionaris.

Les fronteres amb els municipis veïns tenien però un aspecte molt diferent de l'actual, ja que eren territoris on dominaven els camps de conreu i altres espais lliures d'edificacions.

VIII - Gràcia

IX - Horta, Sant Andreu, la Sagrera i el Camp de l'Arpa

X - Sant Martí, el Clot i el Poblenou.

El 1949 s'hi van afegir el districte XI (segregant Les Corts i Pedralbes del III) i el XII per al territori comprés entre la Sagrada Família i la Vall d'Hebron.

La runa dels bombardeigs

El gener del 1939, els carrers de la ciutat oferien un aspecte lamentable. El rastre dels bombardeigs que durant dos anys havien caigut sobre Barcelona era patent. La manca de màd'obra i mitjans de transport havia impedit retirar les runes dels edificis ensorrats i la construcció de refugis antiaeris havia deixat aquí i allà piles de terra.

Moltes cases no tenien vidres i la majoria de les que en tenien encara els subjectaven amb tires de paper engomat que eren un recordatori indeleble de què la ciutat havia estat sotmesa al martiri de les bombes, fins al punt que les autoritats municipals van fer públic un ban instant la població a eliminar-les³.

No estaven només en mal estat les zones industrials o els nusos de comunicacions, possibles objectius militars, sinó tota la ciutat, perquè els bombardeigs havien estat indiscriminats. Una publicació municipal⁴ en deixava constància el 1941, a l'expressar la seva sorpresa pel fet que les runes i les piles de terra es trobaven no solament *“en la zona de servicios del Puerto y en alguna otra convertida en inexcusable objetivo militar, sino también todos los demás sectores, los más extensos y los de urbanización más selecta”*.

³ *“Habiendo observado que un reducido número de propietarios e inquilinos conservan aún unas tiras de papel engomado adheridas a los cristales para protección de los mismos, dando con ello una pobre idea en lo que a estética ciudadana se refiere, esta alcaldía confía que en brevísimo plazo habrán de desaparecer estos vestigios evitando así la aplicación inexorable de las Ordenanzas Municipales e imposición de sanciones que habrán de llevarse a cabo en el caso de probada negligencia”* (LVE, 1/IX). Observi's que no hi ha ni la més lleu referència al motiu pel que les tires engomades van ser posades als vidres.

⁴ *La obra realizada...*, pag. 40.

“A todos dejó estupefactos el aspecto de las vías más importantes de Barcelona”, s'informava amb cínica ingenuïtat.

Malgrat els evidents canvis físics causats per la guerra, la percepció que en tenien els barcelonins era força diferent de la que hom pot imaginar-se. Un soldat republicà retornat a Barcelona el 14 d'abril del 1939, menys de tres mesos després de l'entrada dels nacionals, en va deixar constància en les seves memòries:

“La ciudad, “mi” ciudad, tenía el aspecto de siempre. No sé porque había imaginado que el luto de la derrota se reflejaría de algún modo en aquellas arterias tan amadas, en los rostros de los edificios, en los ojos de los viandantes.... Pero las calles mostraban su habitual animación, las fachadas sorbían golosamente el sol primaveral, y los transeúntes que se cruzaban conmigo no parecían particularmente tristes o preocupados. Veíanse más uniformes que de costumbre, eso sí, y abundaban las boinas rojas. Pero nada más. Tardé muchos años en aprender que lo que salva a los hombres —y a las ciudades— es su capacidad de olvido”⁵.

Fer els carrer accessibles

L'Ajuntament va crear una ponència específica de “reconstrucción”, amb el tinent d'alcalde Ignasi Ventosa i Despujol al davant. Aquesta ponència es va constituir el 8 de març de 1939, i aquell mateix dia es van donar a conèixer les dades estadístiques de què es disposava: estaven enderrocats uns 1.500 edificis dels 60.000 que tenia la ciutat. Uns mesos després, l'alcalde parlava a Burgos —on havia anat a buscar ajudes econòmiques— de “los propietarios de las 2.000 fincas barcelonesas damnificadas” .

⁵ Aroca, pag. 20

Pel que fa als refugis, no es van entretenir a fer recompte. Es va cegar l'entrada dels que eren en més bon estat i es van tornar a farcir de terra els més precaris, els inacabats i els que oferien perill per les edificacions properes. En no fer-se a la posguerra un cens oficial dels refugis que es van suprimir, resulta difícil precisar quants dels 1.365 numerats per la Junta de Defensa Pasiva republicana —i repartits per tots els districtes⁶— havien suposat moviments de terres i quants aprofitaven espais subterranis ja existents, com túnels de metro o soterranis d'edificis. En qualsevol cas, el nombre d'excavacions devia ser important. En un article publicat durant la guerra a *Última Hora*⁷, el periodista Rafael González explicava:

“Al Clot, a Sant Martí, al Poble-Sec, a Sants, a Gràcia, a gairebé totes les barriades de Barcelona es treballa —en alguns llocs fa prop d'un mes— en aquesta tasca. Legions d'obriers voluntaris i improvisats converteixen el subsòl de la ciutat en un colador”.

A partir de febrer del 1939, amb un miler de treballadors, sis camions Katiuskas de l'exèrcit cedits pel *General Jefe de los Servicios de Ocupación*, sis camions cedits per la casa Renault i sis més regalats pels alemanys⁸ es va anar retirant la runa dels carrers i es van anar

⁶ Pujadó, pags. 161-181

⁷ Citat, sense data, a: Pujadó, pag. 83.

⁸ La donació d'aquests camions va constituir un esdeveniment a la Barcelona que tot just despertava dels bombadeigs. La primera setmana de març es va rebre a l'alcaldia un telegrama que deia: “*Tengo gran placer en comunicarle que Auxilio Social alemán pone a disposición de Barcelona seis camiones Henschel de cuatro toneladas y media. Camiones salen para esa en primer buque destinado a Barcelona. Salúdale afectuosamente Von Stohren, embajador de Alemania*” (LVE, 14 de març). Els camions van arribar quatre dies més tard (*La Vanguardia Española* va publicar una foto de l'arribada el dia 20). La importància d'aquests camions es pot comprendre si es té en compte que el primer Ajuntament franquista es va trobar que al Parc Mòbil Municipal només hi restaven quatre turismes i dos camions, tots sis inservibles

retornat els paviments dels carrers i places a un estat que permetessin circular-hi⁹. Es van retirar 600.000 metres cúbics de runes, una part dels quals es va tirar al mar i una altra part va servir per terraplenar la prolongació de la Gran Via més enllà del terme municipal, un projecte republicà realitzat els primers anys del franquisme.

Però no era només les restes de bombardeigs i de construcció de refugis el que donava a la ciutat un aspecte lamentable, el febrer de 1939. Hi havia també uns efectes fruit de la dificultat que van trobar les autoritats a normalitzar els serveis de neteja i recollida d'escombraries. Una voluntària anglesa que es trobava a Barcelona el 26 de gener, assegura que la brutícia es va mantenir als carrers com a mínim durant tot el mes de febrer:

“Las calles, siempre impolutas durante la guerra, donde los escombros se despejaban con prontitud, estaban ahora sucias y con montones de basura. Los periódicos revoloteaban por la calle; los restos chamuscados de documentos incriminadores y libros inaceptables danzaban con la brisa. Durante las cinco semanas que permanecí en Barcelona, no se solventó el problema de la limpieza de calles. Los barrios pobres y todos los espacios abiertos siguieron siendo insanos por la basura. Durante dos días yació un perro muerto en el paseo de la Bonanova, y cerca del muelle apestaban las pieles de gato, las latas vieja y las verduras en descomposición. Los nacionales se eximieron del retraso en la limpieza: «¿Podemos arreglar en pocos días la destrucción de treinta meses?», se preguntaban los periódicos”¹⁰.

⁹ José Ribas Seva, primer tinent d'alcalde el 1939, ens explicava en una entrevista, l'any 1981:

“No ens entretenim en esbrinar qui havia deixat una pila de runa i a qui li tocava treure-la segons la llei, sinó que la treiem i prou. Sort en vam tenir dels sis camions que ens van regalar els alemanys (...) Tot el paviment era aixecat, entre refugis subterranis i una cosa i l'altra. Ho vam anar tapant tot”. (*L'Avenç*, número 37, pag. 21. Barcelona 1981)

¹⁰ Cooper, pags. 302-303.

El passeig de Colom i la plaça Universitat

Alguns carrers es trobaven en molt mal estat. Un d'ells, el passeig de Colom, era irreconeixible, per la seva proximitat al port. El monument també havia resultat danyat. No va ser suficient retirar al runa, el 1939, sinó que es va haver de redactar un projecte de nova urbanització que refés des de les clavegueres als jardins. Les obres però no van començar fins el juliol del 1940¹¹.

Una altra obra de vialitat important que es va emprendre tot just acabada la guerra va ser la de la plaça de la Universitat. Hi havia quedat una gran rasa d'un túnel ferroviari que s'havia començat durant l'etapa republicana en direcció a la plaça de Catalunya, i estava inacabat. La cobertura d'aquesta rasa va crear l'espai subterrani que el 1940 es convertiria en l'avinguda de la Llum i que existeix encara, notablement reformat, com a centre comercial. Les obres a la plaça de la Universitat es van aprofitar per desmuntar el monument al doctor Bartomeu Robert, alcalde de la ciutat i home d'ideologia catalanista.¹²

També la plaça d'Urquinaona va ser dotada d'una nova urbanització, a més de ser-li tret immediatament el nom de Ferrer i Guàrdia que se l'hi havia posat durant la guerra. A la plaça, s'hi havia aixecat el 1936 un dels primers gratacels que va tenir la ciutat: el de la

¹¹ Van acabar el 1944, i van donar al passeig la fesomia que es va mantenir fins a la nova urbanització de l'any 1986. Els tinglados portuaris situats en aquest mateix passeig, en bona part ensorrats pels bombardeigs, es van refer i van mantenir-se com una barrera que tapava el mar fins els anys seixanta. En la mateixa zona, també el passeig d'Isabel II i les places del Palau i Antoni López van ser refetes. La nova urbanització es va inaugurar el 26 de gener del 1943, quart aniversari de l'ocupació de la ciutat i dia habitualment triat, com el 18 de juliol, per actes oficials de caire triomfalista.

¹² Parlem amb detall, més endavant, en aquest mateix capítol, dels canvis en els monuments de la ciutat.

cantonada Trafalgar-Jonqueres, de 15 pisos, obra de l'arquitecte madrileny Gutiérrez Soto.

Reparació d'edificis municipals

La relació d'edificis de la part baixa de la ciutat que es van reparar d'urgència seria interminable: l'Hospital d'Infecciosos, les escoles Baixeras i Milà i Fontanals, l'antic hospital de la Santa Creu, Santa Maria del Mar, la Catedral, el Born... Els mercats de la Barceloneta i Santa Caterina, a la zona més afectada per les bombes franquistes, van haver de ser reconstruïts quasi completament. En un edifici afectat per les bombes a la plaça de Santa Anna —avinguda del Portal de l'Àngel— s'hi va fer l'edifici destinat a Estadística que va acollir també els jutjats fins que se'n va acabar de fer un de nou al Saló de Sant Joan. A les pedreres del Morrot, necessàries per a extreure matèria primera per obres de viabilitat, van caldre molts esforços, ja que l'incendi dels dipòsits de Campsa en un bombardeig al final de la guerra havia convertit el lloc en un caos.

La recuperació dels parcs

El 1939 Barcelona comptava amb quatre grans parcs: el del Guinardó, el Güell, el de Montjuïc i el de la Ciutadella, i amb dos

petits parcs de barri: el de la Font del Racó i el Turó Parc¹³. Es pot afegir els terrenys del Tibidabo que l'ajuntament havia adquirit el 1910, tot i que eren més una massa forestal que un veritable parc urbanitzat. Els jardins del palau reial de Pedralbes, que la República havia obert com a parc públic, van tornar a quedar tancats a les visites dels barcelonins¹⁴.

Aquests parcs estaven en unes condicions lamentables. El principal problema era que havien estat absolutament despullats d'arbres, tallats per la gent per tal d'obtenir combustible durant els anys de la guerra, fet que es va produir també en zones boscoses de la ciutat que no tenien la consideració de parc, com el turó de la Peira.

El Parc de la Ciutadella era el que havia quedat del recinte de l'Exposició de 1888 un cop acabada, més algunes millores i ampliacions fetes als anys vint. Tots els barcelonins el coneixien com El Parc, perquè durant trenta anys havia estat l'únic amb què comptava la ciutat.

Dintre hi havia ja el zoològic, que el 1939 s'havia quedat sense animals, morts uns pels bombardeigs i sacrificats altres per falta de

¹³ Els ajuntaments governats per la Lliga a la segona dècada de segle havien abordat per primera vegada la planificació de noves zones verdes, la compra de sòl per a realitzar-les, i el seu enjardinament. Van poder deixar una realitat concreta, el Parc del Guinardó (9 hectàrees), i els fonaments per al parc Güell (14 hectàrees) i de Montjuïc (37 hectàrees), urbanitzat aquest últim per a l'Exposició de 1929. El Parc Güell, l'havia comprat el 1922 l'Ajuntament al seu promotor, el comte Güell, que l'havia fet arranjar sota la direcció tècnica d'Antoni Gaudí pensant en una urbanització de cases que va ser un fracàs. El Turó Parc i el de la Font del Racó, tots dos d'aproximadament una hectàrea de superfície, havien estat enjardinats els anys de la Dictadura.

¹⁴ Acord de la Comissió Municipal Permanent del 8 de juny: *"Poner a disposició del delegado de Hacienda los antecedentes obrantes en el Ayuntamiento sobre la cesión del Palacio de Pedralbes, a los efectos de lo dispuesto en la orden del 21 de abril último, sobre los bienes de propiedad privada de don Alfonso de Borbón"*.

menjar¹⁵. La premsa franquista ho comentava aprofitant per fer adoctrinament polític:

“No sólo las personas sino también los pobres seres irracionales se morían de hambre en Barcelona durante los terribles años rojos. Un documento encontrado entre los papeles de la extinguida y siniestra Generalidad lo revela de manera indudable”.¹⁶

Durant l'any 1939, el zoològic va romandre tancat a les visites, mentre es reconstruï en les instal·lacions danyades i es començava a crear una nova col·lecció zoològica. Fins el 1942 no es va poder reobrir l'aquari i l'any següent va començar a haver-hi alguns mamífers, rèptils i aus procedents de compres i donacions¹⁷.

Els terrenys de l'antic recinte de la Ciutadella, al voltant del zoològic, que havien estat parc, eren el 1939 un ermot a causa dels bombardejos, les tales, la falta de manteniment i l'ús militar. Dels edificis supervivents de l'Exposició Universal de 1888, situats en el recinte del Parc de la Ciutadella, l'antic Arsenal, que havia estat la seu

¹⁵ El periodista britànic Louis MacNeice, en una visita que hi va fer a finals de 1938, el descrivia així: “El zoo és macabre: un ós polar 90% mort, un cangur menjant fulles seques”. (“Today in Barcelona”. *The Spectator*, 20 de maig)

¹⁶ *LVE*, 24 de maig. El document en qüestió era una carta del director del zoo en què comunicava que, l'any 1937, en sis mesos havien mort de gana molts animals, dels quals donava la relació, i que un ós havia estat sacrificat per poder donar menjar a altres animals. “*Asimismo*”, afegia la nota de premsa, “*el hambre alcanzó a una cría de dromedario que murió a las dos semanas de nacer, por no poderle amamantar su madre*”.

¹⁷ Concretament, els anys 1943-44 es van poder obrir a les visites les gàbies dels simis, es va comprar un elefant, un cangur, un caiman, dos senglars, un isard, dues àligues i dues serps, i van ingressar, procedents de donatius, dos llops, un ós, un mico, una serp i una altra àliga. El més popular va ser l'elefant Perla, regalat el 1944 pel zoo de Berlín, que ja no sabia com alimentar-lo en una ciutat assetjada pels bombardeigs aliats, de la mateixa manera que l'antecessora de la Perla, l'elefanta Júlia, havia mort de gana en la Barcelona de la guerra civil.

del Parlament de Catalunya durant el període d'autonomia republicana, va servir el 1939 per a l'allotjament de tropes i l'hemicicle del Parlament va ser tancat sense destinar-lo a cap altre ús. Fins el 1945 l'edifici no va tornar a ser destinat a Museu d'Art, que és l'ús que havia tingut ja abans del 1931, però el saló de sessions del Parlament va seguir tancat a pany i clau. L'antiga capella va conservar l'ús religiós-militar original i el Palau del Governador, que havia estat la seu de l'Institut Escola durant el període repúblicà va convertir-se en un institut femení de batxillerat. A l'antiga sala de màquines de l'Exposició hi van posar el Mercat Central del Peix i les cavallerisses municipals.

Altres edificis i instal·lacions de la Ciutadella no van ser arreglats per l'elevat cost i de la manca d'utilitat en aquell moment, i es van anar enderrocant a poc a poc. El Palau de Belles Arts de l'Exposició, situat a la perifèria del Parc, també va ser derruït per aprofitar-ne el ferro que en formava l'estructura¹⁸. En el seu solar va decidir-se, el setembre de 1939, fer-hi el nou edifici dels jutjats¹⁹, que encara hi és. La mateixa sort va seguir el ferro del pont sobre les vies del tren que comunicava el Parc amb el que fou la secció marítima de l'Exposició, conegut com el pont de la Marítima, entre l'avinguda d'Icària i la Ciutadella, molt afectat pels bombardejos.

¹⁸ Es diu que l'alcalde Mateu, dedicat precisament al negoci dels ferros, en va treure algun profit.

¹⁹ Acord de la Comissió Municipal Permanent del 21 de setembre de 1939: *“Encargar a los servicios técnicos la redacción de proyecto para la construcción de un edificio con destino a Juzgados Municipales e Instituto Municipal de Estadística”*.

Els autors d'un estudi sobre el Parc de la Ciutadella defineixen amb precisió el seu estat en els primers anys de posguerra: "L'aversió del nou règim contra tot el que significava el vell Parc, el deixava abandonat a una degradació que la passivitat de l'Ajuntament seria incapaç de combatre"²⁰.

Tammateix, cal tenir en compte que el mateix any 1939 s'hi van fer alguns arranjaments, no solament per eliminar els rastres més visibles de la guerra, sinó per a permetre una commemoració digna del 51 aniversari de l'Exposició de 1888, ja que no s'havia pogut celebrar el 50, a causa de la guerra²¹.

El Parc Güell també havia estat utilitzat amb finalitats militars i era en molt males condicions²². El jardins del Palau de Pedralbes, oberts pels republicans, tornaven a estar tancats al públic, i a Montjuic, eren en mal estat el Palau Nacional, el Poble Espanyol, l'Escola del Bosc, el restaurant de Miramar, el pavelló de la Ciutat, la font màgica, les instal·lacions esportives, les escoles de la plaça d'Espanya... Alguns dels antics pavellons de l'Exposició del 1929, com el de Missions i el de Comunicacions, van servir per concentrar-hi

²⁰ Arranz, Manuel; Grau, Ramon, i López, Marina: "El Parc de la Ciutadella". Ed. L'Avenç / Ajuntament de Barcelona, 1984, pag. 95. No es pot oblidar que el Parc havia estat creat per un govern progressista en el recinte de l'antiga Ciutadella militar, després de la Revolució de 1868.

²¹ En el programa d'actes d'aquesta commemoració crida l'atenció el fet que es destaquí que s'hi oferiria l'"*Himno de las naciones*", que havia estat l'oficial de l'Exposició, i que, segons una informació de premsa, havia estat arraconat durant la República "*por estar compuesto a base del glorioso Himno Nacional español*". (LVE, 6 de maig). El que no aclareix la informació era amb quin motiu hauria d'haver estat interpretat, els anys de la República, aquell himne històric.

²² Acord de la Comissió Municipal Permanent del 24 d'agost: "*Que por concierto directo y con la máxima urgencia se proceda, bajo el presupuesto de 109.352,36 pts, a la reparación de desperfectos causados por la guerra en el Parque Güell*".

temporalment presoners polítics²³ i refugiats, i això els va malmetre encara més. Altres van servir com a casernes militars.

Alguns d'aquests pavellons de Montjuïc, que havien servit per a les instal·lacions de la Fira de Mostres en la seva novena edició entre el 30 de maig i el 14 de juny de 1936²⁴, no van poder recuperar aquest ús fins al mes de setembre de 1942 quan, amb grans dificultats, la Fira va poder reemprendre el seu camí²⁵. La situació

²³ A Barcelona, el 1939, va haver-hi tres grans camps de concentració, que van haver de ser habilitats perquè la capacitat de la Presó Model (per Homes) i la de Les Corts (per dones) ja estaven al límit. Aquests tres camps de concentració estaven a Montjuïc (en vells pavellons firals), la Vall d'Hebron i el Poble Nou. Per més informació sobre aquests camps de concentració vegeu el meu llibre *Vint anys de resistència catalana 1939-1956*, pags 47 a 52. Sobre el Pavelló de Missions, a Montjuïc, que havia estat ja presó durant la guerra, vegeu també Alba: *Sísif...*, pags. 21 a 31), que descriu l'estada que com a presoner hi va fer des de finals de 1939 fins al Nadal del 1941. Sobre la presó del Cànem, al Poble Nou, vegeu també el número 3 (1998) de la revista *l'Ària*, editada per l'Arxiu Històric del Poblenou (pags. 10 a 17), amb testimonis de gent que hi va estar presa. El de la Vall d'Hebron es va situar en un edifici inacabat de la Diputació, començat a fer el 1927 per a traslladar-hi la Casa de Caritat del carrer de Montalegre, edifici que es conserva, molt reformat, a l'interior de les Llars Mundet, actualment ocupades per la facultat de Pedagogia de la Universitat de Barcelona. El del Poble Nou es va habilitar a la fàbrica del Cànem, nom popular que es donava a la filatura de jute de la família Godó, que ja no va tornar a obrir les portes després de la guerra.

²⁴ La Fira es feia a Montjuïc des de la seva cinquena edició, el 1924, i s'hi va seguir fent en la sisena, el 1933, la setena, el 1934, i la vuitena, el 1935. Entre la cinquena i la sisena es va fer a Montjuïc l'Exposició Internacional de 1929.

²⁵ Ni el 1939 ni el 1940 la Fira va existir, ni com a realitat oberta a expositors i públic, ni tan sols com institució. Fins el mes de novembre de 1940 el nou règim no va reconèixer la Fira com institució oficial, després de laborioses gestions de l'Ajuntament i les Cambres de Comerç i d'Indústria. El gener de 1941 el Ministeri d'Indústria va aprovar-ne els estatuts i l'agost d'aquell mateix any es va constituir el consell directiu i el comitè executiu, presidits per Antoni Maria Llopis. Al discurs que Llopis va fer en la inauguració de la Fira de 1942, primera després de la guerra, s'adivinen alguns aspectes de la problemàtica d'aquell temps i de les forces econòmiques que es movien a Catalunya:

“La reconstitución de los órganos rectores de la Feria, que tuvo lugar el 25 de agosto siguiente en el Salón de las Crónicas del Excelentísimo Ayuntamiento, bajo la presidencia del excelentísimo señor Gobernador Civil y Jefe Provincial del Movimiento, don Antonio F. de Correa Véglisson, juntamente con el nuevo Delegado permanente del Ministerio de Industria y Comercio en la Feria, ilustre señor don Juan Alemany, Técnico Comercial del Estado, que había sucedido en dicho cargo y en la Jefatura de la Sección de Expansión Comercial del Ministerio de Industria y Comercio, al señor Fuentes, al ser nombrado éste Inspector General de Comercio y Política Arancelaria. Asistieron al acto los miembros del Consejo Directivo y del Comité Ejecutivo de la Feria y nutridas representaciones de la Cámara Oficial de Comercio y Navegación, de la Cámara Oficial de Industria de Barcelona, del Fomento del Trabajo Nacional, del Instituto Agrícola Catalán de San Isidro y de las Cámaras Oficiales de Comercio e Industria de Tarrasa, Sabadell, Manresa, Gerona, Lérida y Tarragona.

internacional, amb la guerra europea en portes, i la del propi estat espanyol els anys de posguerra, no facilitaven gens l'estiu del 1939 l'organització d'una fira de mostres²⁶.

“De una manera especial también he de dirigirme a la dignísima representación del Excelentísimo Ayuntamiento, para agradecerle vivamente la atención que con nosotros ha tenido al cobijarnos en esta histórica casa, en la que tan generosa acogida tuvieron siempre todas las iniciativas al servicio del prestigio y engrandecimiento de la ciudad, y que consideramos como el mejor augurio del futuro éxito de nuestra empresa, debiendo al propio tiempo testimoniar nuestro reconocimiento a la Corporación Municipal por lo favorablemente dispuesta que se halla a cedernos algunos de los más hermosos palacios de nuestro soberbio Parque de Montjuïc para que sirva de alojamiento permanente de la Feria, evitándole los inconvenientes que presentaba antaño la falta de un emplazamiento fijo para sus manifestaciones, lo cual facilitará perfeccionar, de año en . ano, la más decorosa presentación de nuestros Certámenes, asegurando a los mismos un núcleo de expositores permanentes que constituyan la más firme base de estabilidad.

“Conocemos perfectamente las favorables disposiciones que animan al Excelentísimo Ayuntamiento sobre este particular, no obstante lo cual me permito rogar a los dignísimos representantes del mismo aquí presentes, que tan profundo cariño sienten hacia la Feria, quieran interponer su gran interés en favor de la misma para que cuanto antes sea un hecho la cesión de los referidos palacios, que resulta urgente atendido el tiempo que requerirán las obras de reparación de los mismos y la necesidad de iniciar, sin más demora, la propaganda de nuestro Certamen en el mundo entero, para lo cual es necesario conocer con precisión su fecha y proyectado lugar de emplazamiento”.

Formaven part del Comit  d'honor Francisco Franco Bahamonde com a president, i com a consellers: Ramón Serrano S ner (ministre d'Assumptes Exteriors), José Luis Arrese (ministre secretari del partit  nic), Demetrio Carceller (ministre d'Indústria i Comer ), Miguel Primo de Rivera (ministre d'Agricultura), Luis Orgaz Yoldi (Alto comisario de España en Marruecos), Alfredo Kindelán (capità general de la Cuarta Región), Manuel Arburua de la Miyar, Juan Granell Pascual, José Zumalacárregui, Luis Pombo, Manuel Begollia, Antonio de Miguel, Eduardo Carvajal Acuña, Javier Marquina, Gustavo Navarro, Juan Fontán, Enrique Gazapo Valdés, Mariano Rodríguez de Torres, Fernán Sanz Orrio, José M. Peñaranda y Barea, Emilio Pereda, Antonio Correa Veglison, Fernando Moreno Calderón, Antonio M. Simarro, Miguel Mateu, Buenaventura Sánchez Cañete, Francisco Gómez del Campillo, Miguel de los Santos Díaz de Gomara, Emilio Montero, Alberto López Colmenares, Germán Rodríguez, Juan Asensi Cepero, Casimiro Mahou...

El Comit  Executiu estava format per Antoni M. Llopis (president), Frederic Barceló (director) y Josep Daurella (secretari general). Llopis va ser a la vegada president de la Junta d'Obres del Port a partir de l'agost de 1941 i passaria a presidir la Cambra d'Indústria a partir del 1944 i la Diputació de Barcelona a partir del 1946. També havia format part de la Comisión de Incorporación Industrial y Mercantil número 2 creada a Burgos el maig de 1939 com a embrió reconstructor de les cambres catalanes *“para normalizar la vida econ mica de los territorios sometidos a la dominación marxista en cuanto fuesen liberados”*. En parlem m s ampliament més endavant, en aquest mateix capítol.

²⁶ El director de la Fira, Frederic Barceló, en una carta del 1942 adreçada a Industrias Campabadal, (citada a Masacarell, pag. 41) hi exposava perquè van decidir de fer-la aquell any, malgrat els obstacles amb què s'enfrontaven: *“La Feria actual ha tenido que organizarse penosamente. Si no se celebraba este año por decisión del Ministerio de Industria y Comercio, perd a Barcelona su internacionalidad y automáticamente pasaba a Sevilla. Al transformarse en nacional posiblemente, casi seguramente, sólo se celebraría cada dos años por su vecindad con la internacional de Valencia. Cre mos que no conven a para la ciudad perder este derecho y venciendo toda suerte de dificultades, nos dispusimos a celebrarla”*. Però al marge dels interessos locals, hi va ajudar les possibilitats d'autopropaganda que oferia al règim per a la seva política industrial. Segurament per aix  la participació més important va ser d'organismes estatals: Alto comisariado de España en Marruecos, posesiones del Golfo de Guinea, Instituto Nacional de Industria, Dirección General de Turismo, Comisaría General de Abastecimientos, Obra Sindical de Artesanía, Obra de Educación y

Les primeres obres urbanes

Els primers anys de la postguerra no hi va haver noves idees urbanístiques. El que es va fer eren vells projectes de l'època de la Primera Dictadura, alguns ja començats, i altres, com la Reforma, procedents fins i tot d'èpoques anteriors. Tot i així, el mandat del primer alcalde franquista, Miquel Mateu, fins el 1945, es va

Descanso, Obra Sindical de Previsión. Els únics països que hi van participar van ser Alemanya, Itàlia, la França del general Petain, el Manxukuo titella dels japonesos, la Romania encara favorable a l'Eix i la neutral Suïssa.

Per al finançament, ni les empreses ni els bancs van voler prestar el seu suport, i va haver de ser l'Ajuntament qui, aprovant un crèdit de tres milions, ho fes possible. A canvi, la Fira liquidaria a la Corporació Municipal el 40% del lloguer dels stands i el 75% de les entrades, fins a la cancel·lació del crèdit.

Va haver-hi més d'un miler d'estands, majoritàriament d'empreses de Catalunya. L'estrella indiscutida d'aquella Fira del 1942 va ser el gasógen. Només es van poder fer servir els palaus Central i de Projeccions, apart de la plaça de l'Univers, convertida ja des d'aleshores en un dels espais més populars no solament de la Fira, sinó també de l'esmortei da vida ciutadana d'aquells anys. Per a poder disposar d'aquests dos dels palaus de Montjuïc, va caldre portar-hi a terme reparacions d'urgència, sobretot a la coberta. Obtenir uralita i ferro, materials que distribuï a la Direcció General de Obras y Fortificaciones, era en aquells moments quelcom quasi impossible. Una instància de la Fira al Ministerio del Ejército, el 1942, aporta dades concretes sobre aquesta qüestió:

“La cantidad de plancha de uralita que se solicitó en un principio para la cobertura de los Palacios y cuya orden de entrega ha sido ya dada a instancias de este Ministerio, por la Dirección General de Obras y Fortificaciones, resulta ahora insuficiente...”

“Me permito recurrir a usted para que utilizando los más expeditivos medios a su alcance, quiera interesarse cerca de la expresada Dirección General, para que telegráficamente autorice a su Delegación en Barcelona para suministrar directamente a la Feria, los 8.175 m² de plancha que todavía precisamos, junto con los accesorios necesarios...”

“La Feria se apresura a expresar la aceptación del compromiso de no enajenar los referidos materiales...”

El discurs inaugural d'Antoni Maria Llopis s'hi referia també:

“Si hubiésemos estado en circunstancias normales, el problema, con los enormes recursos con que cuenta una gran ciudad como Barcelona, no hubiese asustado. Pero ahora todos saben que cada viga y cada saco de cemento que entra en una obra representa un monumento de energía y de paciencia. No se disponía de la cantidad necesaria, mas de mano de obra, esto sí, excelente; pero todo lo demás, empezando por el transporte, faltaba o escaseaba hasta lo indecible, y cuando el material que se necesitaba existía en algún depósito de la ciudad, era disperso y lo realmente difícil era reunirlo en un sólo punto con la urgencia indispensable y bajo una sola dirección. Para la cubierta de ambos palacios se necesitaban más de 900 metros cúbicos de madera y más de 21.000 metros cuadrados de chapa Uralita acanalada y, para la instalación eléctrica, más de 59.500 metros de cable, de diferentes diámetros y por este orden los demás materiales.

“Aquella promesa se ha cumplido. La Corporación Municipal ha hecho un esfuerzo económico, que rebasa los cinco millones de pesetas, para que esta Feria pueda ser inaugurada”.

caracteritzar per un cert dinamisme del que va estar absent el seu successor, el baró de Terrades.

Més enllà de l'estricta neteja de carrers i dels pegats més indispensables, els primers projectes ambiciosos de l'Ajuntament en el terreny urbanístic, durant els primers cinc anys de postguerra, van ser la prolongació de la Gran Via, i de la Diagonal des del Palau de Pedralbes fins al límit amb Esplugues. En cap d'aquests tres, però, s'hi van fer actuacions el 1939. Les primeres van començar l'any següent²⁷.

En canvi sí que va començar-se a treballar el 1939 en la urbanització de la Via Augusta, un projecte dels anys finals de la dictadura de Primo de Rivera que havia quedat aturat durant els anys trenta. Es va reprendre tot just acabada la guerra i va incloure la urbanització de la plaça de Gal·la Placidia, de la Via Augusta entre

²⁷ La Gran Via cap al Baix Llobregat es preveia des del límit amb l'Hospitalet fins al pont de Molins de Rei. Era una obra que escapava a les atribucions de l'Ajuntament de Barcelona i obligava a laborioses negociacions amb el ministeri d'Obres Públiques, la Diputació i els ajuntaments afectats. Va ser qüestió de molts anys, fins a la realització de l'autovia de Castelldefels.

Cap al Besòs plantejava encara més problemes. El pont sobre el riu, situat al final del carrer de Pere IV —antiga carretera de França— havia sigut destruït a l'acabar la guerra i el nou es va fer, a partir del 1941, al costat mateix. Això el deixava desplaçat respecte a la perllongació prevista de la Gran Via, que va quedar per això ajornada i es va donar preferència al nou carrer de Guipúscoa, que acabava en el pont sobre el Besòs. Però això són ja obres dels anys cinquanta, quan es va aprovar el pla parcial de Llevant, que va originar el barri de la Verneda. El 1942 es van fer clavegueres i posar voreres al tros de Gran Via entre la plaça de les Glòries i el carrer de Luchana, però la plaça de les Glòries no va començar a tenir cara i ulls fins més tard. Una primera inauguració es va fer el 29 de gener de 1961.

La continuació de la Diagonal des de Pedralbes fins a Esplugues va ser, d'aquestes, la realització més ràpida. Les obres, que van començar el juliol del 1942, es van finançar conjuntament pel ministeri d'Obres Públiques i l'Ajuntament, i van quedar acabades el 1944. El 1951 s'hi va inaugurar el monument als Caidos, obra de l'arquitecte Adolf Florensa i l'escultor Josep Clarà. L'acabament de la Diagonal va servir per elaborar, els anys cinquanta, un gran pla parcial per aquell sector.

aquesta plaça i la de Molina, i també dels carrers travessers i paral·lels²⁸.

El 1939 es va fer també la pavimentació definitiva del carrer de Balmes entre la Diagonal i la plaça Molina, la Travessera entre Balmes i Muntaner, i Aribau, entre la Diagonal i Porvenir, obres que van començar el mes d'agost.²⁹

Aprofitar els efectes dels bombardejos

Al mateix temps, i dins de la política de reconstrucció, es treballava en el projecte de reforma de la Barceloneta, on les bombes havien obert enormes esvorancs. El maig del 1939 va sortir a informació pública. Bàsicament, es proposava l'eixamplament fins a divuit metres de l'antic carrer anomenat d'Alfredo Calderón, que abans dels bombardejos en tenia només sis. Els blocs de pisos paral·lels que hi donaven s'unirien de dos en dos amb una façana al nou carrer. Es va crear així l'actual carrer de l'Almirall Cervera. Els quatre blocs situats

²⁸ Acord de la Comissió Municipal Permanent del 21 de setembre de 1939: "*Proceder, bajo presupuesto de 90.311,50 pts a la urbanización definitiva de la Vía Augusta, entre la Rambla de Prat i la Plaza Molina*"

²⁹ "*Empezadas las obras de pavimentación definitiva de la calles Balmes, entre Avda del Grlmo Franco y Plaza Molina; Travesera entre Balmes y Muntaner, y Aribau, entre Avda del Grlmo Franco y Porvenir...*" (LVE, 26 d'agost). Aquestes obres, que eren pràcticament acabades el 1943, es van portar a terme al mateix temps que les d'obertura i urbanització de l'avinguda del Príncep d'Astúries, un altre vell projecte de l'època de la Dictadura de Primo de Rivera que es va acabar als anys quaranta. També es va urbanitzar la ronda del General Mitre en el sector de confluència amb els carrers de Balmes i Muntaner. La transformació d'aquell sector entre la part alta del carrer de Balmes i el barri de Gràcia va ser total. Una altra obra que es va continuar a l'època de l'alcalde Miquel Mateu va ser l'obertura i urbanització de l'avinguda de la Infanta Carlota —actualment avinguda Tarradellas—, per la qual s'havien començat a fer alguns passos en vigílies de l'Exposició Universal, i que de fet no es va acabar fins a l'època de l'alcalde Simarro.

entre aquest nou carrer i la plaça, molt malmesos, es van substituir per dos de nous, més amples. A la plaça s'hi va construir una escola i es va suprimir un bloc que hi havia entre el mercat i la plaça, que havia quedat pràcticament destruït del tot. Aquest pla es va portar a la pràctica durant els anys quaranta, lentament, com per marcar distàncies amb la rapidesa de la urbanització de la zona de la Via Augusta i per deixar ben clar quines eren les classes privilegiades pel franquisme³⁰.

Els efectes dels bombardejos van estar en l'origen no solament de la reforma de la Barceloneta sinó també de l'obertura al barri vell d'un tros de la projectada Via C del Pla Baixeras, de 1891, el mateix que havia servit de base per obrir la Via Laietana a la segona i tercera dècades del segle. Però el que es va fer no ha d'enganyar. És ben clar que el que preocupava no eren les condicions de vida de la gent que vivia al barri vell i la Barceloneta, sinó les operacions de prestigi. Es van primar les obres que afavorissin els aspectes monumentals, com la recuperació de la muralla romana i la medieval, i es van deixar

³⁰ Tan lentament, que molts anys més tard, la descripció del barri de la Barceloneta encara era aquesta:

“Durante muchos años la edificación se centró en los lugares privilegiados de la ciudad, donde el valor del palmo-terreno era rentable y los clientes podían abonarlo. Así las callejuelas de la Barceloneta, que conducían desde el Paseo Nacional hasta la playa y los balnearios todavía muy frecuentados por los bañistas, mostraban las caries de los inmuebles truncados, con hierros retorcidos, ventanas sin marco, escaleras apenas en equilibrio con los huecos tapados por sacos y trapos remendados, que ocultaban a sus inquilinos de las miradas de los transeúntes. Tantas veces vi los cuerpos semidesnudos de los hombres lavándose en la fuente de la esquina, a los chiquillos desnudos del todo jugando en los charcos, a las mujeres fregoteando las ollas y los trapos del vestuario familiar en un barreño en la calle, que no podía sorprenderme. Indignarme sí, porque mamá no me dejaba resquicio a la indiferencia. Tantas cuantas veces, y fueron muchas, recorrí el camino desde la parada del tranvía hasta los “Orientales”, donde íbamos a bañarnos, me hizo notar la miseria de aquella gente y la indiferencia de los planes de urbanismo que habían olvidado la reconstrucción de aquella parte de la ciudad, a pesar de los años transcurridos desde el comienzo de la paz. (Falcón, pags. 131-132)

de costat les que haurien pogut suposar una veritable millora higiènica i sanitària del Raval.

D'entrada, les autoritats franquistes van ser conscients de les possibilitats urbanístiques del panorama que havien deixat els bombardejos, i al cap d'un mes de l'ocupació de la ciutat la decisió era presa³¹.

El 20 de maig, l'alcalde Miquel Mateu va anunciar, en una conferència de premsa, *“la abertura de la Gran Vía C, entre la Vía Layetana y la Plaza Nueva, que abrirá una nueva línea al tráfico y pondrá de manifiesto las bellezas de la Catedral y de la Barcelona antigua”*. Però no era la via C del pla Baixeras, sinó la del pla Darder, *“llamado de Reforma, Urbanización y Enlace, aprobado el 28 de mayo de 1934”*, és a dir sota el mandat de l'alcalde republicà Carles Pi i Sunyer, com no tenia cap inconvenient a reconèixer Miquel Mateu. En definitiva, tant feia l'un com l'altre, perquè l'únic tros que es volia obrir era igual en tots dos: entre la Via Laietana i la plaça Nova, és a dir l'actual avinguda de la Catedral.

La plena urbanització de l'avinguda de la Catedral va ser una obra lenta i laboriosa que es va perllongar durant les dues primeres

³¹ El tinent d'alcalde que presidia la ponència de Reconstrucció, Ignacio Ventosa, va declarar en l'acte constitutiu d'aquesta ponència, el 9 de març del 1939, que pensaven *“proyectar urbanizaciones adecuadas en las zonas perjudicadas por la guerra, aprovechando los espacios libres producidos por el derrumbamiento de las edificaciones, muy especialmente en la Barceloneta i el distrito V”* i que la Comissió Municipal Permanent havia acordat *“suspender la concesión de permisos de obras en el barrio de la Barceloneta y en la zona limitada por las calles de Tallers, Ramblas, Marqués del Duero y Rondas de San Antonio y San Pablo, con el fin de estudiar un proyecto que permita el aprovechamiento de fincas siniestradas para espacios libres”*. L'Ajuntament va aprovar la setmana següent *“declarar en estado de ruina inminente diferentes construcciones de la Plaza Nueva y calles de Corribia, Arcos y Capellanes, y que las mismas sean derribadas”, i “iniciar expediente de expropiación de los terrenos y concesiones afectados por la Gran Vía C y por el proyecto de urbanización y enlace de la ciudad con la expresada zona”*.

dècades del franquisme. A part de les cases que havien estat afectades pels bombardejos a la plaça Nova, se'n van enderrocar vuit que tapaven les muralles al costat de l'escalinata del pla de la Seu. Així va poder quedar al descobert, en començar la dècada dels seixanta, tot el llenç de muralles que dóna a l'avinguda, al peu de les quals es va deixar un espai enjardinat³².

També es pensava obrir el tros de la Via D —prevista des de les Drassanes a Muntaner, a través del Raval—, entre el port i el carrer Nou de la Rambla. La supressió de la caserna d'enginyers annexa a les Drassanes ja havia permès, poc abans de la Guerra Civil, obrir un petit tros, el més pròxim a Colom. Les cases enderrocades pels bombardejos oferien a la postguerra la possibilitat de continuar l'obertura fins al carrer Nou de la Rambla. La urbanització definitiva d'aquest tros, que va rebre el nom d'avinguda de les Drassanes, va trigar anys a fer-se³³.

La plaça de Sant Agustí Nou va ser eixamplada cap al carrer de l'Arc de Sant Agustí, que abans era molt estret, gràcies a l'enderrocament d'un edifici. El carrer de les Egipciaques, al costat de l'antic hospital de la Santa Creu, va ser eixamplat també gràcies a uns edificis destruïts per les bombes. Un cop feta la nova alineació del

³² Progressivament es van anar descobrint altres trossos d'aquesta la muralla. Dintre d'un bar del carrer del Pom d'Or, va aparèixer una torre, l'any 1955, i el mateix any se'n van trobar dues més dintre d'una botiga del carrer del Call i dintre de la casa número 19 del carrer d'Avinyó. Al carrer del Sotstinent Navarro, que abans de la guerra portava el significatiu nom de Muralles Romanes, es van suprimir primer cases afectades pels bombardejos i posteriorment totes les que tapaven la muralla. Es va anar completant així, a poc a poc, una feina començada l'any 1927 i que ha permès fins ara deixar al descobert tot el costat nord de la muralla romana, amb els afegits medievals. La part conservada de la muralla medieval del Raval, al Paral·lel, amb la porta de Santa Madrona, va quedar plenament restaurada en començar els anys cinquanta.

³³ La continuació de l'antiga Via D més amunt del carrer Nou de la Rambla, aturada durant els anys setanta i vuitanta, s'ha realitzat finalment durant la segona meitat dels noranta donant lloc a l'actual Rambla del Raval.

carrer, s'hi va aixecar l'actual edifici del Consell Superior d'Investigacions Científiques.

Espais d'herència republicana

L'espai creat amb l'enderrocament, per l'Ajuntament republicà del convent de carmelites descalces del carrer Canuda va permetre, a la immediata postguerra, fer un primer arranjament de la plaça de la Villa de Madrid. Va ser més endavant, el 1957, en fer-s'hi obres d'urbanització, que s'hi van descobrir unes tombes romanes i, per conservar-les *in situ*, es va optar per la fórmula actual de placa mig ensorrada.

La caserna del Bonsuccés, enderrocada durant la guerra, va permetre crear un espai lliure que va ser la plaça de Vicenç Martorell. S'hi va conservar un edifici de l'antic convent i es va restaurar a finals dels anys quaranta. És l'actual seu del Consell del districte I. A la dècada següent el Patronat Municipal de l'Habitatge va aixecar les cases porxades del voltant de la plaça i es va completar l'ajardinament.

El primer ajuntament franquista va poder acabar la urbanització i inaugurar la continuació del carrer del Pintor Fortuny fins a la Rambla, començada pels republicans després que el Nadal del 1932 s'incendiessin els magatzems El Siglo, que impediien aquesta continuació, i després que el 1936 el banc Hispano-Colonial completés

la construcció del seu nou edifici a la cantonada inferior del nou carrer.³⁴

Però així com l'Ajuntament franquista va aprofitar i acabar aquestes tres obres iniciades per l'Ajuntament republicà en altres realitzacions que l'Ajuntament republicà i la Generalitat havien fet a Barcelona la política seguida el 1939 va ser la de desvirtuar-les. Els hotels de l'Exposició del 1929, que la República havia transformat en escoles, van ser convertits el 1939 en casernes, igual que es van fer habitatges per famlles de militars a la Casa Bloc de Sant Andreu. Només es va conservar una escola en un dels edificis de la plaça d'Espanya, amb el nou nom de Víctor Pradera i, als baixos, s'hi van fer les Termes Municipals —dutxes públiques— l'octubre de 1940.

El port

Segons la *Comisión de la Armada para el salvamento de buques*, el gener del 1939 hi havia al port de Barcelona 33 vaixells enfonsats, entre ells petrolers, bous de pesca d'altura, algunes "golondrinas" i transatlàntics com l'Alicante, l'Uruguay o l'Argentina, apart de moltes embarcacions menors. Aquesta comissió d'enginyers de l'Armada va

³⁴ El juny del 1939 la Comissió Municipal Permanent va pendre l'acord de "*proceder a practicar las gestiones necesarias para conseguir la terminación de la apertura y obras complementarias hasta la total urbanización de la calle Fortuny*". Dos mesos més tard es parlava de fer, a la cantonada de dalt, "*un rascacielos que tendrá de 16 a 20 pisos de altura, o sea el más alto de Barcelona*". "*Según se dice*", informava la premsa, "*la compra del solar la ha hecho para sí, por la cantidad de seis millones de pesetas, una importante compañía italiana que se fundó en Madrid el 19 de julio último*". El projecte es va concretar finalment en l'actual edifici de les galeries i l'hotel Manila, ara Ramada Renaissance. Pel juny del 1942 es va inaugurar l'estàtua del pintor, obra dels germans Oslé, posada en una fornícula de l'edifici del banc Hispano-Colonial, i amb ella la urbanització del carrer.

dirigir els treballs de recuperació de tots els vaixells que es pogués. A finals de setembre del 1939 se n'havien tret disset a flot, que s'anaven reparant a mesura que ho permetia el dic flotant.

El restabliment de les comunicacions marítimes va estar supeditat a un problema important derivat de la guerra: l'existència de mines explosives a la aigües del mar. Fins el desembre del 1939 no es va comunicar oficialment que *"las costas españolas se encuentran libres por completo de las minas que fueron fondeadas durante las operaciones navales a que dio lugar el Glorioso Movimiento Nacional"*³⁵.

La Junta d'Obres del Port, que havia estat substituïda, durant la guerra civil, per una comissió provisional, va tornar a actuar a partir del 27 de gener del 1939 i van recuperar el seu lloc el president i el director destituïts l'agost del 1936, Joan Ferrer Puig i José Manuel de Jáuregui. Ferrer, que era delegat a Barcelona de la Compañía Trasatlántica, i havia ocupat el càrec de president de la Junta entre 1933 i 1936, va tornar-lo a exercir de l'agost de 1939 fins l'agost de 1941, i Jáuregui s'hi va mantenir fins l'any 1947.

L'edifici que era seu de la Junta era en molt mal estat a l'acabar la guerra, però va ser reconstruït tot seguit i el setembre del 1939 va poder tornar a instal·lar-s'hi.

La fi de la Guerra Civil va suposar la pèrdua del marge de personalitat pròpia que havia tingut la Junta des del seu origen. Un Decret del 26 d'abril de 1939 disposava que el reglament general de les juntes de port s'apliqués a totes les juntes sense excepció.

³⁵ LVE, 1 de desembre

D'aquesta manera, la de Barcelona va passar a estar regida plenament per la Llei de Ports del temps de la Dictadura de Primo de Rivera que, quan s'havia aprovat el 1928, no es va aplicar al port de Barcelona, que va mantenir el règim especial que tenia des del 1899. Durant la Guerra Civil, un decret del Ministeri d'Obres Públiques d'agost del 1937 li va prendre en part l'autonomia del règim especial, i el franquisme li va acabar de prendre la poca que li havia quedat i va equiparar la Junta d'Obres del Port de Barcelona a les altres de l'Estat. El 1939 es va portar a terme allò que no havia gosat fer la Dictadura de Primo de Rivera.

Malgrat tot, el càrec de president seguia essent electiu d'entre els membres de la Junta, que hi havien arribat en representació dels organismes que estatutàriament la componien. Era una elecció ben poc real, a causa de la directa intervenció governativa, però es mantenia almenys d'una manera formal tot el sistema que havia estat tradicional des de l'origen de la Junta del Port de Barcelona, en la que estaven clarament representats els interessos de la burgesia industrial, comercial i financera de Catalunya. Joan Ferrer i Puig, el president dels dos primers anys de posguerra, era un home de confiança de Josep Bertran i Musitu, que entre altres càrrecs tenia el de president de la Compañía Trasatlántica i estava lògicament interessat en la recuperació dels vaixells de l'empresa dispersats o en mal estat a causa de la guerra.

L'activitat portuària va ser mínima l'any 1939³⁶ i ho va seguir essent als anys quaranta i cinquanta, a causa de la guerra mundial, primer, i de l'aïllament internacional, després. Fins al 1960 no es va arribar als màxims de tràfic marítim aconseguits abans de la guerra. El 1939, la principal activitat va consistir en la neteja del port, ple de vaixells enfonsats pels bombardeigs (33 segons un informe oficial de novembre de 1939)³⁷.

La descripció d'un testimoni reconeix que

“era terrible el aspecto que ofrecía el puerto de Barcelona a la entrada de los nacionales: muelles destrozados, almacenes destruidos, vagones volcados; los depósitos de la CAMPSA destruidos; una parte considerable del puerto se encontraba obstruida por 32 buques hundidos; hay gran número de barcos dañados o incendiados”³⁸

La feina de rescat de vaixells enfonsats al port va estar dirigida per una comissió d'enginyers de l'Armada, i la Junta va tenir-hi poca cosa a veure. A mitjans de setembre, la comissió donava compte que ja havia aconseguit treure'n disset, aproximadament la meitat dels que hi havia³⁹ i un altre informe de dos mesos més tard afirmava que “*poco*

³⁶ “*Cifras mensuales correspondientes a las importaciones habidas en los seis primeros meses después de la liberación de la ciudad por las tropas de nuestro Glorioso Caudillo [al port de Barcelona]:*
Febrero: 15.932 Tm; Marzo: 108.778 Tm; Abril: 94.495 Tm; Mayo: 177.595 Tm; Junio: 135.641 Tm;
Julio: 166.328 Tm”.

³⁷ LVE, 14 de novembre.

³⁸ Gomá Orduña, pag. 304. Vegeu també una descripció literària molt bona de l'aspecte del port en acabar la guerra publicada a LVE el 17 de juny de 1939. Joan Villaroya, en el seu llibre *Els bombardeigs de Barcelona durant la guerra civil (1936-1939)*, situa seixanta punts dels molls portuaris tocats per les bombes, sense comptar les que van caure sobre vaixells ancorats al port.

³⁹ LVE, 22 de setembre.

a poco va renaciendo el tráfico marítimo de Barcelona con la llegada de buques nacionales y extranjeros que hacen aumentar, en consecuencia, el contrato obrero para las operaciones de carga y descarga de los mismos”.

Una idea del mal estat en que havia quedat el port a causa dels bombardeigs la pot donar el fet que quan van arribar els primers vaixells de la marina de guerra franquista, a primers de febrer, només el canoner Dato va poder entrar en aigües del port.⁴⁰

Durant dues dècades, les obres que es van fer al port van ser mínimes, sobretot de reparació dels desperfectes de la guerra. El 1955 encara s'estava treballant en la reparació del dic flotant, per posar només un exemple.

L'aeroport Muntadas

El servei aeri, amb sortida de l'aerodrom del Prat, es va restablir durant el febrer del 1939. A partir del dia 22 va haver-hi un servei diari amb Saragossa, Burgos i Sevilla, que es feia amb Junkers, i a partir del dilluns 27 amb Vitòria i Palma de Mallorca. Es pensava ja amb dotar Barcelona d'un veritable aeroport.

El 29 d'abril del 1939 l'Ajuntament feia saber que "*con la colaboración importante y decidida de la Jefatura del Aire se està procediendo al estudio del emplazamiento del aeropuerto y a los detalles complementarios del proyecto, con el fin de que, fijada la*

⁴⁰ LVE, 1 de febrer.

aportación de la ciudad al mismo, pueda en poco tiempo conseguirse lo que en años de discusiones y política quedó siempre en proyecto"⁴¹.

Fins aquell moment, al Prat hi havia un aerodrom militar i, separat uns dos kilòmetres, el minúscul aeroport Muntadas, que va rebre aquest nom després de la guerra en honor d'un dels amos de L'Espanya Industrial, Carles Muntadas S. Prim, duc dels Castillejos, mort com a aviador franquista durant la guerra, mentre volava sobre el poble de Sariñena. Com a terminal de l'aeroport Muntadas es feia servir una casa de pagés mínimament acondicionada, fins que es va inaugurar la nova terminal de la plaça d'Espanya els dies del Congrés Eucarístic.

L'aeroport de Barcelona era, doncs, el 1939, poca cosa més que unes pistes precàriament acondicionades sobretot per finalitats militars. I ho van seguir sent durant tota la dècada següent. El 1944 va encarregar-se un projecte per convertir-lo en un aeroport internacional i el mes de maig de l'any següent van començar unes obres que van permetre obrir tres pistes d'enlairament i aterratge, i un edifici de caire provisional per les necessitats de l'estació aèria. Van ser inaugurades pel ministre de l'Aire el 6 de juliol del 1949.

El tren

Acabada la guerra, el restabliment del trànsit ferroviari⁴² va plantejar enormes problemes. Als bombardejos s'havien sumat les voladures

⁴¹ LVE, 29 d'abril.

de ponts en la retirada. "Sólo en el trayecto ferroviario de Manresa a Cervera hay 51 obras voladas", s'informava el 30 de gener⁴³.

A les estacions s' amuntegava una gran quantitat de material ferroviari que calia reparar. "Moncada es un inmenso depósito de material ferroviario, involuntariamente legado por el enemigo a la España Nacional ", explicaba Feliciano Baratech en una crònica de guerra del 29 de gener⁴⁴. I afegia: "Docenas de locomotoras y cientos de vagones ocupan casi toda la superficie de las líneas en una longitud de mas de diez kilómetros ". Una mica més precís era un informe de l'endemà "Las estaciones de Barcelona y de los pueblos cercanos se encuentran abarrotadas de material ferroviario. Van contadas 125 locomotoras, aunque al parecer solamente unas 20 están en condiciones circulatorias. Más de 3.000 vagones se hallan embotellados en los muelles".

Durant el mes de febrer es van anar restablint les línies ferroviàries⁴⁵, a mesura que es podia posar en circulació el material avariat. A partir del dia 4, un servei mixt d'autobús i ferrocarril permetia

⁴² Eduard Pons Prades assegura que el 25 encara van sortir de Barcelona alguns trens, l'últim a les sis de la tarda: "El día 25 de enero (...) todavía quedaban más de mil heridos en el Hotel Colón, en el Cine Coliseum y en varias estaciones del metropolitano, en la Gran Vía (pag. 337) (...) Ese día, un millar de heridos salía a las seis de la tarde, en los dos últimos trenes que abandonaron Barcelona por orden del mando republicano (pag. 338) (...) desde la estación de Sans y de la plaza de Cataluña (pag. 327)".

⁴³ LVE. Vegeu també en el mateix diari, el 14 de febrer, un interessant informe titulat "Balance del estado en que los rojos dejaron las comunicaciones ferroviarias en Cataluña".

⁴⁴ LVE, 30 de gener.

⁴⁵ RENFE encara no existia, tot i que es va anar desseguida cap a la nacionalització i unificació de les diferents empreses existents. L'onze de novembre de 1939 la premsa va publicar un avís dient que els consells d'administració de les companyies de ferrocarril haurien de cesar abans del 1 d'abril de 1940, pas previ per a la creació de l'empresa estatal l'any següent. (LVE, 11 novembre)

arribar a Saragossa. L'autobús sortia a migdia de Barcelona i arribava a dos quarts de set del vespre a Lleida, on s'agafava un tren que tenia prevista l'arribada a dos quarts de set del matí a Saragossa⁴⁶. A partir del dia 20 del mateix mes ja es va poder fer en tren tot el viatge entre Saragossa i Barcelona. Els trens trigaven 24 hores per anar d'una ciutat a l'altra, segons els horaris teòrics⁴⁷. A la pràctica es trigava força més. També a primers de febrer es van poder restablir les línies fins a Mataró, Granollers, Vilafranca i Tarragona i Reus, però amb molt pocs viatges⁴⁸. Anar fins a Reus suposava en el millor dels casos quatre hores i escaig de viatge⁴⁹.

Els recorreguts ferroviaris per l'interior de Barcelona eren tots encara de superfície, llevat de la rasa del carrer d'Aragó, feta l'any 1929. El soterrament de línies no va començar fins que el 1948 es va començar a convertir en subterrània la línia de Lleida entre l'estació barcelonina del Nord i la de Montcada, i deu anys més tard es va cobrir la rasa del carrer d'Aragó, acabant amb la imatge del fum de les màquines de vapor pel mig de la ciutat. El 1939 no hi havia encara a Catalunya ni una sola línia ferroviària electrificada⁵⁰. Totes eren amb màquines de carbó.

⁴⁶ LVE, 4 de febrer.

⁴⁷ LVE, 21 de febrer.

⁴⁸ Hi ha els horaris a LVE del dia 7 de febrer. Fins a final d'any no es van poder començar a ampliar els viatges més enllà d'una testimonial tren únic cada dia.

⁴⁹ LVE, 26 de novembre.

⁵⁰ Una informació a LVE del 23 de juliol assegurava que es començava a pensar en l'electrificació d'algunes línies "*entre las cuales habría que contar las de los alrededores de nuestra ciudad*".

De totes maneres no cal imaginar-se aquells espais per on passava el tren en l'actual estat d'urbanització. Josep Pla descrivia a *Destino*, el febrer del 1945, una visita a la zona del Pont del Mico —un dels que permetien travessar la rasa del carrer d'Aragó al seu pas per l'esquerra de l'Eixample— com una veritable excursió campestre.

Els transports públics

El tramvia i el metro van ser els mitjans bàsics de transport a la postguerra, per dues raons ben comprensibles. La primera, que, en circular sobre rails, totes les unitats s'havien quedat a la ciutat i no s'havien pogut utilitzar, com els autobusos, per altres finalitats de transports de carretera. La segona, que funcionaven amb electricitat, combustible de què, malgrat les restriccions, es podia disposar en els moments necessaris. Els autobusos, en canvi, no podien disposar de la gasolina que necessitaven per funcionar, a causa de l'escassetat d'aquesta font d'energia a la postguerra.

Els primers anys, a més, la manca de material era angoixosa, i ho va seguir sent més endavant malgrat les unitats que van començar a sortir el 1943 dels tallers de Maquitrans. L'espectacle de la gent penjada de portes i finestres i dels nens asseguts en els topalls va ser habitual durant tots els anys quaranta.

Als anys cinquanta les empreses concessionàries del transport públic a Barcelona van poder començar les importacions d'autobusos, van fer noves estacions al metro transversal (Glòries i Clot el 1951,

Navas el 1953, Sagrera i Fabra i Puig el 1954) i van anar renovant la flota de tramvies.

Metro - Hi havia només dues línies, el Gran Metro, inaugurada el 31 de desembre de 1924 i el Transversal, inaugurada el 10 de juny de 1926. La primera comptava amb nou estacions: Lesseps, Fontana, Av. Generalísimo Franco, Aragón, d'on sortia un ramal cap a la Rambla, amb les estacions de Catalunya i Liceo, i un altre ramal cap a la Via Laietana, amb les estacions d'Urquinaona, Jaime I i Correos. D'aquesta línia en queda en l'actualitat el tram entre la plaça de Lesseps i el Liceu, transformat en un tros de la línia III. El ramal que a la cruïlla del passeig de Gràcia amb el carrer d'Aragó es desviava cap a la Via Laietana va quedar integrat a la línia IV el febrer de l'any 1973, amb la desaparició de la problemàtica estació de Correus, sotmesa a greus filtracions d'aigua.

El metro Transversal, actualment integrat a la línia I, anava el 1939 des del pont de Marina al barri de la Bordeta, amb les mateixes estacions que hi ha actualment en aquest tram, des de la de Marina a la de Santa Eulària. El 1939 aquesta última estació s'anomenava Bordeta-cocheras.

Durant la guerra, les andanes de les estacions havien estat utilitzades com a refugis subterranis. Però el servei de transports subterranis es trobava en força bon estat i el 2 de febrer van tornar a circular els trens del Gran Metro. Pel que fa al Transversal, és segur que ja funcionava, almenys en part, el 4 de març, encara que probablement hi havia alguna interrupció en alguna estació, que obligava a canviar de tren, segons reflecteix en el seu diari un soldat

franquista que l'utilitzava gratuïtament⁵¹, com tots els que anaven d'uniforme:

*“Y de ahí que bajáramos enseguida al Metro [a la plaza d'Urquinaona] para trasladarnos a la mismísima plaza de España, después de haber realizado algún transbordo”*⁵²

Alguns testimonis asseguren que “el metro (...) va funcionar fins a última hora”⁵³, versió que es contradiu amb el fet constatat de la manca d'electricitat els últims dies abans de l'ocupació de la ciutat. Mavis Bacca descriu en les seves memòries l'ambient a les boques de metro aquell any 1939:

*“Captaires, gitanos i prostitutes envaien els carrers i l'entrada del metro. “Por el amor de Dios”, solien dir les gitanes en estendre una mà esquelètica i fent una ullada de pena als seus infants”*⁵⁴.

Tren de Sarrià - El tren de Sarrià que en el seu trajecte urbà per la ciutat feia la funció d'un metro, també va restablir el servei tot seguit. El 5 de febrer començava a funcionar el servei interurbà fins a

⁵¹ “El cobrador acababa de recalarnos nuestros derechos de soldados combatientes a poder viajar gratis en cualquier transporte público de la ciudad, incluyendo el Metro” (Sagastizabal, pag. 306). Efectivament, segons publicava LVE el 12 de març, “La Compañía Tranvías de Barcelona S.A. ha concedido pasaje gratuito en los coches de dicha compañía, autobuses CGA y Gran Metro, a los señores Generales, Jefes, oficiales y suboficiales de uniforme, así como a la tropa de servicio, o sea, que vaya de uniforme y con arma larga”.

⁵² Sagastizabal, pag. 306 (Anotació al diari el 4 de març)

⁵³ Testimoni de J.J. recollit per Estanislau Torres a *La caiguda de Barcelona* (pag. 151).

⁵⁴ Bacca, pag. 22

Terrassa. Els problemes li venien, com al metro, dels talls de subministrament d'energia elèctrica i del mal estat del material. Aquest mal estat, i la sobrecàrrega causada pels pocs trens que circulaven, va ser la causa que l'11 de febrer, quan es complien tot just dues setmanes de l'entrada dels franquistes, es produís un terrible accident a l'estació de Sant Gervasi, situada a la plaça Molina: Un tren que havia sortit de Terrassa a les vuit del matí no va poder frenar a l'arribar a l'esmentada estació i a tota velocitat va investir-ne un altre que hi era aturat: van morir 32 persones i 130 van resultar ferides. Anava ple a vessar. La fallada dels frens ja s'havia detectat a l'estació anterior, la de Sarrià on no s'havia aturat i havia anat agafant cada cop més velocitat, passant les estacions de Tres Torres i Muntaner com una exhalació. Alguns viatgers s'havien llançat en marxa.

Un anglès que es va estar a Barcelona després de l'ocupació de la ciutat per les tropes franquistes i que comptava amb protecció del consolat⁵⁵ descriu en les anotacions que va fer aquells dies que "va tenir lloc un horrible accident a la línia Sarrià-Plaça de Catalunya a causa d'un defecte als frens: hi va haver 31 morts i un centenar de ferits".

L'endemà 12 de febrer, l'únic diari que llavors es publicava a Barcelona, *La Vanguardia Española*, va incloure una columna titulada

⁵⁵ "Franco a Barcelona". Fundació Carles Pi Sunyer, Barcelona 2000. Es tracta de la traducció d'un opuscle publicat a Anglaterra el 1939 per United Editorial Limited, vinculada al Partit Comunista Briànic, i d'autor anònim. L'historiador Paul Preston ha aventurat que podia tractar-se del membre de les Brigades Internacionals Sam Russell, periodista del *Daily Worker*.

"Accidente ferroviario", que es limitava a explicar que hi havia hagut algunes víctimes. La censura no va autoritzar més detalls⁵⁶.

L'estació de Sant Gervasi, l'any 1939, ja era subterrània. Els anys de la primera Dictadura s'havia soterrat el tram entre aquesta estació i la plaça de Catalunya. El tren s'ensorrava poc abans d'arribar-hi, a la Via Augusta, entre el carrer de Muntaner i la plaça Molina. A finals dels quaranta va començar la conversió en soterrani del tren de Sarrià entre l'estació de Muntaner i la de Sarrià que va quedar inaugurada el 1952, i també del ramal cap al Tibidabo, des de la plaça Molina fins a dalt de tot del carrer de Balmes, que va quedar inaugurat el desembre del 1953. Així es va completar la urbanització de la part alta de la Via Augusta i del carrer de Balmes, començada 25 anys abans.

El tros de la part baixa de la Via Augusta, entre la plaça de Molina i la Diagonal, per on el tren de Sarrià ja passava el 1939 sota

⁵⁶ Dos dies més tard un informe de la companyia, que no va arribar a ser enviat, afirmava que *"el tren llevava una carga imponente"*, i donava compte d'un passatge abundant: 125 persones havien pujat a Terrassa, ongen del trajecte; 210 a les Fonts, i 120 a Rubí, juntament amb els paquets que portaven. Curiosament, l'informe cita una garrafa de vi de 32 litres. Avalua el pes d'éssers humans i objectes i arriba a la conclusió que la càrrega era de 40 tones, quan el màxim tolerable era de 24. L'autor de l'informe, encarregat de la secció de tallers de Sarrià, creu que *"la única causa posible de la tragedia es el exceso de carga del tren"*. La carta acaba amb els lemes de rigor: *"Saludo a Franco, Arriba España"*. Un informe posterior comentava que els cotxes anaven tan plens que molts passatgers, *"como que no cabían en el interior, se quedaron cogidos como pudieron en los topes y las defensas"*. Aquest informe que sí que va ser enviat a les autoritats ja oferia altres causes, com és ara que els frens eren molt bruts perquè *"los rojos no limpiaban"*. Hi afegia que el conductor es va posar nerviós al veure que els frens no li responien, que es va equivocar i el tren encara va adquirir més velocitat, que va passar per l'estació de Sarrià on ja va xocar amb un altre comboi, i que va seguir com una bala fins a la de Sant Gervasi, on es va encastar amb un altre que hi havia estacionat per falta de corrent. Les autoritats van decidir obrir una investigació, per por que no es tractés d'un sabotatge, i la causa va arribar a veure's, cinc anys després, en un consell de guerra sumaríssim en què ja es va parlar de 36 víctimes mortals. El cas va ser sobresegut i va acabar atribuïnt-se a una barreja de sobrecàrrega, imprudència del conductor —mort en l'accident— i frens descaturats. El director de la companyia, en un escrit de descàrrec, assegurava que l'havien obligat a posar en marxa el recorregut sense poder portar a terme la posada a punt que reclamava un servei en tan mal estat, després de dos anys i mig de guerra civil.

terra, no tenia encara en aquell moment la superfície urbanitzada. Les obres d'arranjament de voreres i calçada havien quedat interrompudes el 1931 i va ser precisament una de les primeres obres urbanes que va emprendre l'ajuntament franquista. Però no va fer-ho fins el 1940.

Tramvies - Per donar sensació de normalitat, les noves autoritats van esforçar-se en què seguissin circulant els tramvies⁵⁷. El “parte de operaciones” del 28 de gener assegura: *“En Barcelona, la normalidad es completa. Hay luz, funcionan los tranvías y se van restableciendo los servicios, limpiando la población de la inmensa suciedad que ha tenido durante la dominación roja”*⁵⁸.

De tramvies, n'hi havia pocs, però no devien estar en gaire mal estat si hem de fer cas a un testimoni assegura que un mes després de l'entrada dels franquistes,

“en la calle Dos de Mayo, tomamos el tranvía N° 46 correspondiente a la línea Horta-Urquinaona, y en aquel vehículo de carrocería muy moderna, nos fuimos los

⁵⁷ Els testimonis asseguren que van circular tramvies fins pràcticament el moment de l'ocupació, igual que el metro, versió que es contradiu amb la manca de subministrament elèctric d'aquells moments:

“El meu marit era aquí, quan van entrar. Ell era conductor de tramvia i pocs dies abans (dos o tres dies abans) encara treballava. Molts tramvies no, no funcionaven, però alguns encara corrien” (Testimoni de J.J. recollit per Estanislau Torres a *La caiguda de Barcelona*, pag. 156).

Un altre testimoni assegura que, els primers dies, es podia viatjar gratis en tramvia: *“Durante los primeros días después de que los nacionales tomaron Barcelona, el pan, los tranvías y los periódicos eran gratis, porque nadie que hubiera vivido bajo el último régimen tenía dinero”* (Cooper, pag. 304).

⁵⁸ “Avance del parte de operaciones correspondientes al día de hoy, 28 de enero”, reproduït a LVE del 29 de gener.

tres (...) Por ahora, nos bastaba con prestar atención a cómo abría y cerraba nuestro tranvía las puertas de manera automática”⁵⁹.

Una descripció força diferent, del mateix any 1939 la fa l'anglesa Mavis Bacca, que es trobava a Barcelona en aquells moments:

“Els viatges amb tramvia eren veritables epopeies. Els vagons eren diminuts, atrotinats i anaven massa carregats, desbordant de gentada enfilada a les barres llevapedres o arrapada com pagellides als costats del vehicle. A l'hora d'assegurar-s'hi un lloc no hi havia regles que valguessin. El cop de colze era el llenguatge més generalitzat. Velles amb cares llargues i mocadors negres es repenjaven perillosament als esglaons mentre els homes de les fàbriques es disputaven els seients. A dins hi dominava una fortor de suor i de cossos sense rentar”⁶⁰.

El mateix testimoni precisa, en un altre punt de les seves memòries:

“Hi havia poc transport en aquests primers temps post-revolucionaris i la ciutat anava a dormir aviat”.⁶¹

L'escassetat de material va fer que, de moment, es restablissin només unes quantes línies⁶² i que aquestes anessin normalment plenes a vessar, fins al punt que, ja el mes de març de 1939, l'alcalde i el cap de les forces haguessin de fer públics advertiments prohibint l'amuntegament de gent a les plataformes, estreps i topalls, advertiments que la crua realitat va deixar òbviament inoperants, igual

⁵⁹ Sagastizabal, pag. 306 (Anotació al diari el 4 de març)

⁶⁰ Bacca, pag. 22

⁶¹ Pag. 18.

⁶² El restabliment de línies es va anar fent de manera paulatina. Al llarg de l'any es van trobant a la premsa els avisos de la companyia sobre l'entrada en servei dels diversos números de línia, sempre amb l'advertiment que es feia amb el mateix recorregut i preu que abans del “Glorioso Movimiento Nacional”. A partir del mes de juny, quan la reparació de danys causats pels bombardeigs en els carrers i la neteja de runa ja començava a ser una realitat, és quan més anuncis de restabliment de línies es troben.

que les crides per què tothom pagués el bitllet⁶³, “*en moneda nacional*”, naturalment⁶⁴.

Però l'escassetat de diner admès pel nou règim, que els primers dies era pràcticament inexistent a Barcelona, sobretot pel que fa a la moneda fraccionària, va ser un mal crònic durant molt de temps⁶⁵,

⁶³ “*La Guardia Urbana, cumpliendo órdenes de la Alcaldía, y con el fin de velar por el buen nombre de Barcelona, está procediendo a la detención de los chiquillos que practican la fea costumbre de encaramarse en la trasera de los tranvías con el consiguiente peligro que para ellos representa y en perjuicio de la estética y el buen nombre de la ciudad. Pasan de un centenar los niños que en dos días han sido conducidos a los cuartelillos de la Guardia urbana, habiéndose conducido a los cuartelillos de la Guardia urbana, habiéndose formulado la correspondiente denuncia contra los padres por el poco cuidado demostrado en la educación de sus hijos*”. (LVE, 12 de març)
“*Vengo observando que tanto en los tranvías como en otros servicios de transporte de carácter público, no se cumplen por estos los preceptos que las Ordenanzas prescriben en cuanto al número de personas y demás que cada uno haya de llevar, sino que abusando de la condescendencia de los conductores y encargados de la vigilancia se acumulan en estribos y plataformas con evidente peligro para su seguridad personal, entorpeciendo la buena marcha y control de los viajeros que cada vehículo ha de llevar. Encarezco a todos los agentes de la autoridad, como asimismo a los empleados de la compañía (...) Asimismo, se hace saber que no pueden viajar gratuitamente más que los agentes...*” (Nota del general Álvarez Arenas publicada a LVE el 31 de març).

⁶⁴ “*TRANVÍAS DE BARCELONA S.A., GRAN METROPOLITANO DE BARCELONA S.A., CIA GRAL DE AUTOBUSES DE BARCELONA S.A. - Se pone en conocimiento del público que a partir del día 1 de febrero próximo, el importe de los servicios que prestan estas compañías deberá ser satisfecho en moneda nacional. Si por falta de moneda fraccionaria los cobradores no pudieran devolver en el acto el cambio correspondiente, entregarán billetes canjeables en los tranvías, autobuses y metros*” (LVE, 31 de gener)

⁶⁵ El problema no era solament el canvi de moneda republicana per la moneda admesa pel nou règim, sinó també l'escassetat d'aquesta mateixa moneda fraccionària, el que va fer que es tornés als hàbits del temps de guerra, en què institucions, entitats i empreses emetien la seva pròpia moneda per tal de fer possibles els intercanvis. El 3 d'agost, *La Vanguardia Española* publicava el següent: “*En el Gobierno Civil se nos ha facilitado la siguiente nota: “La aparente escasez de moneda de cobre en la provincia y muy especialmente en la capital, motivado por la especulación que sobre ella se practica por móviles mal intencionados y de avaricia, ha hecho que algunas empresas como Tranvía, Metro y Cines, hayan lanzado para el canje una cantidad inmoderada de billetes y vales, que constituyen por sus fines un verdadero papel moneda. Como ello es contrario a las normas dictadas por las autoridades supremas, y constituiría un hábito pernicioso y un mal ejemplo que estoy decidido a evitar, he dispuesto que por lo que se refiere a toda clase de empresas de espectáculos públicos, como entidades comerciales de cualquier relieve que sean, se abstengan en absoluto de emitir vales sustitutivos del cambio de moneda, pudiendo como caso de excepción la Compañía de Tranvías y Metros poner a la venta del público unas tarjetas con números cuya suma total de cifras equivalga a una peseta, para su adquisición por el público y su taladro por los cobradores, cuyas tarjetas han de tener como exclusivo uso el fin que en principio se les asigna. Toda infracción de los anteriormente consignado será sancionado con la máxima severidad*”. L'empresa de tramvies va posar efectivament a la venda uns abonaments per a varis viatges, al preu d'una pesseta, segons reflecteixen anuncis que surten a la premsa des de finals de juliol. Vegeu més informació sobre la manca de moneda fraccionària en el capítol següent.

convertia aquesta exigència en supèrflua. Entre els que duïen uniforme, els que, sense dur-ne, es consideraven igualment guanyadors i per tant amb els mateixos drets que els que en duïen, la manca de moneda i els amuntegaments, quasi tothom devia viatjar de franc, al principi. La gratuïtat per als que duïen uniforme va mantenir-se oficialment fins a finals d'agost⁶⁶, però a la pràctica devia perllongar-se molt de temps més. Per als que pagaven, el preu dels bitllets variava, segons el recorregut, entre deu cèntims i un ral.

El tramvia va servir també per a les comunicacions amb els municipis veïns, per la banda del Besós. El pont sobre el riu situat al final del carrer de Pere IV —antiga carretera de França— havia estat destruït a l'acabar la guerra i el nou no es va començar a fer fins al 1941, al costat mateix del destruït, i no es va acabar fins al cap de tres anys. Mentrestant, durant tot l'any 1939 i els següents, els tramvies deixaven a un costat del riu, que calia travessar a peu per una passera, i agafar un altre mitjà de transport a l'altre costat.

Autobusos - D'autobús, a la ciutat no en va quedar cap el gener de 1939. Tots havien estat utilitzats per a la retirada. Els franquistes només se'n van trobar deu de dos pisos, espatllats, i els van transformar tot seguit en troleibusos o, com se'n deia aleshores, “filobús”, un mixt entre l'autobús i el tramvia (un autobús amb trolley),

⁶⁶ “A partir del próximo día 1 de septiembre todos los militares, cualquiera que sea su graduación y empleo, así como los individuos pertenecientes a las Milicias y Organizaciones de toda índole que necesitan hacer uso de los tranvías, autobuses y metros de esta capital y servicios análogos en la región, están obligados a satisfacer el importe de los billetes correspondientes... Se exceptúan de esta obligación aquellas personas provistas de pase...”. (Nota de Capitanía General publicada a LVE el 25 d'agost). Al cap d'un mes, vist el poc cas que es feia d'aquest ordre, es va implantar un sistema d'abonaments militars per al transport públic que va perllongar indefinidament la gratuïtat de fet.

perquè poguessin funcionar amb electricitat. Amb ells, el responsable de transports, que era José Ribas Seva, va organitzar l'única línia que va funcionar el 1939 amb normalitat: la que anava des de les casernes de Sant Andreu al mercat de Sant Antoni passant pels carrers de la Sagrera i el Clot, la carretera de Ribes, el carrer d'Ausias March, plaça d'Urquinaona i rondes.

Taxis - Als anys trenta, el servei de taxis estava en mans de tres grups: la Confederació de la Indústria del Taxi, la Cooperativa de Coches y Automóviles, i l'empresa David S.A. Aquesta última, creada el 1914 per Josep M. Armangué, havia anat adquirint progressivament el quasi monopoli del sector. Els altres dos grups agrupaven els empresaris individuals que intentaven competir amb el gegant David S.A. Entre aquesta i l'ajuntament republicà s'havia plantejat un plet que, després de la guerra, l'Ajuntament franquista va resoldre per la via de la negociació. L'Ajuntament va retornar a David SA, el desembre de 1939, 728 llicències municipals de circulació de taxis que li havien estat retirades el gener de 1932⁶⁷. A la vegada, l'Ajuntament va fer de

⁶⁷ En el Ple Municipal del 15 de desembre es va aprovar una proposició del tinent d'alcalde de Transports, "*interesando que se extienda a favor de David S.A. 728 licencias municipales de circulación de auto-taxis, mediante renuncia por las partes a la prosecución del recurso contencioso administrativo que aquella empresa tiene interpuesto contra el acuerdo consistorial del 22 de enero de 1932, relativo a la anulación de otras tantas licencias que poseía David S.A. en aquella fecha y que el extremo anterior no tenga efectividad hasta tanto que se cumpla la condición en el mismo expresada y además las siguientes:*

a) *Que la sociedad David S.A., en legal forma, dé su conformidad al mismo, considerándolo como la indemnización que, según sentencia del Tribunal Supremo de 5 de junio de 1936, ha de abonarle a este Ayuntamiento por daños y perjuicios derivados del acuerdo de 29 de julio de 1931 y reconozca la plena competencia del Ayuntamiento para reglamentar el servicio de auto-taxis en todas sus manifestaciones, no sólo en lo que se refieren a circulación, sino también a formato de los coches, presentación de los mismos y disciplina y capacidad de los conductores, así como para determinar*

mediador per a què les tres entitats existents abans de la guerra arribessin al que en llenguatge oficial s'anomenava "principio de coincidència"⁶⁸ i que era de fet quasi una fusió. En la seva intervenció en aquests convenis, l'Ajuntament va deixar clar que es reservava la plena competència per reglamentar el servei de taxis, no solament pel que fa a circulació, sinó també a l'aspecte extern dels vehicles i l'uniforme i capacitació dels conductors. No cal dir que aquests necessitaven, a més, l'autorització governativa per exercir com a tals⁶⁹. D'aquesta manera, el que fins a la guerra havia estat fonamentalment un servei absolutament privat, va haver-se d'adaptar als plantejaments corporativistes i intervencionistes del nou règim.

Els problemes del servei del taxi, el 1939, eren però més d'ordre físic que legal: hi havia pocs vehicles disponibles. Durant els

en cualquier momento si pueden o no usarse las marcas y distintivos registrados a favor de dicha Compañía;

y b) Que el Ayuntamiento dé su conformidad al convenio entre David S.A. y la Confederación de la Industria del Taxi, que debe estipularse en virtud del proyecto de convenio que fue tomado en consideración por el Ayuntamiento Pleno en sesión del 16 de junio próximo pasado reservándose desde ahora el Ayuntamiento la facultad de denegar tal conformidad en el caso que no estimara aceptables las cláusulas que se impusieran en el mismo, con lo cual carecería de efectividad el presente acuerdo".

⁶⁸ Acord de la Comissió Municipal permanent del 26 de maig: "Se enteró del principio de coincidencia establecido por la federación de la Industria del taxi, la Cooperativa de Coches y Automóviles, y David S.A., lo que acordó estimular, para que los distintos elementos que intervienen en tan importante servicio urbano lleguen a una total inteligencia que evite las disensiones anteriores, que perturbaron y perjudican tan notablemente el servicio de autotaxis en la ciudad, al mismo tiempo que haga innecesaria la intervención coactiva del Ayuntamiento para conseguir que vuelva a ser el de Barcelona uno de los mejores servicio de tal clase, como había sido originariamente, y que pasiones políticas y rencores personales destrozaron de modo tan notable". En el Ple municipal següent, del 16 de juny, l'Ajuntament va donar la conformitat inicial a un conveni entre David SA i la Confederació de la Indústria del Taxi.

⁶⁹ "A partir de esta fecha, todas las personas que se dediquen al servicio público de conductores de taxis y vehículos de tracción mecánica similares a éstos que presten igual servicio, para seguir ejerciendo sus funciones deberán solicitarlo del ilustrísimo señor jefe superior de Policía en instancia que presentarán en el negociado de establecimientos públicos, hoteles y fondas, Avenida del Caudillo número 463, 2º 2ª, en el improrrogable plazo de diez días".

mesos de febrer, març, abril i maig, l'Ajuntament va tractar d'establir un cens dels taxis disponibles, que van donar uns resultats bastant decebedors. El 2 de març es feia públic que *“han comenzado a prestar servicio en nuestra ciudad los primeros taxis, servicio que será ampliado en días sucesivos a medida que los coches recuperados por sus antiguos dueños queden listos de las importantes reparaciones de que han tenido que ser objeto”*⁷⁰. Els pocs taxis que s'anaven recuperant es destinaven sobretot a serveis oficials⁷¹ que no sempre eren retribuïts als conductors.

Si durant el mes de febrer no en va circular encara cap, durant els de març i abril devien ser poquíssims, perquè a finals d'abril la Comissió Municipal Permanent aprovava *“las bases provisionales por la que se iniciará el restablecimiento del servicio público de auto-taxis, sin perjuicio de la reorganización definitiva del mismo, después de iniciada su normalización”*⁷². Si se'n necessitava un, calia anar a mirar si n'hi havia algun a una de les tres parades que es van establir a la ciutat, a la part alta de la plaça de Catalunya, al Pla de Palau, i a la Diagonal davant del número 359. També s'hi podia trucar per telèfon demanant-lo⁷³. Per a l'establiment de l'import, ja duien taxímetre.

L'escassetat de taxis va ser crònica durant tots els anys quaranta.

⁷⁰ LVE, 2 de març

⁷¹ La Comissió Municipal Permanent del 17 d'octubre va autoritzar *“un nuevo crédito de 40.000 pts”* per a pagar els taxis que feia servir l'Ajuntament a falta de cotxes oficials. Vegeu més informació sobre la recuperació de vehicles en el capítol següent.

⁷² LVE, 21 d'abril.

⁷³ Normes d'ús a LVE del 20 d'abril.

Circulació urbana - La circulació dels vehicles pels carrers era insignificant. Els tramvies i el transport militar dominaven el paisatge. A Barcelona havien quedat pocs cotxes i menys camions, i quasi cap en condicions de circular. Treballosament es va anar establint la propietat original dels que havien estat incautats i s'havien quedat a la ciutat espatllats⁷⁴, es van reparar i es van registrar. La legalització suposava posar-los a disposició de l'autoritat, per atendre les necessitats més immediates de transport. Tot i que el consum particular de gasolina era mínim, amb la pràctica totalitat dels vehicles incautats, a primers de setembre el governador civil va haver d'establir restriccions, que es van acabar a finals de mes⁷⁵. Pel que fa als vehicles de tracció animal, que representaven aleshores un percentatge molt gran dels mitjans rodats de la ciutat, la circulació també era mínima, ja que primer va caldre que els professionals del transport en carro, el que aleshores se'n deia "arte rodado", anessin recuperant els animals, ja que el seu ofici havia estat col·lectivitzat durant la guerra⁷⁶.

Tot i així, per donar sensació de normalitat, l'Ajuntament va tenir cura dels serveis bàsics relacionats amb el trànsit. El mes de juliol de 1939 van tornar a funcionar alguns semàfors, concretament els de la

⁷⁴ Vegeu l'apartat "El retorn dels propietaris" en el capítol 4.

⁷⁵ LVE, 21 de setembre. Aquestes restriccions consistien en que només es podia posar gasolina al dipòsit del cotxe i no en altres dipòsits.

⁷⁶ Un cop desagrupats, i com que hi havia cavalls que no se sabia ben bé de qui eren, ja que probablement eren nascuts durant la guerra o portats de qui sap on, el 2 de setembre es va fer una subhasta entre els industrials del Arte Rodado desagrupats. (LVE, 27 d'agost)

cruï lla Diagonal-Muntaner, els d'Urquinaona-Fontanella, i els de la plaça de Catalunya a les cruï lles amb Pelai, Ronda Universitat i passeig de Gràcia⁷⁷. El mes de novembre, la Comissió Municipal Permanent va aprovar un pressupost per reparar tots els altres, que no eren gaires⁷⁸. Els semàfors —en els que els colors tenien aleshores un significat diferent a l'actual— eren una novetat a Barcelona, vinculada a l'augment de circulació que havia suposat a Barcelona l'aparició dels cotxes dels nous rics sorgits dels negocis vinculats amb la Primera Guerra Mundial —sobretot els Hispano Suï ssa que s'havien començat a fabricar la dècada anterior— i a l'urbanització d'alguns nous carrers, com el de Balmes, els anys de la Primera Dictadura. El 14 de gener de 1929 s'havia pintat a la calçada del Portal de l'Àngel, tocant a la plaça de Catalunya, el primer pas de vianants de la ciutat, i s'hi havia posat un guàrdia per regular el trànsit. El dia 1 d'agost del mateix any s'havia instal· lat a la cruï lla del carrer de Provença amb el de Balmes, acabat d'urbanitzar, el primer semàfor automàtic, que funcionava amb un detector posat al paviment del carrer.

⁷⁷ *“La Tenencia de Alcaldía Delegada de Transportes pone en conocimiento de todos los conductores de vehículos en general que a partir de hoy se reanudará el funcionamiento de los semáforos reguladores del tráfico. De momento funcionarán los aparatos instalados en los siguientes cruces: Plaza de Cataluña-Pelayo; Plaza de Cataluña-Rda Universidad; Plaza de Cataluña-Pº de Gracia; Avda del Grlmo Franco-Muntaner; y Pl Urquinaona-Fontanella. Los indicados sistemas semafóricos funcionarán de diez a una y de 4 a 8 de la tarde y se recuerda que, conforme a los dispuesto en el vigente Reglamento de Circulación Urbana, el color rojo significa prohibición de paso, el rojo-ámbar paso a la izquierda; el verde paso libre en dirección rectilínea y el verde-ámbar paso a la derecha”.*(LVE, 5 de juliol)

⁷⁸ Acord de la Comissió Municipal permanent del 9 de novembre: *“Proceder, bajo el presupuesto de 11.170,50 pts a la reparación de las señales luminosas e indicadoras de tráfico, a los efectos de normalizar la circulación de vehículos y peatones en la ciudad”.*

Als anys trenta, un cop aprovat el primer Reglament General de Circulació Urbana per l'ajuntament republicà l'octubre de 1932, es van començar a estendre als carrers més cèntrics, la senyalització horitzontal i vertical i els primers estacionaments regulats i il·letes-refugi per als vianants que esperaven el transport públic.

Tot això, per tant, era encara molt nou el 1939, i el descens en el trànsit ocasionat per la guerra va mantenir com a imatge més característica la del guàrdia amb salacot regulant la circulació de vehicles en els punts que podien ser conflictius. També es van establir serveis d'aparcament de superfície vigilats i de pagament en una vintena de llocs cèntrics de la ciutat⁷⁹.

Els accessos per carretera

El recompte dels danys causats a la xarxa de comunicacions de Catalunya va ser centralitzat per la Diputació de Barcelona, que va deixar els seus locals per a què hi funcionés la delegació del *Servicio Nacional de Regiones Devastadas y Reparaciones*. El vicepresident d'aquesta delegació, o *Comisión* com n'hi deien, era el comte de Montseny, president de la Diputació, i el president, el governador civil, però com que Wenceslao González Oliveros no va arribar fins gairebé tres mesos després de la constitució de la comissió, va ser el comte de Montseny qui en va portar al principi la

⁷⁹ Hi ha la relació d'aquests vint parkings a *LVE* del 22 de juny. El preu, que va entrar en vigència el 23 de juny, era de 50 cèntims durant el dia (de 8 del matí a 10 del vespre) i d'una pesseta durant la nit.

responsabilitat principal, i quan el governador civil va ocupar el càrec, el comte de Montseny ja havia deixat la presidència de la Diputació, per les seves discrepàncies amb Serrano Suñer, i havia estat substituït per Antonio Maria Simarro.

La comissió va constituir-se el mes d'abril⁸⁰, però de fet, la Diputació ja havia començat a treballar en el tema abans que es constituís aquesta comissió. En les primeres estimacions es va calcular que hi havia més d'un centenar de ponts volats, sense comptar els de ferrocarril⁸¹, però estimacions més precises fetes pels serveis de l'Estat van establir que, només a les carreteres principals, hi havia 364 ponts destruïts⁸².

Provisionalment, la situació va anar essent resolta amb ponts provisionals, desviaments i acondiciament de guals, tasca portada a terme pel *Servicio Militar de Puentes y Caminos*⁸³, i també per les

⁸⁰ "En virtud de las disposiciones vigentes, ha sido nombrada la Comisión del Servicio Nacional de Regiones Devastadas y Reparaciones. El cargo de presidente lo ejercerá el gobernador civil y el de vicepresidente, el conde de Montseny. Figuran además en la comisión, como abogado asesor, el abogado del Estado, delegado de Hacienda, y como asesor técnico, el arquitecto don José María Aycelá Terrats, asesor del ministerio de la Gobernación. La indicada comisión comenzará en breve a actuar" (LVE, 26 d'abril)

⁸¹ "Por los servicios técnicos de la Jefatura de Obras Públicas de la Diputación, se está realizando el balance de las voladuras de puentes y obras, realizadas por los rojos en su huida. Se estima que los puentes volados con dinamita pasa de un centenar, sin contar los pasos de poca importancia ni los puentes de ferrocarril" (Nota oficial de la Diputació publicada a LVE el 16 de febrer).

⁸² "De los reconocimientos efectuados por los servicios de ingenieros en las carreteras principales de Cataluña, resulta que el numero de puentes destruidos por los rojos en su retirada alcanza la cifra de 364, cifra que probablemente se acercará al millar cuando se termine de hacer el reconocimiento de las vías secundarias. Resulta un promedio de un puente destruido por cada 37 kilómetros de carretera" (LVE, 16 de febrer)

⁸³ Aquesta feina va quedar reflectida en un plànol que va exposar-se el mes de desembre a l'antiga llibreria Bastinos del carrer de Pelai. N'hi ha informació a *La Vanguardia Española* del 5 de desembre del 1939.

brigades de la Diputació⁸⁴. Aquesta institució va emprendre el mes de maig un esforç pressupostari important destinat a la reparació de carreteres i ponts danyats⁸⁵.

De les obres de reparació realitzades per l'Estat a Catalunya, la més important fou sens dubte la construcció del pont penjat sobre l'Ebre, inaugurat pel ministre d'Obres Publiques, a Amposta, el 4 d'octubre del mateix 1939. Un altre pont de certa importància reconstruït el mateix any 1939 va ser el Pont Major sobre el riu Ter, indispensable per a l'accés a Girona i al Nord de Catalunya. Es va construir en cinc mesos pels batallons de treballadors números 12 i 162, formats per presoners polítics, a les ordres del batalló d'antics sapadors de Falange i el comandant Càmpora, cap del tercer sector de Ponts i Camins. La inauguració va fer-se el 4 de febrer de 1940, primer aniversari de l'entrada de les tropes franquistes a Girona. En canvi, el nou pont sobre el Besós, accés fonamental a Barcelona des del Nord, no es va poder inaugurar fins el 17 de juny de 1944. El vell

⁸⁴ Per la seva banda, i pel que fa només a la província de Barcelona, també *"las brigadas del servicio provincial de Conservación se dedicaron a obras de desvío para salvar trayectos cortados por voladuras, de desescombros de cruces y caminos, construcción de puentes provisionales de madera, reconstrucción de obras de pequeña importancia, reparación de afirmados, desguace de puentes metálicos destruidos y terraplenado de hornillos preparados para voladuras, obras realizadas en más de 50 carreteras provinciales"*. (LVE, 6 de juny) .

⁸⁵ Pel que fa a la província de Barcelona, la Diputació va començar a elaborar projectes de reconstrucció definitiva al mateix temps que efectuava reparacions provisionals. El mes de maig es parlava d'un pressupost de set milions *"a pesar de que los proyectos se limitan exclusivamente a la reconstrucción de los pasos que dan comunicación a los núcleos mas importantes"* (LVE, 19 de maig), i a primers de juny s'aprovava definitivament el pressupost, la part més urgent del qual *"implica un gasto de 4.595.955 pts y se llevará a ejecución inmediatamente"* (LVE, 6 de juny). La totalitat del pla de reparacions de camins i carreteres va ser aprovat el mes d'octubre per la ja constituïda i en funcionament Comisión de Reconstrucción de la província de Barcelona, quan ja havien estat reparades per la Diputació 107 *"de las 211 obras destruidas en caminos y carreteras"* (LVE, 24 d'octubre)

havia estat ensorrat pels bombardeigs franquistes el 3 d'octubre del 1937.

Nova decoració urbana: canvis en els monuments

La construcció i destrucció o retirada d'escultures de caràcter monumental als carrers de la ciutat té un ritme que no s'adiu sovint amb la rapidesa de determinats canvis polítics. Això és el que va passar el 1939, contràriament a la imatge que normalment es dona d'un canvi total en el panorama urbà d'un dia a l'altre. Els monuments denostats pel franquisme no van ser retirats fins al cap d'un any de l'ocupació de la ciutat, i els nous que els van substituir, dedicats a les figures venerades pel nou règim, van anar-se erigint, poc a poc, al llarg de les dècades dels quaranta i dels cinquanta, o fins i tot més tard. L'estàtua eqüestre de Franco al castell de Montjuïc no es va inaugurar fins el 1963 i el monument a José Antonio Primo de Rivera, a l'actual avinguda Tarradellas, fins el 1964.

Molts pocs monuments van ser destruïts el 1939: només els que havien estat erigits durant la guerra amb una significació clarament antifeixista, com un monument "als caiguts per Catalunya i la llibertat el 6 d'octubre", inaugurat el 6 d'octubre del 1936 davant de les Drassanes, i un altre al soldat desconegut que es van posar el març del 1937 al mig de la plaça de Catalunya, obra de l'escultor Josep Paredes. També en va desaparèixer algun altre de caràcter efímer, amb un nivell artístic molt poc digne d'esment.

Un cas particular el constitueixen cinc de les estàtues del Saló de Sant Joan⁸⁶, sobre la fi de les quals existeixen versions contraposades. Segons uns, van ser foses cap a la fi de la guerra per a fabricar material bèl·lic. Segons d'altres van ser foses pels franquistes per utilitzar el bronze en la gegantesca estàtua de la Mare de Déu de la Mercè que corona el temple que li és dedicat, i que va substituir la que, aquesta sí, sens dubte, havia estat fosa durant la guerra⁸⁷.

Van ser retirats quatre monuments, les estàtues i peces arquitectòniques dels quals l'Ajuntament de l'alcalde Miquel Mateu va tenir cura d'amagar en uns desmanegats magatzems municipals del carrer de Wellington, i allà van romandre fins que l'arribada de la Democràcia va permetre tornar-los a posar al carrer. El fet que no fossin destruïts directament és una dada força significativa de fins a quin punt la gent que no havia perdut completament la sensibilitat

⁸⁶ El passeig conegut amb el nom de Saló de Sant Joan va ser concebut com a entrada a l'Exposició Universal de 1888, entre l'Arc de Triomf i la Ciutadella. Vuit estàtues de personatges catalans decoraven originalment la barana que l'envolta: Ramon Berenguer el Vell, Pere Albert, Roger de Llúria, Antoni Viladomat, Jaume Fabre, Bernat Desclot i Guifré el Pilós. Tretze anys després de l'Exposició s'hi va afegir un monument a l'alcalde Rius i Taulet, que l'havia promoguda, i el 1914 es va retirar la de Rafael de Casanova per situar-la en solitari a la Ronda de Sant Pere. Fou substituïda en el Saló de Sant Joan per una altra de Pau Claris. De totes aquestes estàtues sobreviuen el monument a Rius i Taulet, que mai no es va tocar, i les dues estàtues que li són més properes, les de Roger de Llúria i Antoni Viladomat. La de Pau Claris fou retirada el 1939 i guardada discretament en un magatzem municipal. Va ser-hi retornada el 1977. Les altres cinc són les que van ser foses.

⁸⁷ L'arquitecte municipal Joaquim Ros de Ramis ens va confirmar personalment la versió de que van ser foses a la postguerra, com una venjança per la destrucció, durant la guerra, de la imatge de la Mare de Déu de la Mercè situada sobre la cúpula del temple que li és dedicat. La nova, que és la que actualment hi ha encara, va ser feta amb mides col·lozals, i la necessitat d'una gran quantitat de bronze va fer sorgir la idea de treure'l de les estàtues del Saló de Sant Joan, tot i que la significació històrica de les cinc estàtues destruïdes —totes elles personatges de l'Edat Mitjana— podria haver estat, de fet, perfectament assumida pel nou règim. També es va fondre, amb la mateixa finalitat, una de les escultures de bronze que hi havia al desmuntat monument del doctor Robert i la gran bandera, també de bronze, que hi havia en el mateix monument.

pensava que, un cop passat el temporal iconoclasta dels primers moments, vindrien temps de més normalitat.

Els monuments retirats van ser el del doctor Robert, el de Layret, el de Rafael Casanova, i el de Pau Claris. La decisió de retirar el de Rafael de Casanova la va prendre l'Ajuntament el 12 d'abril. El monument a l'advocat obrerista Francesc Layret es va començar a desmuntar el desembre de 1939⁸⁸. El del doctor Robert, que era el més aparatós de tots, va seguir en peu tot l'any 1939 i no es va començar a desmuntar fins el gener de 1940⁸⁹.

Un cas una mica diferent dels monuments retirats de la via pública és el dels que van ser modificats, com és el cas del monument a la República⁹⁰ convertit en monument a la victòria franquista.

⁸⁸ El 6 de desembre, *El Correo Catalán* ho comentava així: "Ayer comenzaron las obras de derribo del monumento que los políticos republicanos y masones erigieron en la plaza de Sepúlveda a Francisco Layret, defensor del atentado personal, por el que había de perecer. Con la desaparición de este monumento y el de Pi i Margall [es refereix a la imatge de la República que coronava l'obelisc del Cinc d'oros], nuestra ciudad se verá libre de dos obras que además de constituir un reflejo de la carencia de sentido artístico de los rojo-separatistas, eran motivo de vergüenza para los buenos barceloneses".

El mateix escultor autor de l'estàtua de Layret, denostat en aquesta nota per la seva "carencia de sentido artístico", era el que per aquelles dates no parava de rebre encàrrecs de les noves autoritats franquistes per a que restaurés o reconstruís els monuments afectats per la guerra civil: Frederic Marés.

⁸⁹ Una de les filles del doctor Robert, Manuela Robert, s'adreçà a l'Ajuntament, tot demanant que, com a mínim, la família pogués conservar el bust del seu pare. La seva petició va ser acceptada però finalment, degut, al seu gran pes, es va acordar que seria conservat per l'Ajuntament, el que va servir d'excusa per conservar també tota la resta del monument en un magatzem municipal, amb l'excepció d'una de les estàtues de bronze i de la bandera, que van ser foses per utilitzar el material a la nova imatge de la Mare de Déu de la Mercé. Sembla que l'alcalde Mateu havia intentat, sense èxit, convencer el govern que no passaria res si el monument es deixava al carrer, però el governador civil González Oliveros va ser inflexible. Quan anys més tard li van comentar que el doctor Robert tampoc no era tan catalanista, que havia nascut a Mèxic i que havia escrit el seu discurs de candidatura a les eleccions de 1901 en castellà perquè no ho sabia fer en català, va respondre: "¡Lástima no haberlo sabido antes!".

⁹⁰ La primera pedra s'havia posat el 1915, amb la idea de dedicar-lo a Francesc Pi i Margall, però l'escultor Miquel Blay, que havia rebut l'encàrrec, no tenia encara acabada l'obra quan Primo de Rivera donà el seu cop d'estat i el projecte quedà congelat. La proclamació de la República va ressuscitar la idea, però es va descartar l'obra de Blay, que es considerava antiquada, i es va convocar un nou concurs de projectes, que donà la victòria a Josep Viladomat. Frederic Marés quedà segon. Es va fixar

Frederic Marés va ser l'escultor preferit pel nou règim per a portar a terme totes aquestes modificacions i reconstruccions. Marés era l'autor de l'estàtua de dona que havia quedat en segon lloc en el concurs convocat per l'ajuntament republicà en què fou escollida la dona nua amb el gorro frigi, obra de Josep Viladomat, que va posar-se al cim de l'obelisc. El 13 d'abril de 1939, l'ajuntament franquista va acordar treure aquesta escultura del monument i substituir-la per l'escultura de Marés, però com que era també una dona nua, es va aconsellar a l'escultor que modifiqués l'esbós i abans de portar-la a fondre en bronze va cobrir-la amb una púdica samarreta. Es va atribuir a aquesta escultura la simbologia de la Victòria. Abans s'havia decidit també treure el medalló d'homenatge a Pi i Margall que hi havia al peu de l'obelisc. No és exacte el que s'ha escrit a vegades que grups de falangistes l'havien arrancat pel seu compte els primers dies de l'ocupació:

“9 de juny de 1939 - Fa una colla de dies que uns paletes o fadrins marbristes pugnen per serrar el relleu amb el retrat de Pi i Margall del seu ex monument. Serra que serraràs, la cosa és dura i es veu que el retrat està ben arrapat al pedestal”⁹¹

El 5 de desembre del mateix any l'Ajuntament va destinar una partida de 10.000 pessetes per a les tasques de desmuntatge, que es va portar a terme en els últims dies de l'any. Mentrestant, si calia fer

com a data d'inauguració el 29 de novembre de 1934, però els fets del 6 d'octubre van fer paralitzar les obres de construcció de l'obelisc sobre el quehi anava la imatge de la República feta per Viladomat, que ja eren pràcticament acabades. El 29 de gener del 1935, l'alcalde Pich i Pon va fer retirar les bastides i deixar el monument a la vista, sense cap cerimònia especial. Finalment es va fer una inauguració solemne després de la victòria del Front Popular a les eleccions.

⁹¹ Renart, pag. 245.

algun acte públic en aquella cèntrica cruï lla, es cobria l'estàtua de la República amb una bandera espanyola.

Traslladada la República al magatzem municipal del carrer de Wellington, es va posar la Victòria de Marés al peu de l'obelisc i el 26 de gener de 1940, primer aniversari de l'entrada de les tropes franquistes, es va fer la inauguració oficial del monument modificat. Tot i que la República era de bronze i es podia haver fos per a fer servir el material en la realització de la Victòria, no es va fer així⁹². Dalt de l'obelisc, al lloc on hi havia la dona que representava la República, s'hi va posar una àiga que, a causa de la perspectiva, semblava un lloro. Tot i que el lloc havia estat rebatejat oficialment amb el nom de plaça de la Victòria, i que tradicionalment era coneguda com El Cinc d'Oros, per la geometria que formaven l'obelisc i quatre fanals, la gent la va començar a anomenar plaça del lloro i finalment l'àiga fou retirada. Al peu del monument s'hi va posar una placa on es llegia "*A los heroicos soldados de España que la liberaron de la tiranía rojo-separatista. La ciudad agradecida*".

És interessant comprovar que, dels monuments retirats o modificats, dos, el de Layret i el de la República, havien estat inaugurats el 1936 (el de la República el 12 d'abril i el de Layret el 20 d'abril), mentre que altres monuments inaugurats igualment per l'Ajuntament frontpopulista van seguir en peu, com el del polític nacionalista Domènec Martí i Julià inaugurat el 21 de juny del 1936, que va quedar situat just davant de la residència d'Oficials, quan aquesta es va construir als anys quaranta a la Diagonal, i al costat d'un

⁹² Frederic Marés ens va assegurar personalment que ell s'hi va negar en rodó i que per això es va guardar, sorprenentment, en un magatzem municipal.

monument a la legió Còndor. Tampoc es van treure el monument als voluntaris catalans a la Primera Guerra Mundial, inaugurat el 14 de juliol del 1936⁹³, ni el dedicat a Apel·les Mestres, inaugurat el 1938⁹⁴. Però els de Layret i la República reunien tres característiques que els feia indigeribles pel nou règim; la significació política, la nuesa de la dona que constituïa el personatge central de tots dos, i el seu caràcter monumental.

Pel que fa al de Rafael de Casanova, la simbologia nacionalista del personatge i del monument el feien igualment inacceptable. L'escultura, que inicialment era una de les vuit que decoraven el Saló de Sant Joan des de l'Exposició del 1888, havia estat traslladada a la Ronda de Sant Pere el 1914, amb motiu del segon centenari de la derrota catalana. Aquest nou emplaçament coincidia amb el lloc del desaparegut baluard de la muralla on, segons a la llegenda, va caure ferit el conseller en cap, i on des del 1897 s'hi feien manifestacions catalanistes cada Onze de Setembre.

La de Pau Claris, retirada com unes altres cinc del Saló de Sant Joan, no va ser fosa, com aquestes, sinó conservada en el mateix

⁹³ Aquest monument es va salvar in extremis. Inicialment va ser cobert amb una lona, segurament més a causa de la nuesa de la figura masculina que el protagonitza, que de la significació antigermànica que havia marcat la seva erecció. Finalment es va optar per mutilar-li els genitals i cobrir-los amb una púdica fulla de parra, i suprimir la placa on constava a qui era dedicat.

⁹⁴ Van sobreviure també altres elements decoratius urbà que avui pot estranyar que escapessin a les fòbies dels ocupants. Un dels més sorprenents és sens dubte el gran plafó de mosaic que corona la modernista Casa de les Punxes, a la Diagonal, en el que es veu un Sant Jordi matant el drac i la llegenda, que es llegeix perfectament des del carrer, si hom s'hi fixa: "Sant Patró de Catalunya, torneu-nos la llibertat". El motiu de que no fos retirat és el mateix d'altres inscripcions o elements semblants: es veien poc. A l'estiu, les fulles dels arbres el fan pràcticament invisible, i a l'hivern, cal mirar amunt i amb atenció per descobrir-lo.

magatzem on van anar a parar les de la República, el doctor Robert, Layret i Casanova.

Frederic Marés va protagonitzar altres actuacions relatives a l'estatuària pública de Barcelona. Els que havien estat destruïts durant la guerra, com els d'Antonio López, Güell i Ferrer, Joan Prim, i el Canonge Rodó, foren reconstruïts. Algun va ser "santificat" amb afegits, com el dels màrtirs de la guerra de la independència⁹⁵. L'estàtua original del monument erigit a Antonio López el 1884 a la Via Laietana, obra de Venanci Vallmitjana, fou destruïda durant la guerra, i Frederic Marés en va fer una reproducció després del 1939. El mateix va passar amb l'estàtua original de Güell i Ferrer obra de Rossend Nobas, a la Gran Vía, i amb la del general Prim, obra de Lluís Puiggener, al Parc de la Ciutadella. L'imatge original del Canonge Rodó ja era de Frederic Marés, i es va limitar a refer-la després de la guerra.

Però totes aquestes obres de Marés són posteriors als 1939, igual que la dels altres escultors predilectes del nou règim que van anar omplint a la postguerra els espais públics de la ciutat: els germans Oslé, Josep Clarà, Vicenç Navarro... Tots ells autors catalans, amb obra important anterior a la guerra civil, i que no van tenir cap problema en col·laborar amb el nou règim.

El que sí que es va fer omnipresent als carrers, immediatament després de l'entrada dels nacionals, van ser les efigies de Franco i José Antonio pintades en negre, mitjançant plantilles troquelades, a

⁹⁵ Vegeu nota 100 en aquest mateix capítol.

les parets de molts edificis. Més endavant es van anar repartint bustos del dictador, que tots els locals de Falange i el d'algunes entitats i institucions van posar en lloc destacat de les seves seus, i quadres amb els retrats de Franco i José Antonio, que es van posar a totes les aules de les escoles i en llocs visibles dels edificis públics.

La majoria de les entitats i institucions públiques es van considerar obligades a posar en els seus locals una placa, o un petit monument, als "caídos" durant la guerra. Algunes entitats van anar retirant discretament aquestes plaques a finals dels anys seixanta, però altres les van conservar fins a la fi del franquisme. També a les façanes de les esglésies es van posar làpides amb els noms dels parroquians del costat franquista morts durant la guerra.

El 19 de maig, declarat oficialment "Día de la Victoria", perquè a Madrid havien fet la desfilada commemorativa, les autoritats van descobrir la làpida amb el "parte de guerra" que va restar a la façana de l'Ajuntament fins a l'època de l'alcalde Socias.

Els primers monuments nous

El 16 d'abril del 1939 es va inaugurar el senzill monument provisional als Caídos al fossat de Santa Elena, de Montjuïc⁹⁶, el 29 d'abril

⁹⁶ Abans que fos inaugurat un monument definitiu als Caídos, a la Diagonal, el 1951, —concretament el 29 d'octubre, instituït oficialment com a "Dia de los Caidos"— tots els homenatges pòstums als morts del costat franquista es feien al monument als caiguts aixecat el fossat de Santa Helena, del castell de Montjuïc, immediatament després de l'ocupació de Barcelona.

Al fossat de Santa Helena hi foren afusellats durant la guerra alguns presoners, i per aquest motiu el 16 d'abril de 1939 s'hi va inaugurar, per iniciativa del comandant José Urrutia, governador del castell, un monument consistent en una creu de fusta negra posada sobre d'un pedestal. El dia de la

s'havia posat la creu als caiguts de l'hospital de Sant Pau⁹⁷, el 7 de maig es va inaugurar a la plaça de Catalunya, davant de Rivadeneyra, un obelisc commemoratiu del Dos de Mayo, promogut per les organitzacions juvenils de la Falange i el 19 de juliol, l'arc de triomf aixecat a la porta de la Pau per rebre el comte Ciano⁹⁸.

Aquests són els primers nous monuments franquistes a Barcelona, monuments que no exigien projectes arquitectònics ni escultors que fessin obres d'art. Venien obligats per la urgència del moment i no mereixen una atenció especial. I són els únics que es van fer l'any 1939.

Fins uns mesos més tard no es va començar a plantejar en termes més normals i menys provisionals l'ornamentació dels carrers de la ciutat amb monuments d'una certa categoria. El primer a inaugurar-se seria el definitiu del fossat de Santa Elena el 1940⁹⁹ i va anar seguit del del bisbe Irurita, en un procés començat el 1939 però

inauguració s'hi va dir una missa i hi van desfilars, segons informava LVE el dimarts següent, "*un batallón de la quinta división, a continuación una centuria de Falange y por último un grupo de sublevados el 19 de julio a cuyo frente iba el camarada Luys Santa Marina*".

Quinze dies després de la inauguració d'aquest monument, el capità general de la quarta regió anunciava en una conferència de premsa "*que en el recinto del foso de Santa Elena, lugar sagrado para todos los buenos españoles, se erigirá en breve el monumento definitivo que honrará y recordará perpetuamente a los mártires de la Cruzada Nacional que dieron generosamente sus vidas por Dios y por España en aquel lugar*". Aquest monument havia de substituir el provisional que s'acabava d'inaugurar. Va obrir-se un concurs entre arquitectes de Barcelona i es va escollir el projecte presentat conjuntament per Manuel de Solà Morales, Josep Soteras, Manuel Baldrich, Joaquim Ros i Josep Mas, noms tots ells molt vinculats durant els anys posteriors a la gestió municipal. L'estàtua la van fer els germans Miquel i Lucià Oslé, uns dels escultors que més van treballar en projectes públics a Barcelona els anys de postguerra. Es va obrir una subscripció en la qual es van recollir 180.000 pessetes i el Dia de los Caídos de 1940, és a dir el 29 d'octubre, es va fer la inauguració oficial.

⁹⁷ Al pati central de l'hospital de la Santa Creu i Sant Pau s'hi va inaugurar, el 29 de juliol de 1939, en un espectacular acte patriòtic dels que en aquells moments s'estilaven, una creu als caiguts "*reproducción exacta*", segons explicava la premsa, "*de la que existió en el patio del antiguo hospital de la Santa Cruz y que fue destruida y profanada por la horda marxista*".

⁹⁸ Aquest dos últims monuments van tenir una vida efímera.

⁹⁹ Vegeu nota 96.

que no va culminar fins el 1943¹⁰⁰, i del final del procés d'instal·lació —que havia quedat interromput per la guerra— de dos bons monuments barcelonins: el del pintor Fortuny i el de Ramon Berenguer III, el Gran, més dilatats encara en el temps.

Les situacions insòlites

La casuística relacionada amb els monuments va ser d'una gran diversitat. Monuments sense una significació especialment molesta a les forces conservadores van ser retirats mentre que altres van ser conservats contra tot pronòstic. Les diferents opinions entre els falangistes i els qui no ho eren, o entre les forces més reaccionaries i la burgesia que semblava no haver-se adonat encara de fins a quin punt les coses anaven a canviar, van donar lloc a situacions a vegades pintoresques.

Esmentem només, a tall d'anècdota, el que va passar amb el bust de Prat de La Riba, obra de Borrell i Nicolau, situat en el pati dels

¹⁰⁰ El 17 de juny de 1939, quan encara no feia cinc mesos de l'ocupació de Barcelona, se celebraven a la Catedral uns funerals solemnes pel bisbe Manuel Irurita, mort el desembre de 1936, i seguidament es descobria una placa que donava el seu nom a la via urbana que tradicionalment havia estat el carrer del Bisbe i que durant la guerra havia portat el nom de García Lorca.

Tot seguit va sorgir la idea d'erigir-li un monument. El bisbe Irurita constituï a un dels màrtirs de la "Cruzada" i retre-li honors formava part dels moments de patriotisme nacional-catòlic que es vivien.

Com a responsable de la iniciativa del monument va aparèixer el president de la Diputació, i va obrir-se una recaptada pública que el mes de novembre començava a donar els seus fruits, segons una relació publicada a *La Vanguardia Española* el dia 25. Va encomanar-se la realització a l'escultor Vicenç Navarro, un dels artistes oficials del franquisme, autor també de l'àngel afegit després de la guerra al monument als màrtirs de la guerra de la Independència, en el mateix carrer del Bisbe.

La imatge del bisbe Irurita, esculpida per Navarro, fou posada en una fornícula del carrer i inaugurada oficialment el 9 de desembre de 1943, amb motiu del trasllat de les despulles del bisbe.

tarongers del Palau de la Generalitat, al costat de la porta d'entrada a la secretaria particular del president. El dia de Sant Jordi de 1939 es van voler canviar els hàbits tradicionals de la casa, però respectant les dates. Així, en lloc de recordar el patró de Catalunya, es va posar una gran corona de llorer, amb un llaç amb els colors de la bandera monàrquica en la fornícula on fins aleshores hi havia hagut el bust de Prat de la Riba. La corona de llorer es va posar, segons una nota de premsa, per retre "*homenaje constante a la memoria de los que han caído luchando por Dios y por la Patria*".

En la fornícula, d'on s'havia tret el bust, s'hi va posar una làpida amb la inscripció següent: "*Gloria eterna a los caídos por Dios y por España. 23 de abril. Año de la Victoria*". Però la informació publicada per *La Vanguardia Española* afegia unes ratlles que van aixecar enrenou: "*El busto del que fue primer presidente de la extinguida Mancomunitat de Catalunya ha sido trasladado al salón de sesiones de la Comisión Provincial y colocado en lugar preferente*". Aquest respecte a l'efígie de Prat de la Riba va desencadenar les ires iconoclastes dels guanyadors més feixistes i, una setmana després, el mateix diari es veia obligat a publicar el següent i divertit aclariment: "*Un equivocado matiz en la información periodística publicada con motivo del emplazamiento en el Patio de los Naranjos de la lápida que habrá de perpetuar en esta Diputación Provincial la memoria de los Caídos por Dios y por España, ha dado lugar a comentarios y suspicacias respecto supuestas preferencias y a imaginarios honores que eran por sí mismo incompatibles con el hecho a que el suelto se refería. Deseosa esta Presidencia de salir al paso de tales comentarios, advierte a sus autores,*

para su propia tranquilidad y la de cuantos pudiesen haber compartido sus celos, que no existe ni existirá en el Palacio Provincial cosa ni lugar que se preste a enaltecer en forma alguna nada ni nadie que se roce con las causas próximas o remotas de la hecatombe que hemos vivido".

D'aquesta manera van quedar marcats clarament els límits a tots aquells que no havien previst un trencament tan radical amb el passat de Catalunya. Poc a poc es van anar perfilant encara més aquests límits, permetent algunes esquerdes per algunes poques figures de la cultura catalana, encara que alguns aspectes de la seva vida poguessin resultar poc grats al franquisme.

El primer fou Marià Fortuny, i el seguiren mossèn Cinto Verdaguer —el monument del qual fou respectat—, Joan Maragall...

El 15 de juny de 1939, Carles Fages de Climent publicava a *La Vanguardia Española* un article fent una crida a celebrar, encara que fos amb retard, el centenari del naixement de Marià Fortuny, que segons ell s'havia acomplert el 8 de juny de 1938, data documentalment molt incerta. Fages de Climent recordava que existia una estàtua feta pels germans Oslé abans de la guerra i per a la qual fins i tot hi havia un espai reservat al carrer que portava el nom del pintor, en el que no s'havia pogut col·locar l'estàtua a causa de l'esclat de la guerra¹⁰¹. De passada, Fages de Climent protestava en el seu article

¹⁰¹ La primera idea de fer un monument a Marià Fortuny fou d'Ignasi Iglésias, quan era regidor de l'Ajuntament, l'any 1911. Es va formar una comissió executiva el febrer de 1912, però el projecte de monument no va quallar.

El 1918 va revifar l'entusiasme ciutadà per Fortuny, de la mà del crític d'art Joaquin Ciervo i el Cercle Artístic. Es va formar un comitè ProFortuny que va promoure una campanya impressionant, amb conferències, articles, exposicions, rifes i recaptos de donatius. Amb els diners aconseguits es va encarregar als escultors Miquel i Lluçia Oslé una estàtua del pintor, i tot seguit es va demanar a l'Ajuntament que oferís un indret ciutadà on col·locar-la com a monument.

Mentre es buscava, va fer fallida el Banc de Barcelona on eren dipositats els diners del Comitè Pro-Fortuny, i els germans Oslé es van trobar amb un encàrrec a mig fer entre mans que no

de "l'avara povertà" que havia deixat el carrer Pintor Fortuny sense prou amplada per col·locar l'estàtua en un altre lloc que no fos una fornícula¹⁰².

La idea llançada per Fages de Climent el juny de 1939 per a commemorar el centenari fou recollida per la delegació de Propaganda del Estado, que va organitzar a Reus uns actes fastuosos en record de Fortuny, aquell mateix mes de juny. El mes següent, la Real Academia de San Jorge feia a Barcelona la seva primera reunió després de la guerra i decidia jugar sobre segur i organitzar, com a primera activitat, una sessió pública a la memòria de Fortuny, que s'havia comprovat era ben vist pel nou règim.

L'article de Fages de Climent animà l'Ajuntament de Barcelona a la instal·lació del monument. Hi havia tres fets que ho feien possible: la idea del monument havia estat impulsada per l'ajuntament del bienni

sabien quan ni com cobriarien. Així que tot va quedar encallat fins al 1934, que s'acomplia el seixanta aniversari de la mort del pintor.

L'Ajuntament va prendre aquest cop la iniciativa. El Nadal de 1932 s'havien incendiat els magatzems El Siglo, i l'enderrocament de l'edifici havia permès d'obrir el carrer del Pintor Fortuny fins a la Rambla, i es va pensar que cap lloc més adequat per al monument que aquell indret que portava el nom de l'artista. Però el carrer era estret i no permetia posar el monument al mig, així que es va haver d'optar pel sistema de fornícula. El més bo és que els germans Oslé, en començar a realitzar l'estàtua, pensaven naturalment en un monument en una plaça que es veiés per tots costats, i s'havien lluit fent un darrera que segons els entesos és el més interessant de l'estàtua, amb els plecs de la draperia i els gravats en la pedra on el pintor és assegut. La solució de la fornícula impediria veure aquest darrera, però no es va saber trobar cap solució millor i l'Ajuntament va subscriure un acord amb el Banc Hispano-Colonial segons el qual aquest es comprometia a fer la fornícula en la paret del seu edifici que dona als carrers Xuclà i Pintor Fortuny. El 1936 la façana de l'edifici que donava al tros de carrer de nova obertura era acabada i la fornícula feta, però la guerra civil va impedir que s'hi arribés a posar l'estàtua i es fes la inauguració oficial del monument.

A Barcelona hi havia una altra escultura dedicada a Fortuny: era la que en començar el segle van posar els germans Francesc i Josep Masriera en l'escalinata exterior del seu estudi al carrer de Bailèn. Era obra de Josep Reynés, com la del també pintor Eduardo Rosales que formava *pendant* amb ella.

¹⁰² Vint-i-sis anys després, encara hi havia lamentacions públiques, a través d'un article d'Arturo Llopis a *Destino*, pel fet que s'hagués posat en una fornícula que impedeix veure el darrera del monument, i es recordava que abans de triar aquest emplaçament s'havia pensat en els jardinets de davant de la Vireina, lloc molt més adequat.

negre, i concretament pel regidor Coll i Rodés; els autors eren els germans Oslé, als quals el capità general acabava d'encarregar el monument als caiguts del fossat de Santa Elena, al castell de Montjuïc, i el fet que el nou règim hagués demostrat la seva tolerància cap al record d'un artista català com Fortuny.

Així que aquell mateix mes de juny de 1939, la Comissió Municipal Permanent va prendre l'acord de "*proceder a practicar las gestiones necesarias para conseguir la terminación de la apertura y obras complementarias hasta la total urbanización de la calle Fortuny*". La inauguració oficial del monument, ja col·locat, va fer-se el 20 de juny de 1942.

Uns altres màrtirs

Un altre dels monuments començats abans de la guerra, interromputs per aquesta, i que el nou règim franquista va estar molt interessat en acabar fou el que hi ha en una reculada del carrer del Bisbe denominada plaça de Garriga i Bachs. Va començar amb una dictadura i va acabar-se amb una altra. Tant la de Primo de Rivera com la del general Franco compartien, pel que es veu, una veneració idèntica als qui van lluitar contra l'ocupació francesa, i un interès idèntic a provar de mobilitzar els barcelonins amb uns sentiments patriòtics que no fessin olor de catalanisme. Res millor que recordar la conspiració contra els ocupants francesos i la posterior detenció i execució, el 3 de juny de 1808, dels ciutadans Joan Massana i Salvador Aulet, els capellans Joan

Gallifa i Joaquim Pou i el sots-tinent José Navarro. Segons la llegenda històrica, mentre eren executats, el fuster Ramon Mas, l'esparter Julià Portet i el serraller Pere Lastrortas van posar-se a tocar a sometent amb la campana gran de la Catedral—la Tomassa— i també foren presos i executats.

Després de diverses vicissituds i projectes¹⁰³, l'Ajuntament i la Diputació dels anys de la Dictadura van donar cos a un projecte definitiu que va obligar a la urbanització d'una nova plaça al costat del claustre de la catedral. El nou espai va ser inaugurat provisionalment el 1929 aprofitant una visita de la reina a Barcelona. Però faltava

¹⁰³ Ja el 1815 hi havia hagut un primer intent de fer-los un monument, però la comissió que es va constituir no va fer res més que traslladar les seves despulles a la Catedral. Un segon intent de l'Ajuntament per fer-los un monument va sorgir el 1884 i es va pensar en la capella de la Ciutadella, on foren executats a garrot. Deu anys després, Venanci Vallmitjana va modelar la figura del pare Gallifa, principal inspirador de la conspiració, assegut amb una creu a la mà i el garrot al coll. Però aquesta estàtua no va agradar com a panteó i el projecte va quedar encallat altre cop. El 1907 van dedicar un carrer al Pare Gallifa, i el 1909, en complir-se el centenari de l'execució, va donar-se una nova idea al projecte de panteó, però renunciant a fer-lo al parc i decidint d'aixecar-lo en una capella del claustre de la Catedral. L'arquitecte August Font va encarregar-se de la direcció de les obres, que van allargar-se més del compte i fins al juny de 1911 no es van poder traslladar les restes des de la sagristia de la Catedral—on havien romàs sepultades— fins a la nova capella.

En la comissió que va encarregar-se de fer la capella i el trasllat de les restes hi havia Andreu Garriga Bachs i Josep Maria Milà i Camps, persones que amb l'arribada de la dictadura de Primo de Rivera van assolir, respectivament, els càrrecs de regidor de l'ajuntament i president de la Diputació. Amb el suport de l'alcalde Baró de Viver va ressucitar-se la idea del monument. Així, van organitzar-se una sèrie d'actes d'homenatge entre els quals la dedicació d'un carrer a cadascun dels set màrtirs i la decisió d'aixecar-los un monument en una plaça de nova creació que s'obriria davant la porta del claustre de la Catedral on eren enterrats. El regidor Andreu Garriga i Bachs va pagar de la seva butxaca l'expropiació de l'edifici que, un cop enderrocat, va permetre obrir la plaça on s'aixecaria el monument. Per això se li va donar el seu nom a la plaça. El president de la Diputació, per la seva banda, va aportar també la cooperació de la corporació que presidia.

Es va encarregar a l'arquitecte Pere Benavent i a l'escultor Josep Llimona l'execució del monument. Es va urbanitzar la plaça, es va aixecar el mur posterior del monument, s'hi van posar reproduccions en ceràmica d'uns gravats que s'havien editat l'any 1815 per recordar el set executats, Llimona va enllestir el grup escultòric central, i mentre es fonia en bronze, aprofitant una visita de la reina a Barcelona, el novembre de 1929, va inaugurar-se la plaça amb tot a punt excepte l'obra de Llimona. El mes de desembre es feia l'acte oficial de descobriment de la placa que donava el nom de Garriga i Bachs a la plaça i el mes següent, abans que l'escultura de Llimona hi hagués estat traslladada, queia la Dictadura. La iniciativa del monument havia estat massa marcada políticament perquè els successors l'assumissin. L'estàtua de Llimona va seguir al seu taller. Ell va morir el 1934 i els hereus van reclamar el cobrament de l'obra. El setembre de 1935 la Generalitat—que havia assumit les funcions de la Diputació que impulsà la idea del monument— va pagar 75.000 pessetes als hereus de Llimona, però l'estàtua no es va posar al seu lloc, sinó que va seguir guardada en un magatzem. Com a compensació, es va donar el nom de Llimona a la plaça.

posar-hi encara una escultura que s'havia encarregat a Josep Llimona i que es trobava en aquells moments en el procés final de fosa. Abans que estigués llesta i s'hi posés, va caure la Dictadura, i el monument va seguir a mig fer, perquè l'Ajuntament republicà no va voler assumir la culminació d'una obra de tanta significació política.

Acabada la guerra, ressuscità l'exaltació patriòtica als màrtirs de la guerra de la Independència, amb misses a la capella de la Catedral, ja el juny de 1939, i amb la voluntat d'acabar el monument. El 3 de juny del 1941, 133 aniversari de l'execució dels "màrtirs" va traslladar-se a la plaça l'obra de Llimona i per cobrir l'espai brut que hi quedava al damunt, sota d'un arc, va encarregar-se a Vicenç Navarro —que ja havia fet la imatge del bisbe Irurita, col·locada prop d'allí— que esculpís el relleu d'un àngel, que fou incorporat al projecte original. Així fou com el franquisme acabà el que per la caiguda de la Dictadura de Primo de Rivera havia quedat a mig fer.

Canvis de noms de carrers

Un mes després de l'ocupació de Barcelona, *La Vanguardia Espanyola*, únic diari que es publicava en aquells moments a la ciutat, publicava el següent avís:

“La Corporación de los Caminos de Hierro del Norte ha ampliado el servicio de trenes de viajeros hasta Vich, poniendo en circulación dos trenes con el siguiente horario: salida de la Plaza del Ejército

*Español (antes Cataluña) a las 18 horas; llegada, procedente de Vich, a las 3,25 de la mañana.”*¹⁰⁴

Encara no havia tingut ocasió l'Ajuntament de reunir-se per a tractar la qüestió dels canvis de noms de carrers de Barcelona i els canvis, d'una manera no oficial, eren un fet. Es repetia la situació de 1936, en què els esdeveniments anaven, en aquesta qüestió dels canvis de nom de carrers, molt més de pressa que les decisions oficials. Una anglesa testimoni d'aquells primers dies de la Barcelona franquista ho descriu així:

*“Los nombres de las calles no eran fáciles de cambiar, pero modificarlos parecía una prioridad urgente. El día después de la entrada en la ciudad de las tropas de Franco, vi a un hombre sentado en la acera de la Diagonal con un cincel y un martillo; hacía desaparecer con una lluvia de lascas la avenida Catorze d'abril. Los nombres de las calles españolas se cambian con cada nuevo régimen y hay que editar nuevos mapas. La Diagonal ha sufrido muchas transformaciones, pero la gente siempre la conocerá como la Diagonal”*¹⁰⁵.

¹⁰⁴ 24 de febrer.

¹⁰⁵ Cooper, pag. 303. Els canvis de plaques els van sortir bastant cars als barcelonins, tot i que en força casos els franquistes no es van haver de molestar a canviar les plaques, perquè l'ajuntament republicà no havia tingut temps de posar-les totes en català i el 1939 encara se'n conservaven una gran part tal com eren abans de l'acord de 1934. Tot i així, van ser moltes les que es van haver de canviar, i si es té en compte que aleshores hi havia el costum, que ja ha desaparegut, de retolar els carrers no solament amb plaques a les parets sinó també amb rajols a terra, això va fer que les despeses que el canvi de noms de carrers va ocasionar a l'Ajuntament a la postguerra es multipliquessin per dos. El mes de març de 1939 l'Ajuntament va destinar “5.000 pesetas a atender los gastos que ocasionará el arranque y sustitución de las placas de rotulación de las calles y plazas de la ciudad y grupos escolares, al ser traducidos al idioma español”, i el mes de juliol es destinava “un crédito de 10.000 pesetas para proceder al cambio de la rotulación de las aceras”. Aquestes despeses van incloure's al pressupost en una partida denominada “obras extraordinarias motivadas por la guerra”, l'epígraf de la qual és prou significatiu. Pel que fa a la quantitat de plaques que en principi es pretenia canviar, val la pena reproduir l'acord de la Comissió Municipal Permanent del 8 d'agost de 1939: “Disponer, en méritos del concurso convocado al efecto para el suministro y colocación de nuevas placas de rotulación viaria de la ciudad, y de conformidad con las bases formuladas por la Agrupación del Plano de Ciudad en 14 de abril último: Que el servicio y colocación en obra de 260 placas de mármol de 65 x 40 x 2 cms a 480 ptas una, se encargue al concursante Agustín Claris Solé, en nombre y representación de la Asociación de Marmolistas y Escultores de Barcelona, por la cantidad total de 12.480 ptas; Que el servicio para la adquisición y colocación de 6.100 placas de hierro esmaltado de 50 x 32 cms y 1 mm de grueso, colocadas en obra, a 13,50 pts una, se encargue a Jesús Castilla, por poder de la Esmaltería Plurima, por la cantidad total de 8.350

Com els canvis fets el 1936, resulta enormement difícil reconstruir els canvis fets el 1939 abans que hi hagués acords oficials sobre la qüestió. La memòria de la gent, i algunes notes de premsa, són les úniques fonts. Tenim constància precisa, només, d'aquests:

Passeig de Gràcia (durant la guerra de Pi i Margall) - Paseo del General Mola¹⁰⁶

Plaça de Catalunya - Plaza del Ejército Español¹⁰⁷.

Gran Via de les Corts Catalanes - Gran Vía del General Goded¹⁰⁸.

Via Laietana (Via Durruti durant la guerra) - Vía José Antonio¹⁰⁹.

Plaça d'Alcalà Zamora (durant la guerra, dels germans Badia, i actualment de Francesc Macià) - Plaza del Ejército Marroquí¹¹⁰

Cap d'aquests canvis no oficials fou reconegut després oficialment. El Passeig de Gràcia restà amb el seu nom tradicional, el nom del General Mola anà a parar a un tros del Passeig de Sant Joan, el de

ptas; Que se destine la cantidad de 4.90 ptas, importe de 330 rótulos pintados en las paredes, borrando los rótulos redactados en catalán, a 13 ptas uno; Que igualmente se destine la cantidad de 5.000 ptas en concepto de imprevistos; que el total importe de 104.120 ptas se aplique con cargo a la partida 423 del presupuesto de 1936, habilitado para 1939, y que se proceda a la rotulación de las calles que no quedan afectadas por modificaciones, toda vez que en su día, respecto a éstas, ya acordará la superioridad."

¹⁰⁶ LVE, 25 de març: "Todos los afiliados a Falange Española en la provincia de Barcelona (...) sito en el Pº del Gral Mola (antes Pº de Gracia, num 7, 2º 1ª)".

¹⁰⁷ Vegeu nota 104

¹⁰⁸ LVE, 1 de març: "Delegación de Auxilio Social del dsitrito IV en la Gran Via del General Goded (antes calle Cortes), nº 647, principal".

¹⁰⁹ LVE, 25 de març: "Para coadyuvar a la labor de depuración... en la Delegación provincial de Sanidad, sita en la Vía José Antonio,31, (antes Vía Layetana)"

¹¹⁰ LVE, 14 de març: "Oficinas del Gobierno Militar... en la plaza del Ejército Marroquí 2 y 4 (antes Alcalá Zamora)".

José Antonio a la Gran Via i el del General Goded al que fins aleshores havia estat l'Avinguda de Pau Casals. El nom de Calvo Sotelo substituï el dels germans Badia, la Plaça de Catalunya conservà el seu nom tradicional, i ni l'exèrcit espanyol ni el marroquí entraren oficialment al nomenclàtor franquista. No deixa de ser paradoxal que Barcelona no hagi tingut una avinguda de l'Exèrcit fins a 1979, per decisió del primer ajuntament democràtic que ha tingut la ciutat després de la mort del *Generalísimo de los Ejércitos*.

“Borrar el paso de la horda”

Les decisions oficials sobre els canvis de noms de carrers van començar-se a prendre a partir de la reunió de la Comissió Municipal Permanent de la quarta setmana de febrer, en la qual es va acordar constituir una comissió¹¹¹ el treball de la qual va durar tot just deu dies. A proposta seva, el 7 de març, la Comissió Municipal Permanent va prendre la decisió més important de totes les preses durant el franquisme en matèria de noms de carrers: “*Retrotraer el nombre de todas las vías y plazas de nuestra ciudad al que tenían antes del 14 de abril de 1931.*”

¹¹¹ “*Constituir, bajo la presidencia del teniente de alcalde delegado de cultura, señor Bonet del Río, una comisión integrada por los tenientes de alcalde señores Joaniquet i Ventosa para que, de acuerdo con las proposiciones vigentes, propongan, encauzando iniciativas particulares, los cambios de nombres de las calles y plazas de esta ciudad y de los grupos escolares, con el fin de honrar a los héroes y mártires de la Patria y borrar el recuerdo del paso de la horda por Barcelona, que la mancilló con nombres de indeseables y de extranjeros, restableciendo, además, los nombres tradicionales de la ciudad.*” A més dels esmentats, també va formar part de la comissió el marquès de Sagnier.

Això significava simplement que s'anul·laven tots els canvis fets pels ajuntaments republicans, en temps de pau o de guerra, amb Generalitat o sense, fossin canvis acceptables per al nou règim o no. De moment s'anul·laven tots els canvis; més endavant s'estudiarien un per un, amb calma, i es veuria quins dels realitzats podien ser admissibles.

Aquesta decisió de retrotreure mecànicament els noms dels carrers al que tenien abans de la proclamació de la República va comportar de moment l'aparició de disbarats considerables, que després anirien essent rectificats a poc a poc. Per exemple, els ajuntaments republicans havien fet alguns canvis de nom sense especial significació política, només perquè n'hi havia més d'un amb el mateix nom a Barcelona. En anul·lar aquests canvis, tornà a produir-se duplicitat o bé es retornà a noms que no encaixaven, evidentment, gens ni mica amb el nou règim¹¹².

La major part de noms que es suprimien tenien, però, una evident significació política. Eren noms posats pels ajuntaments catalanistes anteriors a la Dictadura de Primo, sobretot a Sarrià en fer-se l'agregació, noms en general de personalitats històriques catalanes que el 1921 van ser canviats, que la República va recuperar i que el 1939 van tornar al nom imposat per la Dictadura de Primo de Rivera. Així, d'una manera general, pot dir-se que el criteri de 1939 pel que fa al nomenclàor fou:

- Ignorar els canvis fets durant la guerra per ajuntaments frontpopulistes, als quals el nou règim ni tan sols reconeixia

¹¹² Vegeu a l'apèndix 5 una relació comentada d'algunes d'aquestes situacions xocants que es van produir amb el retorn automàtic als noms de 1931.

l'existència. Així, enlloc consta que s'anul·lessin els noms aprovats per l'Ajuntament el 17 de setembre de 1937¹¹³, perquè l'Ajuntament franquista considerava, de fet, aquell acord com inexistent.

- Esborrar del nomenclator tots els noms posats per ajuntaments republicans des de 1931 a 1936¹¹⁴, fossin canvis de carrers amb nom anterior o bateig de carrers fins aleshores sense nom. Pels carrers batejats durant l'etapa republicana, el 1939 es tornà a designar-los amb un número o una lletra, el que tinguessin abans del bateig —tots els carrers, abans de rebre nom, són designats amb números o lletres—, i després es va decidir si s'acceptava el nom posat pels republicans, cosa que va succeir en la majoria dels casos, o si se'n triava un de nou.

- Retornar de fet, com es desprèn de l'aplicació d'aquests criteris, al nomenclator de la Dictadura de Primo de Rivera¹¹⁵. Una depuració posterior ja aniria suprimint aquells de la primera dictadura que la segona no podia acceptar.

¹¹³ Vegeu-ne la relació a l'apèndix 5.

¹¹⁴ El 4 de febrer del 1931, el regidor d'Acció Catalana Martí Esteve va presentar a la Comissió Municipal Permanent una proposta de canvis de noms de carrers molt treballada i que suposava la depuració dels noms més directament vinculats amb la política de la Dictadura de Primo de Rivera, la catalanització de la totalitat del nomenclator, el bateig d'alguns nous carrers, la rectificació d'alguns errors persistents, i alguns canvis de noms tradicionals, molt pocs. La proposta va ser treta a informació pública i, després d'afegir-hi un centenar de canvis més, va ser definitivament aprovada pel Ple el 26 d'agost del 1931. En base a aquest acord es va redactar el nomenclator de 1934, publicat a la Gasetta Municipal del 30 d'abril. Posteriorment es van fer encara alguns canvis més, pocs, i es va donar nom a alguns carrers nous. L'ajuntament del bienni negre va respectar el nomenclator de 1934.

¹¹⁵ L'ajuntament del baró de Viver havia portat a terme una descatalanització sistemàtica del ja no gaire catalanitzat nomenclator barceloní i va introduir-hi un reguitzell de noms de militars, reis, comtes, membres i episodis de la història d'Espanya, en diversos acords concentrats sobretot en els anys 1927 i 1929.

- Introduir al nomenclàtor alguns noms de personalitats significades del nou règim. Cal dir que no va haver-hi una allau de noms feixistes sobre el nomenclàtor barceloní i que, a l'igual que l'Ajuntament de Madrid, va seguir-se el criteri de *“escatimar, con justo criterio, el dar nuevos nombres”*.

El 1939, doncs, els primers canvis al nomenclàtor es van reduir bàsicament als retorns mecànics a la situació anterior a 1931 i la rectificació més o menys ràpida dels disbarats que aquest mètode tan rudimentari de canvis introduï a al nomenclàtor.

Una altra mena de modificacions van ser aprovades a la sessió municipal del 7 de març:

“Que la avenida Diagonal se denomine avenida Generalísimo Franco. Que la calle Cortes se denomine avenida de José Antonio Primo de Rivera”¹¹⁶.

“Que la avenida de Pedralbes se denomine avenida de la Victoria en recuerdo de la victoria del Ejército del Generalísimo contra el comunismo.

“Que el Salón de San Juan se denomine Salón de Victor Pradera.

“Que la plaza que forma el cruce de la avenida Diagonal y la calle de Urgel se denomine plaza de Calvo Sotelo.

“Que el paseo situado en la parte final superior del paseo de San Juan, entre Diagonal y Travesera, se denomine paseo del General Mola.”

¹¹⁶ Els canvis de la Diagonal i la Granvia havien estat prèviament sol·licitats per la Jefatura de FET y de las JONS, que segons una nota publicada a LVE el 5 de març va adreçar *“una comunicación al Excmo. Ayuntamiento solicitando que las avenidas que se llamaron antiguamente Diagonal y Cortes Catalanas sean denominadas en adelante Generalísimo y José Antonio respectivamente”*.

“Dichos cambios de nomenclatura serán sometidos a la previa consulta del servicio nacional de Administración Local del Ministerio de Gobernación.”

Cal observar que els noms anteriors al qual fa referència aquest acord no són els posats per la República, sinó els que duïen els carrers abans del 14 d'abril. Es mantenien les formes i s'ignorava tots els acords republicans, d'acord amb el criteri franquista de considerar-los invalidats, inexistents.

Aquests sis noms foren els únics que, de moment, s'introduïren al nomenclàtor barceloní. No cal dir que la proposta fou aprovada pel ministeri de Governació¹¹⁷.

Els canvis van prosseguir. El 12 d'abril es decidia que el Cinc d'Oros, oficialment, durant la república, Plaça de Pi i Margall, passés a dir-se Plaça de la Victòria i fossin retirats l'al·legoria de la República i el medalló de Pi i Margall que hi havia a l'obelisc al mateix temps que es decidia retirar el monument a Rafael de Casanova de la Ronda. El 16 de maig es donava el nom de General Goded a l'Avinguda de Pau Casals i el de General Sanjurjo al Carrer de Sabino de Arana i el 20 de

¹¹⁷ Concretament per resolució del subsecretari d'Interior del 31 de març, com reflectia aquesta notícia publicada a LVE el 9 d'abril que introdueix, a més, elements nous en el tema:

“Por el ministerio de la Gobernación se ha resuelto acceder a la proposición del Ayuntamiento de esta ciudad de que vuelvan a su antigua nomenclatura las calles y plazas de la misma en la forma en que aparecían rotuladas el 14 de abril de 1931 y aceptar las modificaciones que se detallan [es refereix als sis noms nous] al objeto de honrar a los héroes y mártires de la cruzada nacional.

“La expresada resolución se hace pública para que, llegando a conocimiento de todos los ciudadanos y con el fin de mantener nombres tradicionales y ocasionar los mínimos perjuicios a industriales y comerciantes, de acuerdo con el espíritu de la orden del 13 de abril de 1938 del propio ministerio de la Gobernación, se continúen usando los nombres populares, con las únicas modificaciones detalladas.

“Así pues, el paseo de Gracia, la plaza de Cataluña, la calle de Fernando, la de la Princesa, las Rondas, la plaza de San Jaime, etc., volverán a su antigua nomenclatura, sin perjuicio de que el ayuntamiento proceda a revisar a fondo los nombres anteriores al 1931 que recuerden los antecedentes de la dominación rojoseparatista de esta ciudad, para honrar a otros héroes y mártires del Movimiento nacional, a los que asimismo serán dedicadas las vías en proyecto.”

maig el de Bisbe Irurita¹¹⁸ al Carrer del Bisbe; el 16 d'agost el de Párroco Juliana, capellà de la Sagrera mort el 1936, al Carrer del Llobregat. El 5 de setembre era canviat el nom de Carretera del Port per Nuestra Señora de Port “*con el fin de conmemorar la Natividad de Nuestra Señora*”. Totes aquestes propostes de la Comissió Municipal Permanent anaven essent aprovades pel subsecretari d'Interior.

Cap altre canvi no es va fer l'any 1939. Van anar-se produint els anys posteriors, fins que el 1943 l'Ajuntament va editar el primer nomenclàtor de postguerra, que resumia els canvis efectuats els quatre anys anteriors. Com es veu, les modificacions del nomenclàtor no són qüestions d'un dia, i com moltes altres transformacions lligades als canvis polítics tenen un ritme no tant sobtat com de manera molt simplificada sovint es presenta.¹¹⁹

Aquesta lentitud pot fer difícil entendre, a un ciutadà del segle XXI, que el nom de l'avinguda de la Generalitat no fos canviat oficialment fins al mes d'abril del 1940. Però aquest retard, com els altres semblants, té una explicació ben senzilla: era més un projecte d'avinguda en una zona despoblada i caòtica des del punt de vista urbanístic que no pas un carrer real, amb cases. Com que ningú no havia de fer servir l'adreça, ni hi havia on posar les plaques, no hi havia pressa.

¹¹⁸ El bisbe de Barcelona va desaparèixer al començar la guerra i sembla que va ser mort pels anarquistes, tot i que hi ha persones que asseguren haver-lo vist viu el 1939 i que va seguir amagat per mantenir el mite del martiri. És aquesta una qüestió molt polèmica i encara no resolta del tot, a falta d'una investigació independent. Les investigacions sobre les restes del bisbe Irurita per establir la data i forma de mort han estat sempre estretament controlades per la jerarquia eclesiàstica.

¹¹⁹ Vegeu en l'apèndix 5 els canvis fets els anys 1940, 1941 i 1942, tant o més significatius que els del 1939 sobre les fil·lies i les fòbies del règim franquista.

Al projecte de carrer que els republicans havien batejat com Avinguda de la Generalitat, els franquistes li posaren Avinguda de Roma l'abril de 1940, al mateix temps que a un tros del Carrer de la Indústria li posaven Berlín, d'acord amb els aires pro-Eix que bufaven a Espanya.

Una operació semblant és la que es va fer amb el Carrer 26 de gener, d'Hostafrancs. Aquest nom li fou posat l'any 1911 en record de la victòria catalana de Montjuic, l'any 1641, en la Guerra dels Segadors. Lògicament, el franquisme havia de fer desaparèixer del nomenclàtor una data d'aquesta mena, però com que coincidia amb la de l'entrada de l'exèrcit vencedor a Barcelona, l'any 1939, els ocupants van preferir considerar-se el carrer dedicat a ells mateixos, en plena cerimònia de confusió, més que no pas canviar-li el nom.

No és exacte parlar de descatalanització absoluta del nomenclàtor barceloní a partir de la postguerra. Cal parlar més aviat de les conseqüències que comportà no reconèixer cap dels noms posats per la república. El retorn a la situació anterior a 1931, més que pels noms en sí, es va fer pel principi polític franquista de considerar invalidats tots els acords republicans. És un fet que a partir de 1939 es batejaren alguns carrers amb noms catalans i que d'altres que en principi foren retirats van anar retornant a poc a poc al nomenclàtor, en una tria que revela molt clarament quina mena de catalanisme podia arribar a admetre, com a màxim, el nou règim. Tammateix, els noms depurats superen, a més, amb escreix, als que van poder-se salvar de la tria. Algunes gestions davant dels organismes municipals corresponents van permetre la recuperació, els anys quaranta, de personalitats catalanes esborrades del

nomenclàtor el 1939 —Cèsar August Torres, Joaquim Ruyra, Joan Gàmpfer, Hipòlit Lázaro i el pintor Francesc Gimeno— i van permetre donar, el 17 de juliol —data significativa— de l'any 1946, el nom de Lluís Millet al tros del Carrer Sant Pere més alt que s'eixampla per unir-se a la Via Laietana, davant de l'entrada al Palau de la Música i els d'Apel·les Mestres, Adrià Gual, Joan M. Sert, Salvador Alarma i Enric Clarasó a uns nous carrers dels Penitents. Joan Gàmpfer i Hipòlit Lázaro van tornar al nomenclàtor el 1947, Joaquim Ruyra i Francesc Gimeno el 1949 i Cèsar August Torres abans, un xic per carambola, ja que el nom anterior d'aquest carrer fou el de San Jerónimo i com que ja n'hi havia un altre a Barcelona i es produïa a duplicitat al final van optar per retornar-li el nom de l'eminent excursionista català Tots ells van entrar al nomenclàtor quan ja la guerra mundial s'havia decidit a favor dels aliats i començaven a bufar a l'Estat espanyol uns aires un xic diferents. La imminent derrota de l'Eix ja havia estat olorada pels responsables del nomenclàtor barceloní el 25 d'abril de 1945, quan al carrer que fins aleshores portava el nom de Tokyo li posaren el d'una altra ciutat menys compromesa: Manila.

Amb l'edició del nomenclàtor de 1943 es va tancar un període de canvis i va deixar establert el que de fet, amb poques variacions més, van ser els noms que van tenir els carrers de la ciutat sota el franquisme. Els barcelonins tornaven a veure la seva ciutat plena de noms forasters, escrits en una llengua que no era la seva. No tothom se'n dolia, però eren molts els qui se'n mostraven satisfets¹²⁰.

¹²⁰ A la reunió de la Comissió Municipal Permanent del 5 de novembre de 1939 "*dióse cuenta de una comunicaci3n del excelentísimo seńor Conde de Salvia tierra de Alava, agradeciendo se haya restablecido el nombre, en una de las calles de esta ciudad, de Conde de Savatierra, en recuerdo de*

Canvis de noms en escoles, cementiris i clavegueres

No solament els carrers han anat canviant de nom a mesura que canviaven els règims polítics. Hi ha una altra mena de vies, no urbanes, que també canviaven de nom sense que gairebé ningú se n'assabentés: les dels cementiris i la xarxa de clavegueres. I a través de les vies, canviaven també els noms d'edificis públics: escoles, mercats, centres de beneficència.

És poc sabut, per exemple, que la xarxa de clavegueres és retolada com ho són els carrers que passen damunt d'elles. En canviar els noms d'aquests, canvia lògicament el de les clavegueres, però com no són visibles ningú no es preocupa de noves retolacions, i poden trobar-s'hi veritables curiositats històriques.

És poc sabut, també, que la República portà a terme una tasca de catalanització no solament dels carrers de la ciutat sinó també dels carrers dels cementiris, i per això no és estrany trobar-se, l'any 1939,

la actuación de su padre en el Gobierno Civil de esta ciudad, por cuya causa ofrendó su vida a la Patria”.

I n'hi havia que aprofitaven la nova avinentesa política per a aconseguir més canvis a favor del seu propi ideari o dels seus herois particulars. Fou el cas, sobretot, dels ordes religiosos que veieren amb el franquisme l'ocasió d'obtenir un carrer per al seu fundador, el seus beats o els seus sants. Així entraren en el nomenclàtor la mare Vedruna, fundadora de les Carmelites de la Caritat; el pare Jacint Alegre, jesuita promotor de l'obra del Cottolengo; Sant Joan Bautista de la Salle, fundador dels salesians; Santa Lluïsa de Marillac, fundadora de les Dames Negres, que arraconà el nom tradicional i molt propi del Carrer Tormenta de la Barceloneta. També fou arraconat el molt tradicional nom del Carrer del Llíri, a La Salut, perquè gestions d'un orde religiós que té el convent pròxim al carrer van aconseguir que el carrer portés el nom d'Inmaculado Corazón de María. L'any 1979 el carrer ha recuperat el nom tradicional que, de fet, en la denominació popular, mai no havia perdut. També els capellans —sobretot rectors— anaren desplaçant noms tradicionals dels carrers; mossèn Amadeu Oller, mossèn Juliana, el rector Oliveras, el rector Bundó, el Padre Pérez del Pulgar, el Pare Lluís Artigues. Una mostra de com anaven aquests canvis la tenim en l'acord de la Comissió Municipal Permanent del 16 d'agost de 1939: *“Disponer que la calle de Llobregat, sita en San Martín, entre la calle de Estévez y la plaza de Masadas, se denomine calle del Párroco Juliana, tal como interesa Francisco Hortet Vaquera, obrando en su calidad de presidente de la Junta Diocesana de Acción Católica de la parroquia de Cristo Rey”.*

amb acords municipals d'aquesta mena: *“Destinar crédito para el cambio de rotulación, en castellano, de las vías de los cementerios”*¹²¹. *“Aprobar distintos proyectos para la rotulación en castellano de las vías de los cementerios”*¹²².

Els noms dels carrers dels cementiris no solament havien estat catalanitzats, abans de 1939, sinó que durant la guerra va haver-hi una laï cització forçosa —en general tots els carrers tenen noms de sants— basada principalment en la destrucció de rètols.

Pel que fa als mercats, el 7 de març de 1939 s'acordà *“restablecer los nombres que antiguamente tuvieron los Mercados y que hayan sido cambiados en distintas ocasiones, cuya denominación será:*

Boquería - San José

Pedró - San Antonio

Portal Nou - Santa Catalina

Ninot- Porvenir

Revolución - Abaceria Central

Hort Nou - Sans

Poble nou - Unión

Harmonia del Palomar - San Andrés

Putget- San Gervasio”.

En aquesta relació hi destaca sobretot el fet del reconeixement, pel franquisme, de canvis realitzats durant la guerra cosa que no va fer amb els noms dels carrers.

¹²¹ LVE, 12 de maig

¹²² LVE, 21 de juliol

El 16 d'agost de 1939, la Comissió Municipal Permanent acordava els següents canvis de noms d'escoles¹²³:

“Hotel n.º 1 de la Plaza de España - Grupo Escolar Generalísimo Franco¹²⁴

Hotel nº 2 de la Plaza de España - Grupo Escolar Calvo Sotelo

Hotel nº 3 de la Plaza de España - Grupo Escolar Victor Pradera

Hotel nº 4 de la Plaza España -Grupo escolar José Antonio Primo de Rivera

Pablo Iglesias - Obispo Irurita

La Farigola - José Bertrán Güell

Baldiri Reixach - General Primo de Rivera

Nuevo Grup Escolar de la calle Juan de Garay - Emilio Juncadella

L'Avenç - Pintor Fortuny

Can Tunis - Luis Antúnez

Hermenegildo Giner de los Rios - Ramiro de Maeztu

Les Corts - Ausias March

Grupo Escolar sito en Rambla Volart - Sardà Salvany”.

En aquesta llista hi destaca sobretot el fet d'eludir que els grups escolars instal·lats per la República en els hotels de la Plaça d'Espanya que havien servit per a l'Exposició de 1929, havien estat

¹²³ El 22 d'abril de 1939, el Ministerio de Educación Nacional havia dictat unes normes per als canvis de noms d'escoles en les quals s'establí el següent ordre de preferències:

- a) Figuras representativas de nuestro Glorioso Movimiento Nacional
- b) Hombres ilustres por su valor y significación nacional
- c) Héroes de nuestra Cruzada
- d) Nuestros muertos en campaña o asesinados por los rojos
- e) Personalidades altruistas en el orden docente».

¹²⁴ Trobareu més detalls sobre el canvi de nom i d'ús d'aquest centre en l'apartat dedicat a les escoles públiques, en aquest mateix capítol i també en la nota 157

batejats amb el nom de Francesc Macià Però el president de la Generalitat, era, el 1939, innombrable.

Al mateix temps que es van portar a terme aquests canvis es van respectar els noms d'altres escoles que portaven noms com Verdaguer, Ausias March o Ramon Llull, de la mateixa manera que aquests noms van ser respectats en els carrers i els monuments. El franquisme va establir una diferència entre el passat històric de Catalunya no vinculat amb el catalanisme polític i el que sí ho estava, i d'aquesta manera, quan havia de fer-se referència a les glòries pretèrites catalanes, sempre sortien noms medievals i eren sistemàticament ocultats els contemporanis¹²⁵.

Pel que fa als instituts d'ensenyament mitjà el Salmerón fou rebatejat Menéndez y Pelayo, i el Pi i Margall, Milà Fontanals.

Reorganització i reconstrucció d'esglésies

L'Església catòlica, a Barcelona, va començar a reorganitzar-se a partir de les gestions inicials del vicari general Josep Maria Torrent, fins que el 20 de març va ser nomenat Administrador Apostòlic de la

¹²⁵ Això es va fer evident des del primer moment. El 4 de febrer del 1939, *La Vanguardia Espanyola* publicava una informació referent a l'ocupació de Folgaroles, prop de Vic, el dia 2, en la que es feia una elogiosa evocació de Verdaguer. Els primers llibres que es van poder editar en català van ser obres de Verdaguer, sempre que els textos estiguessin en la versió original, anterior a la normalització fabriana. Altrament, pel que fa als contemporanis, va haver-hi algunes excepcions. La més curiosa és la de Joan Maragall que, segons m'explicava personalment el periodista Jesús Ruiz, un falangista de primera hora, va ser respectat perquè havia traduït obres d'autors alemanys. Ell mateix, segons assegurava, va evitar amb aquest argument que fos destruïda la placa situada a la façana de casa seva en la que es recordava que hi havia viscut.

Diòcesi Miguel de los Santos Díaz de Gomara, bisbe de Cartagena. Va arribar a Barcelona el dia 23.

Per al culte, restablert triomfalment, poc a poc es van anar habilitant locals provisionals¹²⁶ o acondiciant com es va poder els edificis religiosos menys danyats, i les misses van abandonar el carrer, però no molts altres oficis religiosos que trobaven en l'ocupació dels espais públics la millor manera des rescabalar-se de la clandestinitat a què havien estat obligats els tres anys anteriors¹²⁷.

Es donava especial relleu al restabliment del culte en llocs significatius, com la Catedral¹²⁸, la Sagrada Família¹²⁹, el Tibidabo¹³⁰ o el Monestir de Pedralbes¹³¹. Els establiments de venda d'articles

¹²⁶ Els primers dies, i sobretot el primer diumenge, dia 29 de gener, les misses es feien en cases particulars o en establiments civils públics: *“La afluencia de fieles a todas las casas donde se han habilitado altares para la celebración del santo sacrificio de la Misa fue verdaderamente extraordinaria” (...)* *“En la capilla de la Casa provincial de caridad, donde se ha instalado provisionalmente la parroquia de Ntra Sra de Belén, duante toda la mañana se dijeron misas y se distribuyeron millares de comuniones”*.

¹²⁷ De fet el culte públic s'havia anat restablint discretament, amb la tolerancia del govern republicà, ja abans de l'entrada dels franquistes. El diumenge anterior a l'ocupació de la ciutat, 22 de gener, *La Vanguardia* publicava una nota a la secció Vida religiosa en la que anunciava que al local central d'Unió Democràtica (Rivadeneira, 4, principal) es faria una missa *“como acto de despedida a los compañeros que han de incorporarse al Ejército de la República con los reemplazos últimamente movilizados”*.

¹²⁸ El dijous 2 de febrer.

¹²⁹ El diumenge 10 de setembre. De fet va ser un restabliment del culte a precari, en un altar monumental aixecat a l'aire lliure, en la nau encara sense cobrir del temple en construcció, mentre s'acaba d'acondicionar la cripta. Aquestes misses en un altar a l'aire lliure, emmig de la nau inacabada, van ser una pràctica que es va anar repetint durant molts anys.

¹³⁰ El 26 de juliol grups de feligresos van pujar al Tibidabo, en procesó, a peu, una creu monumental de 1.500 kilos que va ser posada en lloc on hi havia hagut una imatge del Sagrat Cor, obra de Frederic Marés, fosa durant la guerra per fabricar material de guerra. Aquesta imatge, de vuit metres d'alçada, era al temple des del 1935, però no va arribar a ser hissada al punt més alt, sinó que era dipositada en una terrassa, que es on es va posar també la creu. Més tard, el 1961, el picapedrer Josep Miret va fer l'estàtua actual, que sí que fou col·locada a la cúspide del cimbori.

¹³¹ El 18 d'agost. La restauració de la vida de comunitat al Monestir va suposar la fi de la possibilitat de visites que havia existit els anys anteriors.

litúrgics i imatgeria es van recuperar ràpidament, forçats per la demanda, i gràcies als fons que es van poder recuperar en els obradors que, durant la guerra, havien seguit elaborant figures religioses destinades a l'exportació a Sudamèrica¹³², i a la recuperació d'estocs que havien anat a parar als llocs més inversemblants¹³³. Es van trobar, per exemple, molts objectes litúrgics de plata en sacs, als locals del diari *El Matí*, que havien estat utilitzats durant la guerra per fer-hi *Treball*, del PSUC¹³⁴.

Els edificis religiosos incautats durant la guerra per a destinar-los a usos civils van ser retornats al bisbat i a les comunitats religioses. En alguns casos això va suposar fer desaparèixer serveis socials per als que no es va crear una nova alternativa.

Els primers mesos es va donar la curiosa circumstància que hi havia molts més capellans que esglésies, i en les poques que s'havien conservat mínimament en condicions s'havien de fer torns

¹³² Al taller olotí d'imatgeria religiosa "El Arte Cristiano", de Vayreda, Bassols, Casabó i Cia, ens han explicat que durant la guerra es van reconvertir i van dedicar-se a fer imatges d'herois populars, com bustos de Durruti. Però cap al final van ser autoritzats a tornar a utilitzar els motlles tradicionals i seguir fent imatges religioses, com sempre, amb la condició que es dediquessin únicament al mercat exterior. Per això, a l'acabar la guerra, tenien abundants existències al magatzem i van poder-ne servir als minoristes especialitzats. D'altra banda, al començar la guerra, els comerciants van tenir cura d'amagar les existències de que disposaven en aquell moment, i devien fer-ho bé, perquè no van ser trobats. Bona prova n'és aquest anunci de la més important botiga d'imatgeria religiosa de Barcelona publicat a *LVE* el 19 de febrer de 1939:

"El Arte Católico. Casa Bochaca. Obispo, 2. Barcelona. Saluda a Franco. ¡Franco! ¡Franco! ¡Franco! ¡Arriba España! y tiene el gusto de participar a los señores Párrocos, comunidades religiosas, numerosa clientela y público en general haber recuperado todas las existencias que contenían en su día las secciones de los varios artículos destinados al culto, ofreciéndose de nuevo al reanudar las ventas y demás operaciones de la casa. Gran exposición y surtidos completos de imágenes, crucifijos, relieves, niños-cuna, casullas, capas, albas, cíngulos, candeleros, atriles, lámparas, cálices, custodias, copones, patenas, comunión y demás objetos religiosos. ¡Viva España! ¡Viva Franco! ¡Viva Cristo Rey!"

¹³³ Tot el material recuperat es va exposar al Seminari de Barcelona fins a finals de setembre, per a que els rectors de les parròquies i superiors de comunitats religioses poguessin reclamar-los.

¹³⁴ *LVE*, 3 de març.

per a què tots els capellans hi poguessin dir la seva missa diària. Com que ni amb una successió ininterrompuda de misses les 24 hores del dia es donava l'abast, l'arquebisbat va autoritzar "*hasta nueva orden, el poder celebrar la Santa Misa en domicilios particulares, sin ornamentos ni cálices, como se ha practicado hasta la fecha, siempre que no sea en detrimento del culto público*".¹³⁵

Les parròquies en més mal estat van traslladar momentàniament el culte a capelles de comunitats religioses o locals públics civils. Per exemple, la d'Horta, que va quedar completament destruïda, feia servir el convent de les carmelites del carrer Salses i també la masia de Can Fargues, la de Sants els Maristes, i les del Guinardó (Mare de Déu de Montserrat i Mínims) a les escoles del carrer Doctor Valls, 5. La premsa publicava llargues relacions d'aquests canvis, amb horaris de culte, per orientar els feligresos i ciutadans desitjosos de guardar les aparences¹³⁶. A mesura que es podien anar habilitant els temples danyats, cosa que en alguns casos es va fer amb gran rapidesa, calia seguir, abans d'utilitzar-los, un ritual de "reconciliació"¹³⁷ per netejar-les de les profanacions de què havien estat objecte. Cadascuna d'aquestes "reconciliacions" esdevenia una excusa per a una nova i aparatosa manifestació externa del nacional-catolicisme, igual que el restabliment d'imatges en fornícules als carrers i altres llocs

¹³⁵ B.O. del Obispado de Barcelona, circular número 1 (30 de gener).

¹³⁶ *La Vanguardia Española* en va publicar una pàgina i mitja el 4 de febrer, i va continuar la relació els dies 9, 11 i 12 de febrer.

¹³⁷ Cánons 1176 i 1177. Per als capellans que no podien disposar d'aquests documents a causa de la destrucció dels arxius, la premsa va publicar el text original prescrit per a la reconciliació de les esglésies, en llatí (*LVE*, 3 de febrer), bona prova de l'ús de butlletí oficial que les noves autoritats van donar a l'únic diari que de moment sortia.

públics¹³⁸, i la reinstal·lació de campanes, una part de les quals havien estat foses per fer material de guerra¹³⁹.

La reconstrucció d'edificis religiosos va tenir com aspecte positiu que va proporcionar treball abundant al ram de la construcció. A cada parròquia es va crear una Junta d'Obres en la que ben sovint s'hi van integrar arquitectes, aparelladors i empresaris de la construcció professionals o sobrevinguts per conveniència. Un estudi de la composició, funcionament i comptabilitat d'aquestes juntes, confederades en una *Junta Diocesana de Reconstrucción y Reparación de Templos*, presidida els primers temps pel canonge Ramon Baucells Serra¹⁴⁰, podria proporcionar dades molt interessants sobre la comunió entre els interessos materials i els espirituals a la postguerra. Però el 1939 la seva actuació va ser encara molt minsa, encaminada a les mínimes obres més urgents per a poder facilitar el restabliment del culte. Les ajudes econòmiques per a aquestes obres van provenir sobretot de la Diputació Provincial.

¹³⁸ Van tenir especial relleu la reintegració al culte de la imatge del Sant Crist de Lepant a la Catedral, el 5 de març. Es va fer una lluï da processó, amb les autoritats, la banda municipal i el cantant Marcos Redondo, que va cantar el *Salve Regina* compostat per Lamotte de Grignon, director de la banda municipal.

¹³⁹ No pas totes, però. El 23 de juliol de 1939, *La Vanguardia Española* publicava una primera relació de 72 campanes, i més endavant en va anar publicant d'altres, que havien estat recuperades i dipositades al Seminari de Barcelona per a que els rectors les reclamessin. Un cas curiós és el de la campana de l'església de la Barceloneta, que la fúria iconoclasta dels primers dies va fer que anés a parar al mar i va poder ser recuperada extraient-la del fons del port, el 23 de juny del 1939.

¹⁴⁰ En formaven part, a més, els arquitectes diocesans Josep Maria Sagnier i Josep Maria Pericas, així com regidors i capellans designats pel Vicari Apostòlic..

Fins els morts es van fer catòlics

Els cementiris, que havien estat secularitzats per la República¹⁴¹, van tornar a passar a mans de l'Església¹⁴², que el primer que van fer va ser pressionar les autoritats municipals per a què restablissin les parets que havien separat els cementiris civils dels catòlics, enderrocades per les autoritats republicanes, i per a què obliguessin els particulars a fer desaparèixer dels nínxols i panteons *“todas las inscripciones y símbolos de sectas masónicas y cualesquiera otros que de algún modo sean hostiles u ofensivos a la Religión Católica o a la moral católica”*¹⁴³.

Però la separació dels enterraments civils i catòlics no era fàcil de fer, perquè durant els últims set anys s'havien fet indiscriminadament. Per això, el responsable municipal de cementiris, baró d'Albí, va proposar la solució salomònica de què *“todo el cementerio del SO¹⁴⁴ incluso la parte que antes estaba separada por una tapia sea unificada con carácter de necrópolis católica y de ahora en adelante se establezca el recinto libre en el cementerio de San Andrés”*¹⁴⁵. Així, d'un cop, fins els morts van ser obligats a esdevenir catòlics.

¹⁴¹ Llei del 30 de gener del 1932.

¹⁴² Llei del 10 de desembre de 1938, derogant la de secularització republicana.

¹⁴³ LVE, 21 de febrer de 1939.

¹⁴⁴ És el nom que rep oficialment el cementiri de Montjuïc, el principal de la ciutat en aquelles dates, tot i que hi havia també l'antic de Barcelona, o de l'Est, al Poblenou, els dels antics municipis agregats (Sant Gervasi, Horta, Sarrià, Sant Andreu, Sants i Les Corts) i l'únic parroquial que s'havia salvat de la secularització del segle XIX, a Sant Genís dels Agudells. No existia encara el nou de Barcelona, o del Nord, a Cerdanyola, començat el 1969.

¹⁴⁵ LVE, 28 de febrer de 1939.

La sinagoga destruïda

Paral·lelament al suport rebut per l'església catòlica es va desenvolupar la persecució de les altres professions religioses existents a la ciutat fins a la guerra civil. Al xamfrà dels carrers de Provença i de Balmes, per exemple, hi havia un xalet que la comunitat jueva de Barcelona havia convertit en sinagoga el 1918 i que havia funcionat regularment des d'aleshores. Els primers dies de l'ocupació va ser assaltada i destruïda per un escamot falangista¹⁴⁶.

Les escoles municipals, un oasi pedagògic

A l'acabar la Guerra Civil, l'oferta pública d'ensenyament a Barcelona es basava en les escoles existents abans del juliol de 1936. Totes havien estat gestionades fins al 1936 pel Patronat Escolar de l'Ajuntament de Barcelona i durant la Guerra Civil pel CENU¹⁴⁷. Totes dues institucions van ser dissoltes el gener del 1939¹⁴⁸. Tots els

¹⁴⁶ “Segons una informació que va sentir un amic, una sinagoga va ser destruïda i en van ser cremats tots els llibres” (*Franco a Barcelona*, op. cit). La informació ens ha estat confirmada per l'actual comunitat jueva de Barcelona.

¹⁴⁷ Sobre el Consell de l'Escola Nova Unificada (CENU), creat per decret de la Generalitat de Catalunya (Diari Oficial del 29 de juliol del 1936) amb l'objectiu d'organitzar un únic sistema d'ensenyament laic i públic fent servir no solament els edificis que ja eren públics sinó també els incautats a ordes religiosos i institucions provades, vegeu el llibre d'Enriqueta Fontquerni i Mariona Ribalta *L'ensenyament a Catalunya durant la guerra civil: el CENU*. Editorial Barcanova. Barcelona, 1982.

¹⁴⁸ Ordre del 20 de gener dissolent el Patronat Escolar de Barcelona.

centres públics instal·lats durant la guerra en escoles religioses o edificis confiscats van retornar el 1939 a la situació anterior.

Les escoles de propietat i gestió de l'Ajuntament van conservar el 1939 la seva autonomia, amb el qualificatiu d'escoles municipals a l'aire lliure. Els mestres van seguir sent funcionaris municipals.

L'escola del Mar, inaugurada a la platja el 1921, va ser destruïda per un bombardeig el 1937. Acabada la guerra va ser instal·lada provisionalment a l'edifici La Rosaleda, a Montjuïc, fins que el 1944 l'Ajuntament va comprar la finca del carrer de Gènova, del Guinardó, que va ser adaptada per escola. Va inaugurar-se el 1946.

L'escola del Bosc, inaugurada el 1914, a Montjuïc; l'escola del Parc del Guinardó, que va començar a funcionar el 1931, i l'escola Ignasi Iglésias, a Sant Andreu, inaugurada el 1931, van seguir funcionant també, després de la guerra, amb autonomia municipal.

A aquestes s'hi va afegir el 1942 una altra, al carrer de l'Arc de Sant Martí, del Guinardó, batejada amb el nom de 26 de Gener, perquè va ser inaugurada en tercer aniversari de l'entrada de les tropes franquistes a Barcelona. Es va instal·lar en una finca que havia sigut de l'interventor de la Corporació Municipal, Víctor Valls¹⁴⁹. L'Ajuntament va comprar un terreny annex i al xalet ja existent s'hi van afegir uns pavellons. Va començar a funcionar amb el nom d'escola preventori de pre-deficients, però el 1945 ja se'n parlava com a

¹⁴⁹ Els terrenys van ser adquirits per l'Ajuntament el 2 de desembre del 1939, segons acord del ple municipal del 20 d'octubre "*para que accediendo a la oferta de Víctor Valls Vago se acepte la cesión de la finca de la calle del Arco de San Martín a favor del Ayuntamiento*" amb les dues condicions següents: les obres d'adaptació "*de la finca para escuela de deficientes*" les farà el propietari, i a canvi de la cessió l'Ajuntament passarà una pensió vitalícia de 18.000 pessetes anuals a la filla del propietari, Regina Valls Sugrañes. (*Gaceta Municipal*, pàgina 381, Comissió Municipal Permanent del 3 d'octubre).

escola sanatori i al final va quedar com a escola municipal a l'aire lliure, com les altres.

Subsistien també el 1939 els dos parvularis creats per l'Ajuntament abans de la guerra, amb el mètode Montessori. Eren situats al carrer d'Aribau, 155, i al d'Ataulfo, 12, i s'hi va seguir practicant pedagogia activa i en català malgrat el canvi de règim. També seguia funcionant el parvulari Forestier, al carrer de Lleida. El 1941 s'hi van incorporar els dos pavellons aixecats al mig de la plaça de la Unificació, a Gràcia, i un altre parvulari municipal a Vilapicina.

La gestió municipal quant a ensenyament s'estenia també a les ensenyances especials, amb l'escola de Vilajoana, a Vallvidrera, i de sords-muts al passeig de la Bonanova, i a les escoles de formació domèstica, amb l'escola Lluïsa Cura i les escoles Casas, totes elles existents abans de la guerra. El primer Ajuntament franquista hi va afegir dues escoles més de formació domèstica, una en la Casa Trinxet, de Puig i Cadafalch, al carrer Còrsega, 268, que desapareixeria als anys seixanta en un dels atemptats al patrimoni artístic més flagrants, i una altra en un edifici que primer va llogar i el 1944 va comprar a una comunitat de monges, al carrer de Sant Andreu ,2, i que va rebre el nom de Santa Teresa de Jesús.

Finalment s'han d'esmentar l'Escola Municipal de Música, l'Escola Massana i quatre escoles complementàries d'Arts i Oficis, per adults.

Tots aquests centres dependents exclusivament de l'Ajuntament van ser, durant la postguerra, un oasi pedagògic. Malgrat les depuracions de mestres i el control que s'exercia sobre els que van poder seguir fent classes, a les escoles municipals es va mantenir

una línia pedagògica entroncada directament amb el període d'avantguerra. El català no hi va ser bandejat de manera tan sistemàtica com a les escoles nacionals, sobretot als parvularis¹⁵⁰. El professorat va adaptar-se a les exigències formals del nou règim —cantar el Cara al Sol a l'entrar, fer el Mes de Maria al maig, etc.— i va seguir aplicant, dintre de les possibilitats, els principis de responsabilitat, l'amor a l'aire lliure, a la música, a la natura, que havien caracteritzat la pedagogia dels anys trenta.

Els alumnes d'aquestes escoles van ser uns privilegiats, en uns oasis pedagògics que poca cosa tenien a veure amb la resta de les escoles de la ciutat. Van resultar-ne especialment afavorits els fills de funcionaris municipals o de persones amb recomanació. Les instal·lacions mateixes de les escoles, amb amplis patis arbrats, menjadors espaiosos, laboratoris acollidors afavorien un ensenyament de qualitat, que anava més enllà de l'acumulació de coneixements¹⁵¹.

¹⁵⁰ Ho puc acreditar personalment, perquè vaig ser alumne del parvulari Montessori del carrer d'Aribau.

¹⁵¹ Va haver-hi intents d'acabar amb aquesta situació i incorporar les escoles municipals a les nacionals, però l'Ajuntament les va defensar a capa i espasa. És prou coneguda l'actitud que va mantenir l'Ajuntament, a l'època de l'alcalde Baró de Terrades, contra la llei del 17 de juliol del 1945, que prohibia explícitament les escoles municipals o de diputacions. Carreras Artau va oposar-se fermament als intents d'absorció per part de l'Estat de les escoles municipals de Barcelona, com pretenia el director general d'Ensenyament Primari a l'empara de la llei que s'acabava d'aprovar. L'alcalde Baró de Terrades va donar suport a Carreras Artau amb una carta molt dura adreçada al director general d'ensenyament, que va ser aprovada per tot el consistori.

Aquesta reacció va salvar l'autonomia de les escoles municipals. L'excusa que es va pactar amb l'Estat eren els mètodes pedagògics especials, a ple aire, que s'hi seguien. Bona prova del prestigi que l'Ajuntament volia per les seves escoles és que el 1950 en va nomenar com a màxim responsable el pedagog Artur Martorell, que els anys de la República havia tingut un important paper com a assessor d'ensenyament a la Comissió de Cultura.

Tot es va acabar quan Josep Maria de Porcioles va arribar a l'Ajuntament. Porcioles va trobar-se a les mans un acord pres pel consistori uns mesos abans segons la qual l'Ajuntament demanava la creació d'un Patronat d'absorció de les escoles municipals per part de l'Estat. Com explica Joaquim Ventalló en el llibre *Les escoles populars, ahir i avui*, aquest acord havia sigut forçat pel cap provincial del Servicio Español del Magisterio, José Manuel Alonso, i va utilitzar com a instruments a

L'existència d'aquest oasi pedagògic va ser possible en el marc d'una més de les contradiccions característiques dels primers temps del franquisme. La contradicció entre el tipus d'ensenyament que es feia a les escoles municipals i el context escolar general del país va tenir com a protagonistes homes que havien estat vinculats a la Lliga abans de la guerra civil i que van poder seguir portant a terme una certa tasca pública després de la contesa, i especialment Tomàs Carreras Artau, filòsof i etnòleg de prestigi, que havia estat diputat al Parlament de Catalunya per la Lliga Regionalista, i que va passar a ocupar-se de l'àrea municipal de cultura l'octubre del 1939, com a regidor, i a partir del 1941 com a tinent d'alcalde, i fins al 1953. Artur Martorell, que els anys de la República havia tingut un important paper com assessor d'ensenyament de la Comissió de Cultura, va exercir a partir del 1950 com màxim responsable de les escoles municipals.

Les escoles nacionals

Però les escoles municipals cobrien una part mínima de l'escolarització a Barcelona, un miler de places. La major part de les

l'Ajuntament els regidors Fuentes Martín i Maluquer Cueto. De fet, la llei del 1945 plantejava un problema ineludible, que era l'obligada amortització de les places de mestres. En el moment d'arribar Porcioles a l'alcaldia, la impossibilitat de nomenar nous funcionaris municipals per les escoles obligava a contractacions temporals i era una situació que s'havia de resoldre urgentment.

Porcioles va optar per no fer una defensa aferrissada del règim especial per les escoles municipals i portar a la pràctica l'acord que s'havia trobat pres. Així es va crear un patronat mixt, el 18 de maig del 1961, amb representació municipal i de l'Estat. A través del patronat, l'Ajuntament va conservar una certa capacitat de gestió a les escoles, però molt inferior a la plena autonomia que havia tingut fins a aquell moment. Ja no va poder triar més els seus mestres lliurement —amb tot el que això tenia de mantenir d'un model pedagògic— sinó que va haver-ho de fer entre els que haguessin aprovat oposicions al cos de magisteri. I, sobretot, no va poder crear noves escoles municipals.

places escolars públiques eren repartides en les Escuelas Nacionales, que van tenir a partir de 1939 un funcionament molt menys exemplar¹⁵². L'any 1939 funcionaven a la ciutat 32 grups escolars, que oferien un total de 20.000 places públiques d'ensenyament primari, a les que cal afegir les aproximadament 30.000 de les escoles religioses restaurades. La resta fins als aproximadament 100.000 nens en edat escolar que hi havia a Barcelona havia de ser cobert per centres privats¹⁵³ i per les escoles parroquials que es van anar improvisant. Molts dels existents abans de la guerra no van sobreviure i la manca de mestres era angoixosa, per les baixes de la mort, la presó i l'exili, i per les depuracions. Els dèficits de places escolars a Barcelona van entrar així en una fase crònica que es va mantenir de fet fins als anys setanta.

Seria interessant poder seguir, un per un, els centres escolars públics i privats i les peripècies que van passar durant la guerra i la postguerra, la incidència de les depuracions de mestres en el

¹⁵² Dissolt el CENU, les escoles privades van retornar als seus propietaris, fonamentalment ordes religiosos, les municipals a l'Ajuntament i les que el 15 de setembre de 1932 havien passat de l'Estat a la Generalitat van retornar a l'Estat central, junt amb les que la Generalitat havia creat de bell nou. El *BOE* del 3 de febrer de 1939 publicava una Orden per la que *"todos los edificios, establecimientos e instalaciones destinados a la enseñanza que se hallaban en poder de la Generalidad de Cataluña, así como su material y documentación, serán ocupados por el Ministerio de Educación Nacional y pasarán a depender del mismo, destinándose a las enseñanzas que estime conveniente"*.

¹⁵³ Aquests "liceos" i acadèmies privades, mal instal·lades en pisos, van multiplicar-se com bolets. El 18 de febrer, el rector de la Universitat feia saber que *"en virtud de las atribuciones que me han sido conferidas quedan cerrados provisionalmente todos los centros docentes no oficiales"* i que *"para reanudar las clases los directores o encargados solicitarán el oportuno permiso de este rectorado por conducto de la inspección, cuando afecte a la primera enseñanza"*. A començaments de març del 1939 ja n'havien obert les portes un bon grapat. *La Vanguardia Española* del 28 de març publica una llarga relació de les que havien estat autoritzades a funcionar, de les quals totes, excepte dues, porten noms d'àngels o de marededéus. Sobre qui eren els propietaris d'aquests centres privats no cal tenir gaires dubtes: *"Los directores de estos centros docentes aseguran a las familias que pueden confiarles con tranquilidad la educación de sus hijos, pues se observarán con todo cuidado los principios fundamentales de la moral cristiana y el acendrado amor a la unidad de España"*. (LVE, 11 de març).

funcionament de les escoles¹⁵⁴, les característiques dels qui van ocupar el lloc dels depurats¹⁵⁵, l'adaptació als nous mètodes d'ensenyament, sense coeducació, en castellà militaristes i fortament influïts per la religió catòlica¹⁵⁶, les diferències entre els centres on anaven els fills de la burgesia i els de la classe obrera, les argúcies d'alguns mestres per esquivar les imposicions oficials.

Acabada la Guerra Civil, els grups escolars que havien estat construïts abans de la guerra, depenien absolutament de Madrid quant a gestió. Abans de la guerra, la gestió era municipal gràcies a

¹⁵⁴ Sobre les depuracions de mestres a Barcelona existeix l'excelent tesi doctoral de Francisco Morente, segons la qual, dels aproximadament 2.200 mestres que van ser depurats a la província de Barcelona, un 70 % van ser confirmats en el càrrec, i el 30 % restant van rebre diferents menes de sancions que anaven des de la separació definitiva del servei fins al trasllat a places fora de la província, passant per la inhabilitació per a càrrecs directius, o altres fórmules com jubilacions forçoses, trasllats dintre de la província o suspensions de sou.

¹⁵⁵ En el Consell de Ministres celebrat a finals d'agost va reglamentar-se la provisió de destins en els cossos de l'administració en favor dels ex combatents, mutilats i ex cautius. La distribució, segons la llei de Jefatura del Estado que va publicar el BOE de l'1 de setembre, havia de fer-se de la manera següent: 20% de les places per als mutilats, 20% per als oficials provisionals de complement que tinguessin medalla de campanya o condicions per a obtenir-la, 20% per als altres ex combatents, 10% per als ex cautius amb determinades condicions, i 10% per als orfes i familiars de víctimes de la guerra (en el costat franquista, se sobreentén). La reglamentació establí que "*las mismas normas regirán para el ingreso en Escuelas o Academias*", i que només quedaven exceptuades les càtedres d'Universitat i d'escoles d'estudis superiors. (LVE, 26 d'agost. El decret es va publicar al BOE del 27 d'agost).

¹⁵⁶ El cap provincial de primer ensenyament, Alfonso Iniesta, va referir-se, en la cerimònia d'entronització del Sagrat Cor a la Inspecció provincial de primer ensenyament de Barcelona, a "*la verdadera finalidad de la escuela, que deja la influencia perniciosa de Ginebra y de Rousseau, para volver a los inmortales PP Manjón y Poveda y de don Marcelino Menéndez y Pelayo*". En el mateix acte, l'administrador apostòlic "*recomendó a los educadores inculcar en el corazón de los niños el amor a España y al Caudillo*". (LVE, 28 de maig). L'entronització del Sagrat Cor formava part de tot un seguit d'actes a les escoles que al començar el curs 1939-1940 van reposar amb gran apartositat a totes les aules el crucifix i els retrats de Franco i José Antonio. De totes maneres, va haver-hi alguns problemes d'intendència i al començar el curs encara no se n'havien pogut fer arribar a tots els centres, pel que les autoritats recomanaven els mestres que tinguessin paciència, que "*los crucifijos y retratos de SE el Generalísimo serán facilitados oportunamente a las escuelas por la Jefatura del Servicio*" i que "*los maestros deben abstenerse de adquirir los mencionados altos emblemas con cargo al presupuesto escolar*". (LVE, 2 d'agost). El dia escollit per a l'acte de reposició del crucifix a totes les escoles va ser el 14 de setembre, segons decret del Ministeri, perquè aquell dia "*la Iglesia Católica conmemora la exaltación de la Santa Cruz*".

l'existència del Patronat Escolar, però el 1939 van incorporar-se al règim comú de totes les altres escoles del país.

A Barcelona, tenien la consideració d'escoles nacionals els sis grups escolars dissenyats per l'arquitecte Josep Goday i inclosos dintre d'un pla general de distribució d'edificis escolars elaborat per la Comissió de Cultura i aprovat el 14 de juny del 1917: Angel Baixeras, a la Via Laietana, i La Farigola —durant la postguerra es va dir Bertran i Güell— al carrer de Sant Camil, de Vallcarca, inaugurades abans del cop d'estat de 1923; Ramon Llull, a l'actual plaça Pablo Neruda; Milà Fontanals, al carrer dels Angels/Carme; Pere Vila, al Saló de Sant Joan, i Lluís Vives al carrer Canalejas, de Sants, on hi havia hagut la masia l'Olivareta, inaugurades el 29 de març del 1931. No deixa de ser curiós que aquestes escoles conservessin els noms de figures de la història de Catalunya.

A aquests sis grups cal afegir les escoles fetes als grups de Cases Barates, dels quals només dos, aleshores, quedaven dintre el terme municipal de Barcelona: Sant Ramon de Penyafort, a la Zona Franca, i Ramiro de Maeztu —abans Giner de los Ríos—, al Turó de la Peira. Amb les escoles dels altres dos grups de cases barates es produïa la situació atípica que depenien de l'Ajuntament de Barcelona, tot i estar situats en un altre municipi —Santa Coloma de Gramenet— fins que el 1945 els terrenys que ocupaven van ser agregats a Barcelona. Al grup Milans del Bosch hi havia l'escola Cristóbal Colón i el parvulari Bernat Boil. El segon havia estat inaugurat com a escola el 1931, amb el nom d'Aribau, i es va convertir en parvulari quan el 1942 es va fer una nova escola al costat, amb el

nom de Cristóbal Colón. Al grup Baró de Viver hi havia l'escola José Antonio Primo de Rivera, inaugurada el 1931 amb el nom de Pi i Margall.

El 1939, formaven part també de l'oferta pública de places escolars de primària l'únic grup programat per l'Ajuntament dels anys de la primera dictadura, el General Primo de Rivera, al Parc Güell, inaugurat el 1931 i ara conegut com a Baldiri Reixach; i els altres grups programats pel Patronat Escolar i inaugurats també el març del 1931, però no en edificis de nova planta, sinó en edificis convenientment remodelats: Mossèn Cinto Verdaguer, al carrer Lleida; Ausias March, a la plaça Comas de les Corts, i Dolors Monserdà a Sarrià. Després de la guerra, suprimida la coeducació, la secció masculina d'aquesta última escola es va dir Baltasar Gracián.

Finalment, Barcelona tenia les escoles nacionals creades per l'Ajuntament republicà Duran i Bas, al carrer Vallespir, de Les Corts, en una torre habilitada el 1935; Bisbe Irurita, inicialment batejat Pablo Iglesias, al carrer Manso Casanovas del Guinardó, en un hotel adaptat el 1934, el grup escolar Collaso i Gil, de nova planta, al costat de l'església de Sant Pau del Camp; el Pavelló de Roquetes, aprofitat de l'Exposició del 1929, i els grups de la plaça d'Espanya, en el que van ser hotels de l'Exposició del 1929. Després de la guerra es va adaptar part dels edificis per casernes i en una altra part s'hi van conservar tres grups escolars amb els nous noms de Calvo Sotelo, Victor Pradera i Generalísimo Franco. Aquesta última, a l'hotel número 1, només va tenir el nom del Caudillo de manera teòrica. El nom se li va posar el 1939 —abans tenia el de Francesc Macià— quan l'edifici era encara en molt mal estat i no es podia usar. Quan el 1942 van acabar les obres de restauració se li va donar el nom definitiu d'Espanya.

L'escola va compartir l'edifici amb una caserna de la policia. El nom de Francesc Macià va ser recuperat després del 1975 per rebatejar els grups Calvo Sotelo i Víctor Pradera com un sol grup escolar, mentre es mantenia el d'Espanya. Aquests edificis van canviar d'ús en els anys del franquisme, en què van anar acollint en algunes èpoques diversos serveis municipals o de gestió de l'ensenyament.

El primer ajuntament franquista va afegir, a aquesta herència escolar, un nombre considerable de noves escoles transformant en grups escolars escoles privades, torres senyorials, fàbriques o edificis que havien tingut altres usos. Sota el mandat de l'alcalde Miquel Mateu, i amb Tomás Carreras Artau a la ponència de Cultura, la ciutat va guanyar les escoles nacionals Sardà i Salvany, a la Rambla Volart; Argentina, a Balmes 292-298; Uruguay, al carrer Conde Salvatierra, traslladada després a l'avinguda Príncep d'Astúries; Perú, al carrer de Sagunt, de Sants; Codolà Gualdo, a la Casa Bloc de Sant Andreu; Reyes Catòlics, al convent de les monges Penedides al carrer Aragó, 121; Emilio Juncadella, prop de la plaça Maragall; Cervantes, a Sant Pere Més Baix, 31; Pintor Fortuny, al carrer Gran de Sant Andreu, 52, substituïda fa pocs anys; Isaac Albéniz, al carrer Topazi, 29, de Gràcia; Inmaculada, a la vuitcentista casa Torrents, del carrer del Carne, 31, amb esgrafiats a la façana; Purísima Concepción, al carrer del Bruch, 102; Virgen de la Merced, Avinyó, 44; Padre Manjón, a Espronceda-Bollvia, substituïda a l'època Porcioles per la nova escola Virrei Amat; San Juan de Ribera, al carrer del Ter, 10, substituïda als anys vuitanta per un edifici de nova planta; la de la Barceloneta, construïda aprofitant l'espai creat pels bombardeigs; l'escola del carrer Constitució cantonada Bordeta, ja desapareguda; i Luis Antúnez, en una antiga

fàbrica de Can Tunis, substituïda més tard per l'Institut d'Ensenyament Mitjà del mateix nom.

Aquests nous grups escolars —pràcticament tots estan encara en funcionament— van permetre fer desaparèixer a la immediata postguerra moltes de les escoles unitàries distribuïdes en pisos antics i en molt males condicions. Tot i així, algunes escoles unitàries van sobreviure fins als anys setanta. Algunes escoles parroquials, de patronats o d'ordes religiosos rebien també ajudes municipals, perquè cobrien els dèficits en els barris suburbials.

Entre ocupacions d'escoles per l'Exèrcit o la Falange¹⁵⁷, edificis escolars danyats per bombardeigs, reorganitzacions, neteja de llibres perillosos de les biblioteques¹⁵⁸, depuracions de mestres, cursets de formació en els nous principis per als ensenyants, i nomenaments de mutilats, ex-combatents i sacerdots al capdavant dels centres, les classes als centres públics ja no es van reprendre fins al setembre. Els alumnes de primer ensenyament van tenir així unes llargues vacances durant el primer semestre de 1939, i per assegurar que no s'allargarien també al començament del curs 1939-1940, la Jefatura

¹⁵⁷ “Por orden expresa de la Jefatura del Servicio Nacional de Primera Enseñanza, se ha dispuesto que se remita una estadística especial para poder poner en marcha las Escuelas del estado el 15 de septiembre”. En aquesta estadística haurien de constar-hi els centres destruïts per la guerra i número de places que tenien, els centres “ocupados por el Ejército o por organizaciones ajenas a la función educativa, indicando asimismo la matrícula que en ella podría inscribirse”, i una llista del material necessari per poder obrir. (LVE, 28 de juliol). Un cas concret d'ocupació d'un centre escolar per l'Exèrcit va ser el de l'Hotel número 1 de la plaça d'Espanya, que havia portat el nom de Francesc Macià i que, utilitzat per a l'allotjament de tropes des del gener de 1939, el 7 de novembre de 1939 va ser retornat a les funcions docents amb el nom de grupo Escolar Francisco Franco. Altres grups escolars de la plaça que utilitzaven antics hotels de l'exposició de 1929 van seguir tenint un ús militar o policial.

¹⁵⁸ “Relación de libros docentes que deben ser retirados de las escuelas públicas y privadas de esta provincia y mandados con oficio a la inspección de Primera Enseñanza, Provenza, 281” (LVE, 7 de juny).

del Servicio Nacional de Primera Enseñanza va haver de resoldre, mentre no s'acabaven els expedients de depuració, la rehabilitació provisional de mig miler de mestres de la ciutat. Els centres privats, en canvi, van obrir ja abans de l'estiu. La majoria dels religiosos ja funcionaven entre abril i maig. Un curset de tres mesos va substituir els ensenyaments de tot el curs¹⁵⁹.

L'ensenyament secundari

Pel que fa al batxillerat, que aleshores constava de set cursos, els alumnes es van trobar amb què no se'ls reconeixien els exàmens del període republicà i van haver de passar tots una revàida per a convalidar-los¹⁶⁰. El curs, a més, va durar poc més d'un trimestre, amb

¹⁵⁹ “*Todos aquellos niños en edad escolar que eran alumnos de escuelas públicas de la ciudad, grupos escolares, escuelas nacionales graduadas y unitarias y escuelas municipales en el curso 1935-36 tienen derecho a reingreso, pero deberán presentarse a la escuela de que eran alumnos para renovar la matrícula desde el 1 al 9 del próximo septiembre. Respecto a los alumnos de escuelas circunstancialmente desaparecidas o clausuradas, para renovar su derecho a matrícula deberán presentarse desde el día 1 al 9 del próximo septiembre en las oficinas de matrículas, plaza Real nº 17*” (LVE, 29 d'agost).

¹⁶⁰ Ordre del Ministerio de Educación Nacional del 9 de setembre del 1939. De totes maneres, ja el 9 de maig el Ministeri havia aprovat una Ordre amb normes per a exàmens en instituts per a ex-combatents. Els qui la van viure, recorden així tota aquella cerimònia que es va muntar per seguir negant l'existència de tot el que havia passat els últims tres anys:

“Per fi va arribar el moment de tornar a l'Institut. Quedava poc temps: quatre dies de curs, com aquell que diu, i tots esperàvem amb l'ai al cor el veure com pintarien les coses dels estudis. I les coses van pintar malament; van pintar bastos, per a nosaltres, encara que, al final, per sort, va imperar la benignitat. El nou règim no en volia saber res, dels estudis fets en el que en deien zona roja: tot va quedar anul·lat.(...) En la represa, a l'hora de la veritat, els professors [*de l'Institut*] van afluir tant com els va ser possible i en el moment de posar notes es van guiar més per l'històric acadèmic —per dir-ho sense desentonar— que per les respostes balucejants dels alumnes, esgarifats per la mesura que exigia repetir les proves de totes les assignatures ja enllestides que s'havien realitzat des del setembre de 1936 i, examinar-se, a més, del que corresponia a la convocatòria d'aquell juny [*de 1939*]” (Amorós, pag 164)

el que els estudiants van passar al nivell superior sense adquirir massa coneixements. Però no era qüestió de fer perdre més anys d'estudi als joves¹⁶¹. El primer curs normal va començar el mes de

“Les noves autoritats van decidir que els exàmens fets en zona republicana durant la guerra civil no eren vàlids. Calia que els estudiants ens examinéssim una altra vegada.

En aquestes memòries ja he anat explicant com havien anat els nostres estudis mentre érem a Tiana, a base de classes particulars, canviant de professor, o sense professor, i examinant-nos com alumnes lliures a l'Institut Balmes. Tot i així, havíem aprovat el curs cada juny. Ara això no servia de res. Havíem de repetir els exàmens anteriors. Després de rebre les classes del padre García, vaig tornar a examinar-me de primer i segon curs de batxillerat. Els meus coneixements no em permetien d'examinar-me de tercer curs, que era el que em corresponia per la meua edat.

Vaig aprovar tots dos cursos. Suposo que els catedràtics tenien ordres de no ser gaire exigents, ja que van aprovar gairebé tothom. El fet d'aprovar el primer i el segon curs em va permetre de seguir amb el pla d'estudis de l'any 1934. Si no hagués aprovat el segon curs, hauria entrat de ple en el pla d'estudis de l'any 1938, triomfalista i ple d'assignatures inútils.

En Cinto, que anava més ben preparat que no pas jo, es va presentar i va aprovar els tres cursos que li corresponien.

La Xita va examinar-se, finalment, de l'últim curs del batxillerat del pla de l'any 1916, i també el va aprovar. L'any següent ja aniria a la universitat a estudiar filosofia i lletres.

L'Isidre i en Migi feien encara primera ensenyança i tot aquell enrenou no els afectava. Els maldecaps els tindrien en començar el curs, ja que amb prou feines si havien conservat llegir i escriure, junt amb les quatre regles d'aritmètica”. (Dargallo, pags 273-274)

“Calia fer un examen de revàlida dels cursos que teníem aprovats, perquè els franquistes no es refiaven de l'eficàcia pedagògica dels “rojos”. I no es tractava només de repassar, sinó d'afegir, perquè hi havia una assignatura nova fonamental: la religió.

(...)Anàrem a l'examen de revàlida, a l'Institut Balmes, que aleshores utilitzava el Palau Montaner del carrer de Mallorca, l'edifici que després serví per a la Jefatura de Falange i ara és la seu de la Delegació de Govern. Era un 24 d'agost amb una temperatura infernal i, per acabar-ho d'adobar, amb un gran aparat de llamps i trons. Mai no he passat tanta por, enmig de la misteriosa sordidesa d'aquells interiors de Domènech i Montaner, una peça modernista de primer ordre, però malmesa aleshores per la gent, els mobles, el soroll i la manca d'urba nitat que ja tornaven a florir a totes les institucions oficials d'Espanya.

El meu examen fou un desastre. Entre altres coses, recordo que un professor que es deia García Fando em preguntà quantes costelles tenia el cos humà. Dubtava tant entre tants números parells, que vaig decidir posar-me la mà sota la jaqueta i intentar de contar-me-les jo mateix. No he tingut mai tanta sensació de ridícul.

Però vaig aprovar. Estic segur que fou gràcies a la influència directa del padre García, que tenia ben dominada la corrupció d'aquell centre. N'estic segur, perquè abans de saber les notes, el catedràtic de Ciències —el matéix García Fando que m'havia plantejat el problema de les costelles— digué a la meua mare —neguitosa i preguntaire abans d'hora— que no calia que s'esforcés a fer estudiar el Batxillerat al seu fill. “Es mejor que le enseñen un oficio que no requiera mucha inteligencia.” “No es preocupi —li va contestar la meua mare intentant de mantenir, in extremis, una aparença de dignitat—, li ensenyarem l'ofici d'escombriaire, que és tan honorable com el de catedràtic.” Sí. Y además, mejor pagado” (Bohigas, pag. 142 i 146-147)

¹⁶¹ “Reanudación de la enseñanza oficial”(LVE, 11 de març): A partir del dilluns dia 13 de març s'havien d'incorporar als instituts d'ensenyament secundari els alumnes matriculats d'acord amb la següent distribució:

- Al Balmes (Mallorca, 278), tots els nois que s'hi havien matriculat més els que ho havien fet al Maragall i al Verdaguer, que a partir d'aquell moment passaven a ser eclussivament femenins.

- Al Menéndez y Pelayo (antes Salmerón), de Muntaner 267, els nois que s'hi havien matriculat més els del Milà i Fontanals (abans Pi i Maragall) i Ausias March, que de moment no obren. El Menéndez y Pelayo va abandonar el curs següent el vell casalot de Muntaner per anar a ocupar el nou edifici incautat a l'escola Blanquerna a la Via Augusta.

novembre, amb els corresponents exàmens d'ingrés per als que procedien de l'ensenyament primari.

A la Barcelona de 1939 eren pocs els que feien el batxillerat en el que, naturalment, es va implantar una radical separació de sexes¹⁶² i uns nous plans d'estudis que incorporaven com a noves assignatures el llatí i la religió. Els únics centres públics que impartien el batxillerat a Barcelona després de la guerra civil eren els instituts Balmes, Àusias March i Milà y Fontanals, per als nois, i l'antic Institut Escola del Parc de la Ciutadella, rebatejat com Instituto Verdaguer, el Maragall i el Montserrat per a les noies. A aquests s'hi va afegir l'edifici incautat a la Institució privada Blanquerna, construït el 1932 per l'arquitecte Jaume Mestres a la Via Agusta, que el nou règim va reconvertir en l'institut Menéndez y Pelayo però que, malgrat això, va conservar una lleu ombra de l'esperit que l'havia animat abans de 1939¹⁶³. De totes maneres, el Menéndez y Pelayo, que abans de

- Al Maragall (Provença 187) les noies que s'hi havien matriculat més les que ho havien fet al Menéndez y Pelayo, Milà i Fontanals i Àusias March, que, com acabem de recordar, de moment no van obrir, i ho van fer al novembre, i exclusivament per a nois.

Al Verdaguer (Parc de la Ciutadella), les noies que s'hi havien matriculat més les que ho havien fet al Balmes, ara exclusivament per a nois.

¹⁶² La fi de la coeducació havia estat decidida per la Junta de Defensa Nacional el 4 de setembre de 1936 en les zones ocupades.

¹⁶³ Segons Oriol Bohigas, "A l'Institut Menéndez y Pelayo, concretament, hi havien anat a parar alguns professors i bastants alumnes dels dos Institut-Escola i tenia l'avantatge d'ocupar el magnífic edifici que havia acollit el Blanquerna i potser conserva encara alguna resta de l'aire alligador de l'època, tan brillant i ja definitivament assassinada, de l'Alexandre Galí (...)" Vegeu una excel·lent i extensa descripció del funcionament del Menéndez y Pelayo a la posguerra a Bohigas, pags. 147 i 150-154. Sobre la Mútua Escolar Blanquerna, vegeu la tesi de Josep Masabeu i Tierno *Alexandre Galí i la Mútua Escolar Blanquerna*, editada com a llibre per l'Associació Blanquerna el 1989. Aquesta Associació la formen antics membres de la Mútua que van intentar una reclamació de la propietat de l'edifici per la via legal, un cop acabat el franquisme. L'autor de la tesi, membre de l'Opus Dei, era un dels advocats que va intervenir en la reclamació, que no va ser admesa pel Tribunal Suprem. La Mútua havia deixat pendents molts deutes per la construcció de l'edifici, el que va fer que els béns de la Mútua, és a dir l'edifici, fossin intervingut judicialment, subjectes a un Concurs de Creditors. La Sindicatura Judicial va haver de pledejar a més amb les antigues propietàries dels terrenys, una

1939 portava el nom de Salmerón, no s'havia instal·lat encara a la Blanquerna, el 1939, sinó que era en un palauet del carrer de Montaner¹⁶⁴. L'Institut Balmes es trobava el 1939 al Palau Montaner, a Via Laietana, 121, cantonada Mallorca: el nou edifici de Consell de Cent-Clarís no es va inaugurar fins el novembre de 1942 i aleshores el Palau Montaner esdevingué la Jefatura de Falange. El Milà i Fontanals —nom posat el 1939 enlloc de l'anterior de Pi i Margall— era al carrer de la Canuda, al costat d'un convent de monges enderrocat per l'Ajuntament republicà i el nou edifici de la Ronda es va inaugurar el 1962 sobre el solar de la presó de dones que els anarquistes havien tirat a terra el 1936. Els instituts Pi i Margall i

comunitat de religioses, que la resolució del contracte de compra-venda i la recuperació de la finca. El decret expropiatori i l'adjudicació del ple domini a l'Administració de l'Estat no es va poder fer, per tots aquests motius, fins el 1953.

Jordi Maragall explicava, en un article a La Vanguardia (5 d'agost de 1997) l'intent que van fer de tornar a obrir l'escola Blanquerna el mateix 1939:

“En junio de 1939 fui a Vitoria con el señor Fontbona, presidente de la Mutua Blanquerna, para visitar a Alfonso García Valdecasas, subsecretario del Ministerio de Instrucción Pública. Tomamos un avión alemán, creo que era un Junker. Pero a medio camino el avión tuvo una avería. Salía aceite del motor y manchaba las ventanillas. Tuvimos que detenernos dos horas en Zaragoza. La pista de aterrizaje era de tierra y hacía un sol abrasador; no había lugar para guarecernos. Después, en veinte minutos, aterrizábamos en el pequeño aeropuerto de Vitoria. Allí nos esperaba el padre Higiní Anglès, que había sido el consiliario de la Mutua Blanquerna. Nuestro propósito era volver a abrir el colegio bajo mi dirección. Pero mosén Anglès nos dijo que mi nombre había sonado muy mal en el ministerio. Todo ello me lo confirmó García Valdecasas, quien me alentó a que no me desanimara y que me afanzara en el respeto al general Franco, a pesar de que estaba rodeado de personas difíciles. De hecho, la Mutua Blanquerna no volvió jamás a ponerse en activo. Los franquistas lo impidieron. Yo había redactado un informe que en definitiva venía a afirmar la catalanidad de la mutua y la corrección de su ex director, el señor Alexandre Galí. De nada valió. La Mutua Blanquerna, que hacía poco tiempo había inaugurado un edificio en la Vía Augusta, entre Brusi y Aribau, cerró sus puertas definitivamente. Creo que más tarde fue recompensada económicamente por el ministerio, que amplió el edificio y lo convirtió en el Instituto Menéndez y Pelayo que es lo que todavía sigue siendo hoy”.

Sorpren, en aquest testimoni, la normalitat amb que planteja la visita a un subsecretari y la presentació d'un informe que “venía a firmar la catalanidad de la mutua”.

¹⁶⁴ “Els dos nois vam canviar novament d'escola i de moment ens van fer anar a l'Institut Menéndez y Pelayo, situat de primer en una torre del carrer de Muntaner i després a l'edifici de les antigues escoles Blanquerna de la Vía Augusta. Vam haver de revalidar els cursos aprovats durant la guerra, perquè ens fou anul·lat l'esforç d'aquells exàmens realitzats en zona roja. Aquí vaig tornar a trobar en Paco Samaranch, amb el qual vaig anar intimant més i més”. (Tàpies, pag. 125).

Àusias March havien estat creats el 1933 com Institut-Escola depenents de l'Estat, mentre que el del Parc de la Ciutadella havia estat creat el 1931 com a Institut-escola depenent de la Generalitat. Mai no van arribar a tenir un règim comú i, acabada la guerra, van passar tots a l'estat i van perdre el plantejament d'Institut-escola. El Pi i Margall i el del Parc van canviar a més el seu nom pel de Milà i Fontanals i Verdaguer.¹⁶⁵

Les famílies de la petita burgesia que havia estat catalanista van preferir en general portar els seus fills a aquests instituts públics, on es mantenia un bon nivell acadèmic, que no a les escoles religioses de prestigi, reservades per a nivells socials superiors¹⁶⁶ o per aquells que s'havien passat amb armes i bagatges al nou règim¹⁶⁷: els

¹⁶⁵ El rector de la Universitat va nomenar el 1939 com a director de l'Institut Verdaguer a Pere Puig Adams i com a secretari a Lluís Solé Sabarís, aquest últim deixeble de Pau Vila i catedràtic de geografia al mateix Institut-escola abans de 1939.

¹⁶⁶ *"Si nos fijamos sólo en los alumnos internos y mediopensionistas, que constituían las dos categorías más numerosas del alumnado, podemos afirmar que en el curso 1947-1948 más de un 70 % de alumnos del Colegio de San Ignacio tenían que pagar 700 pesetas o más al mes, por los honorarios del colegio. En aquellos años, 700 pesetas era el salario mensual de un delineante, o de un viajante de comercio de primera categoría y suponía el 58'3% de las 1.200 pesetas que necesitaba una familia con dos hijos para hacer frente a todos sus gastos durante el mes y que, en la mayoría de los hogares modestos, si se conseguía era gracias al trabajo de ambos cónyuges. Por lo tanto, apoyándonos en los honorarios del colegio podemos afirmar que más de las dos terceras partes del alumnado del Colegio de San Ignacio, en concreto un 73'31%, pertenecían a los sectores económicamente fuertes de Cataluña. Esta constatación viene confirmada por el hecho de que la mayoría de los alumnos tenía su residencia en la zona del Ensanche (Plan Cerdá), en la zona norte de la ciudad (Bonanova, Sarriá, etc.) o en la zona Pedralbes, que son los asentamientos tradicionales de las clases media y alta de la ciudad. Finalmente, un alto porcentaje de las familias de los alumnos (97,4%), según los datos del catálogo de alumnos del curso 1947-1948 tenían teléfonos particulares. En 1947, el número total de abonados a la Compañía Telefónica en toda España no llegaba al medio millón y en 1950 en Barcelona sólo disfrutaba de este servicio el 10,12 % de sus habitantes".* (Carmona, pag. 44-45)

¹⁶⁷ *"El mandar a los niños a los jesuitas debió ser para muchas familias burguesas e incluso de la menestralía uno de los ritos expiatorios con los que inconscientemente pretendían saldar la culpa colectiva. Muchas familias, por otra parte, debieron pensar que la tradicional disciplina de los educadores ignacianos volvería a la razón a sus crías mal educadas, disipadas en el libertinaje de los años de guerra"* (Barral, pag 15)

jesuïtes de Sarrià i del carrer de Casp, els escolapis del carrer de la Diputació i del carrer de Balmes, els maristes de Llúria-Consell de Cent, i els germans de les Escoles Cristianes de la Bonanova i del barri de Sant Pere. Com a escoles laiques de prestigi hi havia el Liceu Francés i, sobretot el 1939, l'Escola Alemanya.

L'Escola Industrial i l'Escola del Treball, centre bàsic dels ensenyaments tècnics i professionals de grau mig, va obrir a primers de maig amb un *“cursillo de tres meses que comprenderá las enseñanzas del curso preparatorio y de los cursos normales en sus diferentes especialidades”*¹⁶⁸. Amb aquest curset es pretenia salvar les aparences de preparar els alumnes de cara als exàmens de convalidació que s'els exigia. Com en els instituts de batxillerat, es recordava *“a quienes eran alumnos de la Escuela del Trabajo en 18 de julio de 1936 y que han cursado y aprobado estudios durante el periodo rojo, que estos no tienen validez alguna, debiendo someterse a examen si desean convalidarlos”*¹⁶⁹. Al setembre, doncs, es van fer exàmens extraordinaris amb aquesta finalitat. La veritable reobertura va ser de cara al començament del curs següent, el 1939-40. El mateix va passar a l'escola de bibliotecàries, també depenent de la Diputació, on a finals de maig es va obrir la matrícula per a què *“las que cursaron la carrera de bibliotecaria durante el periodo rojo”* fessin un curset de tres mesos que els serviria per convalidar aquells estudis, ara no reconeguts. L'Institut de Cultura de la Dona va passar

¹⁶⁸ LVE, 22 d'abril. En la mateixa informació, que anuncia l'obertura de la matrícula, la Diputació de Barcelona reconeix que *“aún hoy, después del descuido que durante la época roja ha padecido esta institución, tenemos la fortuna que esencialmente se ha salvado la parte material de la escuela del Trabajo”*.

¹⁶⁹ LVE, 29 d'agost.

a dependre de la Sección Femenina de Falange, que ho transformà en la Institución San Benito, i a finals de juny s'hi van començar a fer cursos d'italiano, taquigrafia, gramática española y literatura”.

La Universitat

El mateix va passar més o menys a la Universitat, a la que accedien en aquell temps només els fills de les classes socials que, en teoria, havien de sentir-se satisfetes amb la victòria franquista. Per recuperar el temps perdut es van organitzar convalidacions i cursos accelerats¹⁷⁰ en els que pesaven més els mèrits de guerra dels progenitors que els coneixements que realment es posseïen¹⁷¹.

¹⁷⁰ Aquests cursos eren tant i tant accelerats que el mes d'octubre la Universitat podia fer públic que “los alumnos que en las dos últimas convocatorias [de cursos abreviats] hayan recuperado ya los tres cursos retrasados, habrán de asistir a los cursos normales” (LVE, 6 d'octubre).

¹⁷¹ No hi havia cap dissimulació. Una nota del rectorat, reproduïda a *La Vanguardia Española* del 30 d'agost del 1939, feia saber que es podien “matricular als Cursos abreviados los que estuvieron matriculados o hubieran podido estarlo en los cursos 1936 a 1939 siempre que hubiesen prestado servicios militares en el Ejército o en las Milicias Nacionales”. Als examens de convalidació calia portar “estilográfica o lápiz-tinta y los ex-combatientes documento acreditativo de su carácter”. El 20 d'agost el Ministerio de Educación Nacional va fer public un decret segons el qual els ex combatientes i ex cautivos quedaven exemptes d'examen d'ingres a la Universitat (els termes d'aquest decret van ser precisats pel rectorat en una nota de premsa publicada el 26 de març a *La Vanguardia Española*). A més, un cop matriculats, van poder-se examinar en la convocatòria de setembre amb una certa seguretat de què serien aprovats per mèrits de guerra com revela, sense embuts, aquesta increïble nota de premsa: “Con objeto de ordenar debidamente los exámenes de asignaturas de Facultad que han de realizarse en los primeros días del mes próximo, se recomienda a los alumnos de las distintas Facultades que han combatido en las filas del Ejército Nacional, que presenten antes de comenzar cada examen un documento de la Unidad Militar en que hayan servido, acreditativo de la indicada condición” (LVE, 29 d'agost). Com que les noies no podien presentar aquest paper, n'hi havia prou amb que portessin una declaració jurada, visada per la Jefatura Provincia de FET y de las JONS, assegurant ser filla d'ex combatiente o de persona que hagues sofert “persecución, vejación o encarcelamiento” (LVE, 26 d'agost)

Els qui ho van viure ho recorden així:

“Acabada la Guerra Civil, vaig fer la carrera de Dret a la Universitat de Barcelona, sense gaire convicció, val a dir-ho, amb escassa dedicació i cap entusiasme perquè ja començava a estar distret i absorbit pel diantre de la política.

Aleshores no hi havia altra Universitat a Barcelona que l'edifici central, amb una ala per a les facultats de lletres i una altra per a les de Ciències, cadascuna amb el seu pati, i la facultat de Medicina a l'Hospital Clínic. Les primeres facultats de la nova zona universitària, la de Farmàcia i la de Dret, no es van inaugurar fins el 1957-1958.

La Universitat, acabat el règim d'autonomia que havia tingut els anys anteriors¹⁷², va retornar al règim general de tot l'estat¹⁷³. Va obrir les portes el mes d'abril, amb Emilio Jimeno Gil, catedràtic de la facultat de Ciències, com a rector. Havia pres possessió del càrec, de la mà del subsecretari d'Educació Nacional Alfonso García Valdecasas, el 14 de febrer. Les dues setmanes anteriors, des del 26 de gener, va ocupar interinament el càrec de rector Enric Soler, que ja ho havia estat abans de la proclamació de la

Vaig formar part d'aquelles primeres promocions multitudinàries i patriòtiques. Multitudinàries, perquè aplegaven diverses generacions de joves els estudis dels quals havien quedat interromputs durant l'interval de la guerra, i patriòtiques perquè molts alumnes feien valer llur condició d'oficials o ex-combatents, davant la qual els catedràtics, tot just acabats de depurar, no gosaven mostrar-se massa exigents o rigorosos". (Farreras, pag. 146)

"Aleshores s'organitzaven uns «cursos ràpids». En tres anys es podia enllestir una carrera brillant. Es partia del principi que a l'Espanya franquista els rics havien de tenir totes les facilitats, dintre d'un sistema de classes socials clarament establert i dominant. A ningú no se li hauria acudit que una persona de classe modesta entrés en aquell moment a la universitat. Per tant, tots els qui hi anàvem formàvem part dels vencedors per naturalesa, encara que no fos veritat. Vaig compartir els bancs de l'aula amb molts dels que després han figurat en la política i els negocis. L'examen d'ingrés a la Universitat era fictici, tot era fictici". (Ortínez, pag 28-30).

"Recordo haver estat cridat —el 1939— als soterranis de la Universitat, de l'edifici central. Allí vaig ser interrogat, juntament amb altres companys, per uns senyors que seien darrera una taula, sense que poguessis veure'ls les cares perquè t'enfocaven un llum que t'enlluernava. S'interessaven —això sí, sense males maneres ni procediments repressius— pels teus antecedents, els de la família, la teva activitat durant la guerra... Al final hi havia una qualificació, que podia ser d'addicte, d'indiferents i una tercera que no recordo, que era la dolenta. Devia ser *rojo separatista*... En fi, el cas és que a mi m'interrogaren una estona, em qualificaren d'indiferent i aquí s'acabà la història de la meva depuració" (Josep Laporte, a *Diario de Barcelona*, 5 de setembre de 1976).

¹⁷² Orden del Ministerio de Educación Nacional del 28 de gener (BOE 3 de febrer, pag. 643).

¹⁷³ Es van haver de preparar normes específiques per a fer possible la transició dels alumnes d'un règim a l'altre. (Vegeu *LVE* del 1 de setembre).

República¹⁷⁴. El curs va començar oficialment el 23 d'octubre, un cop reposat a la façana l'escut monàrquic que havia estat retirat per la República, situat entre els medallons d'Alfons V i Isabel II. L'inauguració de curs es va fer amb un acte al paranimf, presidit pel bust del Caudillo que l'escultor Enric Monjo havia fet per a l'exposició de guerra de San Sebastián i que "*galantemente ha cedido a la Universidad*". Es va admetre que s'hi matriculesin aquells que havien acabat el batxillerat el curs 1938-1939, un cop convenientment convalidat.

Els millors professors havien marxat a l'exili, però així i tot en quedaven encara de valuosos¹⁷⁵, com Lluís Pericot, Tomàs Carreras Artau, Agustí Duran i Sanpere, Lluís Solé Sabarís, Josep Maria Millàs Vallicrosa o Pius Font i Quer, tots ells professors o catedràtics de l'Autònoma d'avantguerra i alguns, més o menys vinculats a la Lliga.

¹⁷⁴ Enric Soler va ser nomenat el mateix 26 de gener al mateix temps que altres càrrecs d'institucions culturals. Va ser habitual la pràctica de que els qui havien presidit determinades institucions abans de la República n'ocupessin interinament la direcció, el gener de 1939, fins al nomenament d'un càrrec definitiu setmanes després.

¹⁷⁵ Un estudi de Francesc Vilanova, encara inèdit, arriba a la conclusió que dels 319 professors que tenia la Universitat Autònoma de Barcelona el 1936, en va desaparèixer un 44,2% a l'acabar la guerra civil. Quatre professors van ser empresonats, 61 van marxar a l'exili i uns altres 76 foren depurats, el que els va suposar la suspensió definitiva, una sanció temporal o el trasllat forçós. Josep Maria Colomer dóna la llista dels 140 professors eliminats en un apèndix del seu llibre *Els estudiants de Barcelona sota el franquisme* (Vol II, pags 140 a 143). Entre ells hi havia, per exemple, Pere Bosch Gimpera, Pompeu Fabra, Jaume Serra Húnter, Joan Coromines, Carles Riba, August Pi i Sunyer, Joaquim Xirau, Josep Trueta... Pel que fa a alguns dels noms que es van quedar Elías Díaz en parla en un dels seus llibres en aquests termes: "*Un análisis de las publicaciones del CSIC en materia de ciencias históricas y sociales, revelaría, sin duda alguna, el carácter predominantemente conservador por éste asumido, de modo genérico, en el panorama de la cultura española contemporánea, a pesar de la presencia en los puestos directivos del mismo, o entre sus colaboradores, de algunos científicos e intelectuales de clara mentalidad aperturista e, incluso, liberal (...)* También en Barcelona promovían núcleos de investigación del Consejo figuras muy relevantes de la cultura y la ciencia catalana: Vives, Anglés, Vicens, Millàs Vallicrosa, Pericot, Martínez Ferrando, Carreras Artau, Mateu Llopis, Font y Puig, Griera, Duran y Santpere, Bassols de Climent, Pascual Vila, Rubio, San Miguel, Martín Almagro, Orts Aracil, Font Quer, Jimeno -que pronto pasaría a Madrid-, Solé Sabarís, Jiménez Vargas, García del Cid, Alcobé, Botella". (Díaz, pag. 35). També Colomer fa en el seu llibre una valoració, menys positiva, del professorat dels primers anys del franquisme a la Universitat (Vol I, pags. 20 a 29).

Els records dels estudiants d'aquella època es refereixen tant a incompetents arribats a la docència per mèrits polítics com a veritables mestres de prestigi¹⁷⁶.

Un cas particular d'ensenyament de nivell universitari eren els de Filosofia i Teologia impartits en el Seminari Conciliar, que havia estat tancat durant la guerra. L'últim curs havia estat el de 1935-36. El de 1939-1940 es va obrir, amb un acte solemne, el 30 de setembre.

Hospitals

L'infraestructura hospitalària de Barcelona havia registrat un enorme trasbals durant la guerra. Els que depenien d'institucions religioses o fundacions privades havien passat a la xarxa pública i encara se n'hi havien afegit d'altres que feien servir els locals de centres religiosos o finques particulars incautats que no tenien, abans del 1936, un ús

¹⁷⁶ Manuel Ortínez en té aquest record:

“La universitat de Barcelona els anys 1940, 1941 i 1942 encara no s'havia estructurat amb criteris feixistes, com van intentar fer en els anys posteriors. Encara vaig viure un ensenyament obert, on els professors i els alumnes podíem xerrar sense miraments. Naturalment, el nostre objectiu era aprovar de pressa i, si podia ser, estudiar poc. La carrera de dret s'aprenia més escoltant i llegint que no pas estudiant lliçons de valent. Hi havia catedràtics de tota mena, Gómez del Campillo, amb aquelles barbes eclesiàstiques, impartia dret canònic. Gonzalo del Castillo era partidari aferrissat de la dictadura de Primo de Rivera. El seu curs consistia a defensar aquell règim. A l'hora de l'examen n'hi havia prou de fer algun elogi de Primo de Rivera per veure's aprovat. Al costat d'aquests professors, ensenyava Josep M. Pi Sunyer. Vaig coincidir amb el primer any de classe d'Octavio Pérez Vitoria. El dret mercantil, el donava Riera Gallo: el seu mèrit més definible era tenir dues filles espectaculars. Josep M. Trias de Bes em va agafar simpatia; sempre vaig estar a prop seu i va dirigir la meua tesi de dret internacional. Era assessor legal del ministeri d'Afers Estrangers, després d'haver estat en el règim anterior diputat de la Lliga. Em va portar a Madrid un cop acabada la carrera perquè fes el doctorat sobre la «no-belligerància» i amb la intenció d'ajudar-me a ingressar al cos diplomàtic. La idea em seduïa, perquè significava poder veure món, però vaig ser incapaç de memoritzar els temes obligats de les oposicions, de sotmetre'm a aquest sistema d'ingrés”. (Ortínez, pag 28-30).

sanitari¹⁷⁷. Algunes clíniques privades havien deixat de funcionar com a tals.

El 1939, les coses van tornar a la situació anterior. Els ordes religiosos van recuperar els seus locals i les atribucions que tenien sobre determinats centres hospitalaris. Als particulars els va ser retornada la propietat dels centres sanitaris que regentaven.

Aquest retorn a l'*statu quo* de 1936 va tenir algunes excepcions: les places mèdiques, que van registrar importants canvis a causa de la substitució de metges depurats per nou personal facultatiu ben situat dintre del nou ordre¹⁷⁸; i el protagonisme dels metges militars i, sobretot, de les monges¹⁷⁹, com a personal auxiliar, dintre de la Sanitat pública.

L'esquema hospitalari de Barcelona el 1939 tenia com a bases l'Hospital Clínic, en un edifici de 1906 a l'Eixample; l'Hospital de la Santa Creu i Sant Pau, que des del 1930 funcionava a les noves

¹⁷⁷ És el cas, per exemple, de la Torre dels Pardals, al Guinardó, que va ser transformada en l'Hospital d'Euzkadi. El Plé Municipal del dia 14 de febrer va acordar fer-se càrrec dels malalts que hi havien quedat abandonats.

¹⁷⁸ El doctor Moisès Broggi facilita a les seves memòries nombrosos detalls sobre els mecanismes de substitució de metges que havien estat a l'Hospital Clínic durant l'etapa republicana per facultatius acabats d'arribar: (pags. 281-284 i 291-294).

¹⁷⁹ Jacint Reventós, Anna Garcia i Carme Piqué, en el seu estudi sobre la medicina catalana sota el franquisme, opinen:

“Les monges, la major part de les quals no tenia inicialment cap mena de titulació però sí en canvi experiència, dedicació i bona voluntat, han jugat un paper molt important en l'atenció als malalts. Amb un salari misèrrim, que anava a l'orde, no provocaven conflictes laborals, ni d'horaris, ni de vacances —llevat d'uns pocs dies que feien exercicis espirituals a l'estiu—. La seva dedicació les convertí en les verdaderes mestresses dels centres hospitalaris, fet al qual hi ajudà la gran influència de què gaudí l'element clerical en l'immediata postguerra. Llevat d'algunes excepcions, la seva actitud ultrapassava sovint el paternalisme, esdevingué autoritària i fins i tot arribaren a discutir les ordres tècniques dels metges. Als malalts els feien respectar amb massa freqüència els principis, aleshores dominants i extesos, del nacionalcatolicisme, com l'obligació de resar el rosari, d'anar a missa, combregar, etcètera” (Reventós: *Història de la medicina...*, pag. 80).

Són abundants els testimonis sobre el poder que es va donar a les ordes religioses femenines en l'organització interna dels hospitals. Vegeu, per exemple, Via: *Antologia*, pags. 227-228

instal·lacions del Guinardó; i l'Hospital de la Creu Roja¹⁸⁰, des del 1924 al carrer Dos de Maig. Tots ells van seguir funcionant sense interrupció, a l'entrada de les tropes franquistes, i dedicant la major part de les seves places al personal militar. Aquest esquema basat en tres hospitals es va mantenir a Barcelona fins que el 1955 es va construir la Residència de la Seguretat Social Francisco Franco a la Vall d'Hebron.

A aquests tres hospitals, encara avui en ple funcionament, cal afegir-hi els que eren pròpiament hospitals militars: el de la Vall d'Hebron, habilitat provisionalment a l'antic Orfelinat Ribas i rebatejat Hospital Alcázar de Toledo pel nou règim¹⁸¹, i el de Vallcarca, en un nou edifici que s'havia començat a construir al final de la Dictadura de Primo de Rivera¹⁸² per a substituir el vell hospital militar del carrer dels Tallers i que havia començat a ser utilitzat, encara sense acabar, durant la guerra¹⁸³. El nou règim el va acabar i el 1944 el

¹⁸⁰ Un soldat descriu com el 3 de març de 1939 el van portar en ambulància a l'Hospital de la Creu Roja, que era doncs en plé funcionament:

“Pese a todo, pudimos al fin llegar a nuestro destino casi de noche cerrada y cuando eran ya cerca de las siete, deteniéndonos así frente al Hospital de la Cruz Roja, situado en la calle Dos de Mayo. Aquí no hubo necesidad de discutir para ser admitidos” (Sagastizábal, pag. 305)

¹⁸¹ *“Una comisión de enfermeras del Hospital Alcázar de Toledo (antiguo Orfelinato Ribas)... cumplimentaron al alcalde para invitarle a la misa de campaña que en acción de gracias por el triunfo se celebrará mañana en dicho centro benéfico”* (LVE, 12 de maig). Vegeu també LVE del dia 13 de maig, pag. 3, on s'explica que era hospital militar.

¹⁸² La substitució de l'antic Hospital Militar pel nou de Vallcarca formava part d'una gran operació de substitució de casernes i instal·lacions promoguda per la Dictadura. El 1927, el govern havia creat una Junta Mixta d'Urbanització i Aquerament que s'havia de fer càrrec de les casernes que l'exèrcit considerava ja obsoletes, adquirir terrenys per fer-en de noves i finançar-en la construcció. Aquest programa va tirar endavant l'últim any de la Dictadura, durant els governs Berenguer i Aznar i durant l'etapa republicana. Algunes de les coses programades no es van acabar fins després de la guerra, com és el cas de l'hospital militar.

¹⁸³ Que el 26 de gener de 1939 ja hi havia malalts en deixa constància Teresa Pàmies en el seu llibre *Quan érem capitans* (pags. 184-185):

va inaugurar solemnement amb el nom d'Hospital Militar del Generalíssim. Però entretant va seguir prestant servei a precari. Depenent de l'Hospital de la Santa Creu i Sant Pau hi havia les àmplies instal·lacions de l'hospital mental creat el 1889, situat entre Horta i Sant Andreu, al que després seria el passeig de Pi i Molist.

L'Ajuntament tenia els Hospitals d'Infecciosos, o del Mar, que ja era a l'avinguda d'Icària des del 1930, i que va patir força danys a causa dels bombardeigs de la guerra, i el de l'Esperança, d'inguaribles, situat aquest últim per l'Ajuntament republicà en una

“De la fugida de Barcelona el 26 de gener de 1939 no n'oblidaré mai una cosa: els ferits que sortien de l'hospital de Vallcarca i, mutilats, embenats, gairebé despallats malgrat el fred, baixaven a les carreteres demanant a crits que no els deixessin a mans dels vencedors”.

I que els franquistes el van seguir utilitzant tot i no estar acabat, n'és una prova el testimoni d'un soldat que hi van portar el 3 de març de 1939, encara que no hi va ser admès per manca de llits i el van haver de portar al de la Creu Roja (vegeu nota número 180):

“Entramos en la capital a través de la barriada de Sans, pero aún tuvimos que recorrer infinidad de calles antes de que la ambulancia se detuviera ante el Hospital del Generalísimo con sede en Vallcarca” (Sagastizabal, pag. 305)

El doctor Moisés Broggi, en les seves memòries, parla també de l'Hospital Militar de Vallcarca el 1939 (pag. 280):

“Com a anècdota, recordo que els primers dies de l'ocupació, quan encara anava a l'Hospital Militar, uns d'aquells diners nous que jo havia cobrat per atendre un malalt me'ls varen robar, juntament amb la cartera, en el tramvia que em portava a l'Hospital de Vallcarca, del qual encara era el director i on havia de rebre el general de Sanitat de l'Exèrcit del Nord, que se'n faria càrrec. També recordo que aquell mateix dia m'acompanyaven alguns metges que venien de l'altra banda, amb l'uniforme de falange, i que em volgueren aconsellar sobre el que havia de fer i de dir quan rebés la visita dels vencedors. Sobretot van remarcar-me que anés en compte de no pronunciar cap paraula en català, perquè això no ho podien sofrir i era el pitjor que podia fer. Vaig agrair els seus consells i els vaig dir que ho tindria en compte.

Quan després, aquell mateix matí, em vaig presentar davant del general de Sanitat i del seu seguici, els vaig dir que la majoria de comandaments de la casa havien marxat i m'havien deixat a mi com a representant, cosa que jo feia amb molt de gust. Vaig acompanyar-los per tots els departaments de clíniques i laboratoris més importants, explicant-ne el funcionament i els tractaments que aquí es practicaven, cosa que va interessar al general, que va alabar moltes de les coses que havia vist i va agrair les nostres atencions. Naturalment que vaig procurar no pronunciar cap mot en català, tal com m'havien recomanat els meus amics falangistes, però reconec que vaig trobar en aquell cap de Sanitat un tracte de cavaller que no podia ser més correcte. Fins i tot, tal com he dit més amunt, em va oferir de quedar-me a l'Hospital, cosa que vaig agrair-li molt però que no vaig poder acceptar perquè havia de continuar en el servei de cirurgia d'urgències del Clínic”.

finca de Vallvidrera propietat de l'Hospital de la Santa Creu i Sant Pau en la que va seguir durant l'any 1939¹⁸⁴. La Diputació tenia com a vaixell ensenya de la seva actuació sanitària i benèfica la Casa Provincial de Maternitat, a Les Corts, i la Casa de Caritat situada encara al Raval.

Propietat d'institucions privades o religioses, a Barcelona hi havia el 1939 els hospitals de Sant Joan de Déu, situat encara a Diagonal/Numància¹⁸⁵, del que van tornar-se a fer càrec el 15 de febrer els religiosos que l'havien creat¹⁸⁶ el 1867; el de Sant Rafael, a Les Corts¹⁸⁷, recuperat també per l'orde que el regentava abans de la guerra; el del Nen Déu, creat el 1892 al carrer de Mallorca; el de la Mútua l'Aliança, de 1917, al carrer del Pare Claret; el dels Nens Pobres, del 1900, al carrer del Consell de Cent; i el del Sagrat Cor, del 1879, al carrer de Viladomat.

El 1939 no era encara en funcionament una institució sanitària pública que als anys quaranta prendria una gran importància: el

¹⁸⁴ El primer ajuntament franquista va traslladar l'hospital de l'Esperança, al començar els anys quaranta, a Sant Josep de la Muntanya, en una finca que va adquirir expressament. Apart d'aquests dos hospitals, depenien de l'Ajuntament altres institucions sanitàries com l'Institut Municipal d'Higiene, l'Institut Neurològic, l'Institut Psiquiàtric i el Preventori de Sanitat. Aquests dos últims havien estat situats per l'Ajuntament republicà als convents de Jesús i Maria i de Valldonzella, que van ser restituïts a les ordes propietàries per l'ajuntament franquista, a la vegada que es traslladaven els dos instituts a finques adquirides per l'Ajuntament. Apart, l'Ajuntament tenia una xarxa de dispensaris municipals i els laboratoris municipals.

¹⁸⁵ Va ser-hi fins que el 1969 es va produir el trasllat a Finestrelles. En el solar de l'antic hospital s'hi aixeca ara un centre comercial.

¹⁸⁶ *"El día 15 de este mes (sic) tomaron posesión los Hermanos de San Juan de Dios del Asilo Hospital del mismo nombre (...) En la actualidad hay 347 niños y niñas, hombres y mujeres; se espera que en un plazo no muy lejano se llevarán los niños y niñas a sus respectivos asilos, quedando em el mismo los de su exclusiva incumbencia"* (LVE, 1 de març)

¹⁸⁷ Va ser traslladat el 1967 a la Vall d'Hebron.

dispensari antituberculós que s'havia començat a construir durant la guerra civil per iniciativa de la Generalitat¹⁸⁸.

El 1939, la frontera entre serveis públics sanitaris i beneficència era encara força difosa, tal com havia estat des de la construcció dels primers hospitals. No existia la concepció de Seguretat Social o assistència mèdica gratuïta universal, ja que el *Seguro de Enfermedad*, primer nom que va tenir aquest servei a Espanya, no va ser creat fins el primer de maig de 1944. Els plantejaments socials dels guanyadors suposaven en aquest sentit un retorn a la situació anterior als anys trenta, en la que l'etapa republicana havia suposat un parèntesi menys paternalista. La política de prevenció era limitada a les campanyes municipals de vacunació contra el tifus i la verola (encara no contra la diftèria, que van començar el 1940) i a la desinfecció de robes, centrada l'any 1939 en els encàrrecs de la intendència militar per a la vestimenta dels soldats. No hi havia encara remei per a la tuberculosi, que feia estralls¹⁸⁹, i l'altra gran malaltia

¹⁸⁸ Obra de tres joves arquitectes del GATPAC, l'edifici és considerat una de les mostres més reeixides del moviment racionalista espanyol. No deixa de ser una ironia que fos inaugurat pel franquisme i hagués de servir per alleujar les conseqüències d'una malaltia que es va estendre enormement a causa de la guerra civil.

¹⁸⁹ Prop de 2.000 morts per tuberculosi a Barcelona l'any 1939. La preocupació pel que aleshores s'anomenava la "peste blanca" era molt gran. La lluita antituberculosa depenia d'un Patronat Nacional Antituberculoso que presidia Ramon Serrano Suñer i que tenia coma delegat a Barcelona el doctor Ricardo Martí Martí, el qual considerava ja aleshores que "*el problema de la lucha contra la peste blanca es sencillamente espantoso*" (LVE, 20 de juliol). Fins a tal punt el problema era greu, que el Patronat es va veure obligat a mantenir la incautació de finques particulars que els republicans havien habilitat com a sanatoris antituberculosos. En constituir-se a Barcelona, el mes de maig, el comitè delegat provincial del Patronat, el coronel Oller, vicepresident, va posar de manifest l'enormitat del problema i la manca de recursos per lluitar-hi: "*Verdad es que en la actualidad se dispone de muy pocos establecimientos sanatoriales adecuados, para lo cual ha habido necesidad de continuar habilitando fincas particulares, donde ya había enfermos tuberculosos en completo estado de abandono por parte de los rojos; pero tales edificios se devolverán a sus legítimos propietarios tan pronto se disponga de locales donde albergar a los enfermos, pues el Patronato Nacional Antituberculoso no quiere en modo alguno perjudicar los intereses de nadie, antes al contrario, aunque actualmente se ve en la imposibilidad material de desalojar dichos edificios por no disponer*

derivada de la guerra, la sarna, se la resolia cadascú com podia amb remeis casolans.¹⁹⁰ La saturació dels hospitals, els canvis de propietat dels establiments sanitaris i els canvis de persones en l'estructura organitzativa van fer de l'any 1939 un dels moments més negres en l'aspecte sanitari de la ciutat de Barcelona.

Enfront d'això, la beneficència s'erigia com a protagonista, no perquè pretengués resoldre res, sinó perquè servia de fonament ideològic a la nova situació i de justificació als qui havien quedat entre els guanyadors:

“Durante los años del colegio no acabé de decidir qué partido debía tomar. Estaba como envuelto en algodones, como atado por un invisible cordón de seda a aquella media España afortunada. Un factor importante de mis reflexiones fue el hondo sentido cristiano de mi madre. Ella pertenecía a esa clase de damas caritativas que iban al Roperó de los jueves, que visitaban las casas de los pobres para llevarles consuelo. Pero no hacía todo aquello con intenciones de carácter “social”. Entonces, lo social no significaba lo relativo a toda la sociedad, sino solamente a lo más selecto y distinguido de ella. Incluso la palabra sociedad se reservaba en exclusiva para todo aquello que podía aparecer en la sección, que no faltaba en ningún periódico, de “ecos de sociedad””.¹⁹¹

Són abundants, el 1939, les informacions aparegudes a la premsa sobre col·lectes promogudes per l'Església i per Auxilio Social, i també de donatius per particulars, que sortien amb noms i cognoms i

de otros y como es natural no puede dejarse abandonados en la calle a los enfermos que significarían un gran peligro de contagio...” (LVE, 17 de maig). Sobre la incidència de la tuberculosi a la Barcelona de 1939 vegeu també la nota 18 del capítol 2, dedicat a la demografia.

¹⁹⁰ Són molt abundants els anuncis a la premsa, durant l'any 1939, sobre remei miraculosos per combatre la sarna.

¹⁹¹ Carandell, pag. 127.

exhibien d'aquesta manera públicament la seva generositat¹⁹². Fer donatius era una manera de manifestar a quin costat s'estava, encara que no sempre servia per assegurar-se la impunitat. Només cal recordar el cas del banquer Josep Garí, que després de regalar un solar a la Diagonal perquè fessin la residència d'oficials va ser multat per avalar una persona considera no addicta¹⁹³, o el del gerent dels Magatzems Jorba que després d'haver fet un donatiu de 50.000 pessetes al Capità General va ser empresonat i processat per estraperlo de teixits.¹⁹⁴

Govern Civil¹⁹⁵ (i abans els Servicios de Ocupación)¹⁹⁶, Ajuntament¹⁹⁷, Diputació¹⁹⁸, Auxilio Social¹⁹⁹, els carlins²⁰⁰, i l'Església

¹⁹² Algunes mostres: “Don Juan Fábregas Moragas, propietario del establecimiento mercantil “La Saldadora” conocido por su adhesión al Glorioso Movimiento Nacional, ha entregado la cantidad de 10.000 pts para fines benéfico-sociales, al Excmo Sr Gobernador Civil de esta provincia” (LVE, 7 de setembre). “El excelentísimo señor gobernador civil de la provincia, don Wenceslao González Oliveros, recibió ayer la visita de don Jorge Garí, quien le hizo entrega de un donativo de diez mil pesetas, para su inversión en obras de carácter benéfico” (LVE, 15 de setembre). “El Sr. conde de Godó ha hecho entrega de un donativo de 25.000 pesetas al Excmo. Sr. Gobernador Civil de la provincia, con objeto de que sea invertido en obras de carácter benéfico” (LVE, 26 de setembre). Es publicaven a més llargues relacions de donatius a Govern Civil i a Auxilio Social, també amb noms dels particulars o empreses que els feien.

¹⁹³ Vegeu els detalls d'aquest cas en la nota 43 del capítol 2.

¹⁹⁴ LVE, 21 de març.

¹⁹⁵ Vegeu la nota 192 d'aquest mateix capítol.

¹⁹⁶ “En el día de ayer, la dirección de la C.A. Hilaturas de Fabra y Coats visitó al Excmo. Sr. Gral. Álvarez Arenas, entregándole la cantidad de 30.000 pesetas para conmemorar la victoria de los Ejércitos Nacionales con el fin de que sean distribuidas entre las obras patrióticas, benéficas y sociales que estime conveniente” (LVE, 20 de febrer).

¹⁹⁷ “En el Negociado de beneficencia Municipal se vienen recibiendo donativos destinados a crear un fondo especial que permita atender las necesidades urgentes de las personas que se encuentren en situación precaria” (LVE, 9 de juliol).

¹⁹⁸ “La Diputación ha encomendado a la Ponencia de beneficencia la organización del servicio de recogida y reventa de papel usado, servicio que el Gobernador Civil ha confiado a la Casa de Caridad” (LVE, 30 de juliol).

competien en la recaptació d'almoines per als necessitats. Més discreta era l'actuació de la Creu Roja, que no va deixar de celebrar, però, el 1939 a Barcelona, la seva *Fiesta de la Banderita*, el mes de juny²⁰¹, o la d'organitzacions internacionals que van seguir ajudant a l'arribada del franquisme com ho havien fet durant la República, com els Amics Cuàquers²⁰². Sempre es parlava de beneficència, mai de serveis públics d'assistència. El concepte d'Estat del Benestar encara no havia tingut entrada en el franquisme.

Els hospitals s'havien de finançar encara més amb donatius que amb fons procedents de l'Estat²⁰³. El mateix Hospital Clínic, institució fonamental de la sanitat pública a Barcelona, es nodria en bona part de la beneficència. Quan el mes de maig l'alcalde va fer-hi una visita, va trobar ben normal fer saber que la roba procedia de donatius de fabricants tèxtils i la vaixela igualment de donatius que havia gestionat

¹⁹⁹ Auxilio Social va fer servir diversos mètodes de recaptació. El més efectiu l'any 1939 va ser el que en deien la Ficha Azul, consistent en una subscripció mensual, i la venda pels carrers de la Medalla Conmemorativa del Glorioso Alzamiento Nacional, al preu de sis pesetes, que va començar per Sant Jaume i va continuar al llarg de l'estiu (*LVE*, 23 de juliol. Hi ha foto a *LVE* el 25 de juliol). Portar aquesta medalla era una manera d'expressar l'adhessió al nou règim i s'instava als empresaris que les comprassin en lots i les regalessin als seus empleats (*LVE*, 29 de juliol). Després, es publicaven als diaris els noms dels empresaris que ho havien fet (*LVE*, 12 d'octubre).

²⁰⁰ “*La Conferencia de Ntra. Sra. de Montserrat reanuda sus gestiones en favor de las familias necesitadas, mañana jueves, a las 4 de la tarde, en el local del Círculo Tradicionalista (Rambla de Cataluña, 8, pral)*” (*LVE*, 1 de febrer)

²⁰¹ *LVE*, 25 de juny.

²⁰² Vegeu el capítol 5, dedicat als proveïments de menjar a la ciutat.

²⁰³ Però curiosament, l'organisme que aparentment semblava, pel su nom, que havia de cobrir una funció canalitzadora, “Frentes y hospitales”, no recollia diners per als hospitals, tot i que en els primers mesos de 1939 van acaparar bona part dels donatius recollits. Fins va organitzar un festival benèfic, el 19 de febrer al Teatre Bosque (*LVE*, 16 de febrer), i una recaptació pròpia que a mitjans de maig, poc abans de desaparèixer, havia recollit a Barcelona més d'un quart de milió (*LVE*, 14 de maig). Aquest organisme vinculat a la Falange i que coordinava les dones voluntàries que prestaven serveis auxiliars d'intendència militar durant la guerra va ser suprimit a finals de maig perquè “*la normalidad en la vida nacional aconseja que la mujer, salvo en los casos indispensables, abandone quehaceres que por imperativo patriótico le alejaron del lugar que le corresponde en la familia y en el hogar y vuelva a desempeñar en él las auténticas misiones de la feminidad*” (*LVE*, 26 de maig).

el president de la Diputació²⁰⁴. El 29 d'abril, la representació de *La Bohème* al Liceu es va fer “a beneficio del Hospital Clínico”²⁰⁵, i el mateix dia per la tarda, “la primera gran fiesta aristocrática”²⁰⁶ que es va fer al Ritz va tenir el mateix objectiu benèfic. El 18 de maig una festa al Ritz, “organizada por un grupo de distinguidas señoras, que presidió la Excmá sra de Álvarez Arenas” va servir “para allegar fondos destinados al Hospital Clínico”²⁰⁷, i la primera setmana de juny, un concert de gala organitzat al Palau per *El Correo Catalán* i la Jefatura Provincial de Propaganda es va fer amb la mateixa finalitat²⁰⁸. Quan s'expressava públicament la lacra que suposava la tuberculosi, el vice-president del comitè delegat provincial de la lluita antituberculosa proposava organitzar festivals benèfics per obtenir fons²⁰⁹. Els diners que va obtenir l'Ajuntament amb la venda dels aliments donats per Itàlia es van donar als hospitals²¹⁰.

Més confosa era encara la frontera entre servei públic i beneficència quan s'entrava en el terreny de l'atenció als infants, vells i marginats, allò que ara en diem serveis socials. Existien algunes

²⁰⁴ LVE, 6 de maig.

²⁰⁵ LVE, 26 d'abril.

²⁰⁶ “La primera gran fiesta aristocrática – Ha sido recibida con agrado la noticia de que un grupo de distinguidos señores barceloneses organiza una elegante fiesta de tarde a beneficio del Hospital Clínico. Se celebrará el sábado, día 29 de este mes, en el Hotel Ritz, y será la primera gran fiesta de carácter benéfico-aristocrático que tenga efecto en Barcelona después de la liberación por el Glorioso Movimiento Nacional” (LVE, 18 d'abril)

²⁰⁷ LVE, 19 de maig

²⁰⁸ LVE, 8 de juny.

²⁰⁹ LVE, 17 de maig.

²¹⁰ LVE, 21 de juny.

institucions públiques, com l'Asil del Parc²¹¹ i la Colònia Industrial del Port²¹², municipals. Tota la tasca d'assistència social muntada per l'Ajuntament republicà va ser desmantellada, entre ella els 32 Refugis de guerra creats per atendre la marea humana que va anar arribant a la ciutat els últims temps. Alguns altres serveis creats durant la guerra, sobretot menjadors públics i guarderies van passar a dependre d'Auxilio Social, mantenint-se en alguns casos la incautació dels edificis utilitzats²¹³.

Però la pràctica totalitat de les institucions existents depenien de patronats i ordes religiosos. La més important era sens dubte l'asil infantil creat amb la deixa testamentària de Toribi Duran i regentat per l'orde religiós de Sant Pere ad Víncula. El 1939 era ja a l'edifici de Sant Gervasi, al carrer Vilana, i va convertir-se en el magatzem de tots els nens abans repartits entre els centres d'acolliment creats per les autoritats republicanes que les noves autoritats franquistes no van

²¹¹ L'Asil del Parc, creat el 1889, era destinat a acollir durant un màxim de tres nits els indigents que no disposaven d'aixopluc. L'ajuntament republicà l'havia tret del seu tètric emplaçament inicial sota el dipòsit d'aigües del carrer Wellington per instal·lar-lo en un casalot del carrer de Montcada incautat al Patronat benèfic Asilo Casa del Niño Jesús. No cal dir que el nou règim va retornar l'edifici del carrer Montcada als seus propietaris i va retornar als indigents al dipòsit d'aigües, el mes d'agost, sota l'atenció de les Germanes de la Caritat. Tenia una capacitat d'un miler de persones, cinc-centes de cada sexe "*cuidadosamente aislados*".

²¹² Creada el 1917 per l'Ajuntament com una "*Casa de Trabajo donde ingresan voluntariamente los menesterosos aptos para el trabajo, aunque sean víctimas pasajeras de degeneración, principalmente por alcoholismo*". L'edifici del barri de la Mare de Déu del Port, al darrera de Montjuïc, no es va poder utilitzar l'any 1939 i l'Ajuntament va traslladar el servei a una torreta de Sarrià, on amb prou feines podia acollir 190 persones, una tercera part de les que tenia en el seu emplaçament original. Va començar a prestar servei en el nou emplaçament el mes de setembre.

²¹³ "De una manera transitoria fue preciso continuar utilizando todavía los edificios de los Colegios de: Santa Teresa de Jesús, en la calle de Ganduxer; de las Religiosas Salesianas de Dom Bosco, en Sarrià, y de los Padres Escolapios de Alella, por hallarse en vías de reparación el antiguo edificio del Asilo del Parque, por haber quedado momentáneamente destruido el de la Colonia de Nuestra Señora del Puerto y por no ser posible, momentáneamente, proceder a organizar el regreso a Madrid de los niños internos de los Colegios de "La Paloma", "Antonio Solís" y "San Ildefonso". (*La obra realizada...*, pag. 83).

saber on col·locar²¹⁴. La frontera entre el seu caràcter d'asil i el de presó és difícil d'establir i els testimonis sobre el mal tracte dispensat als interns són abundants.

Un altre centre benèfic important de Barcelona, en funcionament el 1939, era el Cottolengo del Padre Alegre, per a nens i ancians, al barri de la Salut. Creat el 1932 per un jesuïta, va seguir funcionant durant la guerra i amb el franquisme, sense interrupció²¹⁵. Altres ordes religiosos dedicats a la beneficència van retornar el 1939 i van posar-se tot seguit mans a l'obra. Però les necessitats eren tan grans com la dispersió i la manca de recursos per atendre-les. Poca cosa van poder fer tots plegats en aquell panorama de misèria generalitzada en el que quedava clar, a més, que els que més la patien eren els que havien perdut la guerra, i que aquest era el preu que n'havien de pagar. Però a la vegada, des del punt de vista dels guanyadors, la caritat cristiana els obligava a fer alguna cosa per aquells pobres desgraciats. No sempre, és clar. Ni tothom. Perquè una cosa era la caritat de façana i l'altre el dia a dia, on el revanxisme sovint s'acabava imposant. Quan una estrangera allotjada a casa d'una família

²¹⁴ L'abril de 1939, l'Ajuntament va acordar "que los menores acogidos en el llamado Refugio de Guerra nº 2, que debe ser evacuado por cuanto ocupa indebidamente el convento que las Religiosas Josefinas poseen en la calle de Ganduxer, ingresen en el Asilo Toribio Durán, en las mismas condiciones que el Ayuntamiento tenía estipuladas para el internamiento de los jóvenes que debían ser sometidos a reforma. El pago de las estancias causadas por dichos menores en el Asilo de referencia se verificará mediante relación que deberá formular mensualmente el Padre Director de dicha institución y previos los demás trámites reglamentarios. Las altas y bajas de asilados que en lo sucesivo se causen serán tramitadas por el negociado de Beneficencia, en la misma forma en que se hacía con los antiguos corrigendos" (Acord de la Comissió Municipal Permanent del 4 d'abril del 1939. *Gaceta Municipal*, pag. 66).

²¹⁵ El mes de juny el tinent d'alcalde d'Abastos va rebre un donatiu dels venedors del mercat de la Unió amb destinació al Cottolengo (*LVE*, 18 de juny)

benestant de Barcelona va ajudar un home que va caure desmaiàt al mig del carrer, de gana, la mestressa de la casa on vivia li va comentar:

“Si tenia gana, ha d'haver estat un roig”, va repetir en un to superficial i monòton. Vaig contemplar a l'entorn de la taula la família ben alimentada que s'afartava de productes d'estraperlo i els ulls em van anar a parar a la florida creu de nacre que dominava la sala. Els faria caure al parany. “Fins la més petita de les criatures...”, vaig murmurar tot mirant al Crist afligit.

A dalt, a la meva habitació, vaig recordar la setmana abans de Nadal quan doña Mercedes m'havia fet el comentari, potser amb un lleuger excés d'indolència: “El meu marit és tan caritatiu... Per Nadal i Setmana Santa sempre dóna un taló de 5.000 pessetes per ajudar els pobres de la parròquia.”²¹⁶.

²¹⁶ Bacca, pag. 51

Síntesi del capítol 4

Prensa i ràdio

Dels 27 diaris que es publicaven a Barcelona el 18 de juliol de 1936 només sis capçaleres van tornar a reaparèixer al llarg de l'any 1939. El monàrquic *Diario de Barcelona* va trigar més, i no va sortir fins al cap de 22 mesos de l'entrada dels franquistes a Barcelona, el diumenge 24 de novembre de 1940. La premsa diària a la venda a Barcelona es va completar, el 28 de maig de 1941, amb l'afegitó del diari falangista de tarda *La Prensa*, elaborat en el mateix edifici i tallers que el seu germà *Solidaridad Nacional*.

El criteri per autoritzar la reaparició de diaris o la reincorporació de periodistes tenia relació, fonamentalment, amb el suport donat al Movimiento Nacional pels grups als que estaven vinculats. Apart de *La Vanguardia*, reaparegut el 27 de gener, diari d'empresa caracteritzat de sempre per la seva fidelitat al règim imperant i que, aquest cop, per no ser menys, va esdevenir el vaixell insígnia del franquisme a la premsa barcelonina, amb l'afegitó de *Española* en el nom, el suport de l'Església catòlica i l'adhesió activa de carlins justificaven la reaparició d'*El Correo Catalán*, i el protagonisme de Falange li va atorgar el dret a reconvertir en el seu portaveu el vell diari cenetista *Solidaridad Obrera*, canviant el segon mot per *Nacional*. Els dos van reaparèixer el 14 de febrer. El lerrouxisme dels propietaris d'*El Noticiero Universal* va fer acceptable per al nou règim la seva reaparició el 20 de febrer. La *Hoja del Lunes*, reapareguda el 27 de febrer, era aleshores una publicació oficial. L'últim dia de l'any va sortir al carrer El Mundo Deportivo.

Però, en canvi, de res no va servir l'ajut econòmic de la Lliga a la Junta de Burgos, o el manifest d'adhesió presentat per Ventosa Calvell a Franco amb la signatura de destacats membres de la burgesia i la intel·lectualitat catalana. La Lliga no va tornar a tenir, ni directa ni indirectament, cap mitjà de premsa que li fes de portaveu. La veritat és que tampoc va fer grans esforços per obtenir-lo.

Així doncs, del riquíssim panorama periodístic a Barcelona se'n va salvar molt poca cosa el 26 de gener de 1939. Tots els diaris que eren portaveu d'un partit, o propers a la seva línia política, van quedar proscrius, inclosos els dels grups més conservadors, com la Lliga o Unió Democràtica, que havien deixat d'editar-se el juliol de 1936 i les seves instal·lacions havien estat incautades. L'única excepció van ser els carlins, integrats en el Partido Único.

Però tampoc van poder reaparèixer diaris d'empresa, alguns a causa del seu caràcter republicà o liberal, però d'altres sense una causa política aparent, ja que no s'havien significat de manera determinant i els seus propietaris haurien estat disposats a adaptar-se a la nova situació imposada pel franquisme. Passaren així a la història capçaleres històriques com *El Diluvio*, *Las Noticias*, *Diario del Comercio*, *Diari Mercantil* o *Diario de la Marina*, i els dos de Pich i Pon, *El Día Gráfico* i *La Noche*. Només la voluntat expressa del nou règim de limitar al màxim les capçaleres pot explicar, per exemple, la mort de *Las Noticias*.

Pel que fa a les emissores, Ràdio Associació va ser incautada i va seguir emetent sense interrupció el gener de 1939, en castellà. Radio Barcelona, que havia deixat d'emetre a finals de 1938, va tornar a emetre el 8 de març, momentàniament amb el nom de Radio España número 1, mentre que per a l'antiga Ràdio Associació es va reservar la denominació de Ràdio España número 2. Aquests noms es va conservar fins que l'agost de 1940 el govern va donar via lliure per a què Unión Ràdio, l'empresa de Madrid propietària de Ràdio Barcelona abans de la guerra, en recuperés la titularitat, tot i que l'Estat franquista va assegurar-s'hi una

participació accionarial important. A partir d'aquell moment les emissores barcelonines van ser Ràdio Barcelona, Radio España i la delegació de Radio Nacional.

De fet, el que podia sentir-se a través de qualsevol de les tres emissores en funcionament a Barcelona durant l'any 1939 era pràcticament el mateix. El 6 d'octubre de 1939 l'Administració franquista va regular el funcionament de la radiodifusió privada, establint que no podrien donar informació general pròpia i que havien de connectar obligatòriament amb el Diario Hablado de Ràdio Nacional. Existien però aleshores greus dificultats tècniques per a les interconnexions. Això feia que el 1939, l'únic Diario Hablado que RNE emetia des de Madrid per a tot Espanya fos el de tres quarts de deu del vespre, i que rarament pogués escoltar-se a Barcelona. De fet, les emissions de RNE des de Madrid no es van poder escoltar bé des de Barcelona dins que el 23 d'abril de 1945 no van inaugurar-se unes noves instal·lacions. Per això, la delegació a Barcelona de RNE feia per a les emissores catalanes tres informatius, a un quart de nou del matí, a dos quarts de dues del migdia i a dos quarts de vuit del vespre. I l'única informació pròpia que podia oferir Radio Barcelona, l'única emissora privada existent a la ciutat, eren notes d'agenda local. A més, les hores d'emissió diàries no arribaven a vuit.

Els altaveus d'establiments públics, i sobretot els de la falangista Ràdio España a la Rambla —la incautada Ràdio Associació—. van ser durant l'any 1939 els que van permetre als barcelonins, molt més que els receptors particulars que tenien només uns pocs milers de privilegiats, seguir des del carrer durant moments clau les informacions més destacades: la caiguda de Madrid, la de València, el parte de la fi de la guerra... Van esdevenir un dels mitjans de propaganda més eficaços del nou règim a Barcelona.

Els professionals del periodisme van ser sotmesos a depuració com si fossin funcionaris de l'Estat. La col·laboració amb les autoritats franquistes dels periodistes més addictes va ser decisiva per establir els filtres, tot i que l'exili havia actuat ja com el filtre més efectiu. Dels que es van quedar, van ser pocs els que van anar a presó, però molts els que no van poder tornar a treballar en mitjans de premsa. Alguns, gràcies a l'ajuda de companys ben situats van poder anar tornant discretament, poc a poc, a exercir la professió.

Fins a tal punt la depuració per a ser inscrit en el registre Oficial es va fer com si els diaris fossin organismes depenents de l'Estat, que la constitució d'aquestes plantilles es va publicar al B.O. Els tràmits per a la inscripció en el Registre dels periodistes barcelonins van ser ràpids: es van portar a terme entre maig i octubre de 1939.

Les noves redaccions es van formar amb un important nucli de periodistes procedents del partit radical. El suport dels lerroxistes a l'Alzamiento i el seu conegut anticatalanisme van ser segurament decisius per un criteri de selecció perfectament clar. Hi havia un altre factor a tenir en compte: descartats els periodistes vinculats a la premsa sindicalista, regionalista o catalanista d'abans de la guerra —i naturalment els carlins, que ja tenien el seu propi mitjà—, no en quedaven d'altres sinó els de la premsa lerroxista, els monàrquics i algun independent, i amb alguna cosa calia comptar, perquè els falangistes, a Barcelona, eren una espècie rara.

Alguns periodistes de la Lliga que van poder reincorporar-se sense cap problema a la premsa oficial. Joan Sariol Badia, que havia treballat a *La Veu* i *L'Instant* va poder reingressar a la *Hoja del Lunes* —on també treballava abans de la guerra— amb tots els honors, i a més se li va donar un lloc a la delegació de l'agència EFE, gràcies a la seva condició d'ex cautivo. Antoni Casas Fortuny, que havia estat redactor en cap de *La Veu de Catalunya* entre 1930 i 1932, va ser admès a la primera redacció de *Solidaridad Nacional*; Lluís Bertran i Pijoan, molt vinculat al catalanisme d'abans de la guerra, redactor de *La Veu de Catalunya* (1917-37), fundador i director del setmanari humorístic *El Borinot*, (1923-27), autor de mitja dotzena de llibres de poemes en català i secretari general de l'Associació Protectora de l'Ensenyança Catalana, va ingressar a la *Solidaridad Nacional* el juny de 1941,

i hi va arribar a exercir el càrrec de cap de la secció d'internacional. També va entrar a *Solidaridad Nacional* Aurora Díaz-Plaja, formada a l'Escola de Bibliotecàries de la Generalitat.

Pel que fa als directors, van ser nomenats pel govern i no per les empreses. Ni el comte de Godó ni els Sedó - Peris Mencheta ni els Gomis van poder intervenir el 1939 en el nomenament dels directors de *La Vanguardia*, *El Noticiero Universal* i *El Correo Catalán*, els tres diaris de propietat privada apareguts a Barcelona aquell any. Manuel Aznar va ser nomenat directament per Serrano Súñer, igual que el seu successor Luis de Galinsoga i que els primers directors del *Noticiero* i *El Correo*, Enrique de Angulo i Ramírez Pastor, i no pas a gust del empresaris dels mitjans. El nomenament del director del *Diario de Barcelona* ja es va fer en unes circumstàncies diferents, perquè no va aparèixer fins el 1940, i el mateix 1940 els Sedó - Peris Mencheta van poder nomenar un director més al seu gust.

El control del govern va arribar a totes les publicacions, fins i tot a les més minoritàries, i fossin de la periodicitat que fossin. *Destino*, va ser l'únic setmanari d'informació general que es va publicar a Barcelona el 1939, apart de la *Hoja Dominical* i *La Fiesta Santificada*, que es venien a les parròquies als fidels que anaven a missa el diumenge. Altres publicacions religioses, de periodicitat no setmanal, van editar números l'any 1939, però no pas en gran nombre ni amb excessives ambicions, malgrat el poder de l'Església en aquells moments. Moltes revistes religioses mortes el 1936 ja no van tornar a sortir el 1939, entre elles la important *La paraula cristiana* de Josep Maria Capdevila.

Destino era una revista creada a Burgos per un nucli de catalans que la van portar a Barcelona així que la ciutat fou ocupada per les tropes franquistes. El seus models van ser el setmanari *Mirador*, que s'havia editat a Barcelona des del 1929 fins al 1938, i la revista falangista *Azor*, que havia sortit entre 1932 i 1934 dirigida per Luys Santamarina.

A *Destino* hi van col·laborar un nucli de periodistes, escriptors i dibuixants catalans sobre la que el nou règim intentava construir el seu edifici de propaganda. Alguns d'aquests periodistes van col·laborar en una publicació del 1939, *Homenaje de Catalunya liberada a su Caudillo Franco*, molt interessant com intent d'aplicar un estil i una estètica catalans d'avantguerra a la nova situació política. Però tot el que es podria dir ara de positiu a favor de *Destino*, la seva evolució i la seva importància en la societat barcelonina, es fa difícil d'aplicar a l'any 1939, per les circumstàncies tan especials del moment. Era encara una revista que vivia de subvencions i subscripcions forçoses en una ciutat on poca gent tenia diners per comprar una revista; va ser en els anys posteriors que va accelerar la desfalangistització, va començar a despertar l'interès de la gent i va anar assolint un mercat propi.

Apart dels diaris i del setmanari *Destino*, poca cosa més podia trobar-se als quioscos de Barcelona que hagués estat produït a la ciutat. S'hi trobaven naturalment revistes fetes per Falange a Burgos i Madrid, però l'escassetat de paper en limitava enormement el número. El poder adquisitiu dels barcelonins, a més, era reduït, i la majoria de les revistes concebudes com a mitjà de propaganda pel nou règim eren de distribució gratuïta.

Per això, un dels mitjans de propaganda fonamentals van ser els noticiaris cinematogràfics. Al cap de tres dies justos de l'entrada de les tropes les sales de cine de Barcelona ja s'havien adaptat als nous temps i obrien les seves portes amb una programació adaptada a la situació política. Fins a tal punt, el franquisme concebia el cinema com un poderós instrument de propaganda, seguint els passos de l'Alemanya nazi i l'Itàlia feixista, que els primers dies les sessions de cine van ser gratuïtes, i la reobertura de les sales es va fer mitjançant un acte oficial al cinema Astoria al que hi va assistir el cap del Servicio Nacional de Propaganda, camarada Dionisio Ridruejo.

Però després la programació de les primeres setmanes, basada en el material del servei de Propaganda, en els noticiaris alemanys de la UFA i en els italians de la LUCE,

Hollywood va imposar la seva realitat virtual i el mes de març van començar a projectar-se pel·lícules més normals, musicals i comedietes americanes. D'aquesta manera, els noticiaris de propaganda van convertir-se en un complement obligat a través del qual els espectadors s'empapaven de la desinformació teledirigida des del govern.